د پښتو ادبیاتو تاریخ

لومړی ټوک

لومړۍ دوره تر اسلام دمخه

لیکوال

پوهاند عبدالحی حبیبي

Ketabton.com

کابل ۱۳۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

پیل

د لوي ځښتن په مرسته د پښتو ژبی د ادبیاتو تاریخ لومړۍ پلا زه لیکم. پوهان پوهیږي چه دغه کار دمخه چا ندي کړي، او نه پخوانو موږ ته څه ابتدائي مواد د دې چاري لپاره را پریښي دي، نو ځکه به دغه زما لیکنه هم بشپړ نه وي او ښائي چه ډیري ماتي ګوډۍ ولري، خو سره د دې هم ښائي چه پوهان ما وبخښي، او دغه لومړۍ سعی که څه هم ناقصه ده په ښه سترګه ووینی!

زه په دې کتاب کي د پښتو د ادب دورې پر څلور ډوله ویشم او د هری دورې لپاره یو ټوک لیکم نو به دغه د پښتو د ادب تاریخ هم څلور ټوکه وي په دې ډول:

۱. لومړۍ دوره او لومړی ټوک

په دې دوره کي به دا وښوول شي، چه تر اسلام دمخه پښتو ژبه وه که یه؟ د ژبي موقعیت په پخوانو آریانانو کي څه ؤ؟ او پښتو د زړو آریائي ژبو سره څه نسبت لري؟ دا لومړی ټوک تر اسلام دمخه زمانه را ښئي، او هر څه معلومات چه د پښتو ژبي په خصوص کي په لاس راغلي دي پکښي لیکل کیږي!

۲. دوهمه دوره یا دوهم ټوک

د پښتو ژبي دوهمه دوره د اسلام د آبتداء څخه شروع کیږي او تر ۱۰۰۰ هـ کال پوري رسیږي، په دې زرکاله کي چه هر څه پر پښتو ژبه راغلي وي، په دغه دوهم ټوک کي لیکو، د پښتو ژبی لومړني شاعران او نثر لیکونکي چه په دې زرکاله کي تیر شویدي یو یو د دوي د لیکونو او کتابو او آثار سره مفصل راوړو.

لنډه دا چه دا دوهم ټوک د ژبي د زرو کالو تاریخ څرګندوي، مشاهیر، ادبی مکتوبونه او مسلکونه، د ژبي اوښتني او تطورات ټول را ښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳. دريمه دوره، او دريم ټوک

دا دوره له ۱۰۰۰هـ څخه شروع کيږي تر ۱۳۰۰هـ پوري را رسيږي، نو زموږ کتاب دريم ټوک د پښتو ژبي د ۳۰۰ کالو يعني درو پيړيو تاريخ دي، په دې دوره کي د پښتو ادب ښه وده کړيده. او په نظم او نثر کي ډير تحولات پيښ شوي، او نوي نوي مکتوبونه او مسلکونه پکښي موندل شويدي، نو ځکه دا ټوک ډير مهم دي او د ژبي د خورا پخو پخو خبرو بيان کوي، او د ادب مهم اړخونه ئي راښيي.

٤. څلورمه دوره يا څلورم ټوک

له ۱۳۰۰هـ څخه شروع کيږي او د ژبي دور ورستنيو ٦۰ کالو پر مخ تگ او لوړتيا را ښيي. د نوي ادب او نوو تحولاتو څرگندونه کوي، د ژبي د عصري نهضت تاريخ بيانوي، هغه نوی حرکت چه د پښتو ادب په دې نوي دوره کي مخ پرووده کړي دي، سره له ادبي خصايصو او مزاياو څرگنده وي. د څلورم ټوک لومړی برخه خو دغه ده، دوهمه برخه ئي پښتو ادب ته د مضمون او محتوياتو لامله يوه عمومي گنه ده، يعني د پښتو شعر اقسام، عمومي مزايا ټول دلته د مثالو سره راوړل کيږي په دې ډول به د لوي خداي په مرسته د پښتو د ادبياتو تاريخ په څلور ټوکه کي وکاږم او هغه مواد او ابتدائي معلومات به سره را غونډ کړم چه تر اوسه مي لاس ته راغلي دي. زه دا منم، چه زما کار او سعی به خورا ابتدائي وي مگر هيله لرم چه وروستنی پښتانه به دا چاره ښه بشپړه کړي. او دا بڼ به د پلټني او تحقيق په گلونو ښه ښکلي او سمسور کړي، خو:

با غ دگلو به سمسور وي موږ به نه يو

د بلبلو به پرې شور وي موږ به نه يو

کابل نوی ښار، د اسد پنځمه، سنه ۱۳۲۳

(عبدالحی حبيبی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نغوتونې

ادب

ادب څه شی دي؟ - د ادب موضوع - د ادب تاریخ: (موضوع_اصول_غایه)

ادب څه شیی دي؟

د کتاب موضوع دا ده چه د پښتو ژبي د ادب تاریخ ولیکو، نو تر هر څه دمخه باید یواري ادب وپیژنو؛ چه څه شي دي؟

ادب په عربي ژبه ښیگړي او کیاست او د ژبي او زړه ظرافت او ذکاوت ته وایي[1] چه ظرافت او حسن تناول ئي لنډ لغوي تعریف دي[2] اما په اصطلاح کي ادب په دې ډول تعریف کیږي: ادب هغه پوهنه یا ښه ریاضت دي چه سړی د هغه په وسیله یو فضیلت او یو ښیگړه له ښیگړو څخه مومي[3] یا له تیرو تلو او خطاو څخه ژغورل کیږي[4] خلاصه: ادب د لغت او اصطلاح لامله ښیگړي ده، چه سړی له خطاء او بد څخه ساتي[5] او په خوي او خلق اړه لري، چه بیان ئي د اخلاقو د علم کار دي، او دلته په دې بحث اړه نلري.

---

[1] اقرب الموارد.

[2] قاموس د فیروز آبادی.

[3] معیار اللغة ج ا ص ٦١.

[4] تعریفات الجرجانی.

[5] دائرة المعارف د بستاني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادب علم

ادب پر دوه ډوله دي: يو ته طبيعي او نفسي ادب وايو، چه لوړ ئي تعريف راغي، او د انسان اخلاقي ښيګړي لکه ښندنه، زغمنه (حلم) او نوري اړه پوري لري.

دوهم ډول ته کسبي او درسي ادب وايو، چه په لوستنه او زده کړه او پلټنه موندل کيږي[1] او دغه دوهم ډول ادب ته نو د ادب علم هم وائي.

نو په دې لنډ ډول د ادب د علم تعريف داسي کوؤ، چه دغه يو صناعي او کسبي پوهنه ده، چه د بليغي او ښې وينا ډولونه په هر حال کي راښئي[2] او تل د دغه علم څخه دا زده کوو چه د خپل زړه مطالب په الفاظو او قلم څه ډول ښکاره کو، او بل څرنګه پخپلو خبرو وپوهوو![3] په دې کتاب کي هم تل له دغه دوهم ډول ادب څخه خبري کيږي او (ادبيات) هم هغو علومو او پوهنو ته وائي ، چه په دغه دوهم ډول ادب اړه لري. په نوي دنيا کي ادب يعنی literature نسبتاً ارت مفهوم لري او د ځينو پوهانو تعريفونه د ادب دغه عصري اړخونه ښه څرګندوی مثلاً "ادب د انسان د ژوندانه تفسير دي" (مياتهيو آرنلډ). د دغي خبري شرح بل پوه سړی په دې ډول کوي "هغه ابدي او سر مدي قوه او شيوه چه قدرت انسان ته ورکړي دي، د دغو اظهار او ښکاره کولو ته ادب وايي" (مياکن).

د آيرليند مشهور شاعر اټيس ليکي: "په ادب کي ژبه تشه د ژبي په ډول په کار نده، بلکه د يو لطيف فن په رنګ بايد استعمال شي، نو هغه لطيف فن چه د ژبي په ذريعه ښکاره کيږي لتريچر بولي".[4]

خلاصه د انسان د احساساتو او افکارو او جذباتو ترجماني د ادب وظيفه ده، مګر دا ترجماني به تل په داسي ډول وينا او خواږه بيان سره وي، چه پر نورو باندي اغيزه وکړي، او خوندوره وي.[5] په دې ډول د ادب لمن ډيره ارته ده، او ټول هغه معلومات چه په ژبه او بيان اړه لري او د انسان د زړه ترجماني کوي، په ادبياتو کي شميرل کيږي او ادب ټولو بشري علومو او پوهنو ته هم له دې لامله خدمت کوي، چه د هر علم او پوهني د بيان او اظهار ذريعه

---

[1] د ابن هذيل عين الادب د علم الادب ص ٥ ج١ په حواله.

[2] د هاشمي جواهر الادب،ج١ ص ٨.

[3] د سخاوي ارشاد القاصد.

[4] روح تنقيد ص ٦٠.

[5] د بروک انګليش ليټريچر ص ٥- او دا جان مورلي آن دي سټډي آف لټريچر (On the Study of Literature) ص ٣٩.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم دغه ادب دي په پښتو ژبه د ادب کلمه په دغه عامه معنی په (ژبوري) سره ښولاي شو، او ټول هغه علوم چه په ژبه او ښه بیان اړه لري پکښې داخلولاي شو.

د ادب موضوع

د پخوانو شرقیانو آراء

پخوانو پوهانو د ادب موضوع داسي ټاکلې ده، چه ادب فقط په وینا (نظم او نثر) کي وضاحت او بلاغت له خوا بحث کوي، اوګټه ئي هم دغه ده چه سړي په نظم او نثر وینا کي مهارت ومومي، او عقل ئي مهذب شی، زړه ئي پاک سي، له ناپوهۍ څخه وژغورل شي، اخلاقي کمال مینده کړي د ښه خوي او د ښه عمل او لوړ همت خاوند شي.[1]

پخوانو پوهانو چه د ادب موضوع منظومه یا منثوره وینا ګڼله، دوي ټول هغه علوم چه په دغو دوو ډولو اړه لري (علوم ادبیه) بلل نو په یوه لنډه خبره کي دا ویلاي شو، چه د ادب موضوع وینا ده، او وینا هم تل له الفاظو او کلماتو څخه جوړیږي، نو ادبي علوم هم د لفظ اوکلمې په شا او خوا کي سره ګرزي او د الفاظو احوال او ډولونه را ښيئ، د شرق پوهان دغه علوم چه د لفظ رازونه او ښنګوالي بیانوي، ډول ډول ویشي. عبدالرحمن ابن الانباري (۵۱۳-۵۷۷هـ) وایي چه اته علمه لکه نحو، لغت، تصرف، عروض، قافیه، صنعت الشعر، اخبار، انساب په ادب کي داخل دي، یو سړی چه له دغو علمو څخه په یوه یا ټولو پوهیږي ادیب بلل کیږي.[2]

محمود بن عمر زمخشري (۴۶۷-۵۳۸هـ) په قسطاس کي لیکي، چه علوم ادبیه ۱۲ دي، او قاضي عمیدالدین زکریا بن محمود قزویني د بیضاوي په حاشیه کي وایي چه ټول ۱۴ دي[3] علامه یاقوت حموي د ادیب او عالم فرق داسي کوي: چه ادیب د هر شي څخه خورا ښه اخلي او تالیف ئې کوي مګر عالم د علم یو فن را اخلي او څیړي ئې.[4] په دي ډول د دي شرقي پوهنوال په عقیده د ادب موضوع ټول اشیاء دي، او وظیفه ئې هم دغه ده، چه د هر

[1] جواهر الادب ص ۸ ج۱- علم الادب ص ۷ د ابن خلدون د مقدمې او د ابن هذیل الدب و السیاسه په حواله.

[2] طبقات الادباء ص ۱۱۷.

[3] کشف الظنون ص ۷۵ ج۱.

[4] معجم الادباء ص ۱۷ ج۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي ښېګړي ښکاره کړي. علامه علي بن محمد چه په سید شریف جرجاني مشهور او په (۸۳۵هـ) مړ دي، علوم ادبیه په دې ډول ویشي، لمړي پلا د ادب علوم پر دوه ډوله دي اصول او فروغ، اصول اته علمونه دي، په دې ډول: (۱) که مفرد لفظ د اصل او ډول او مادې له پلوه وښئي علم لغت ئي بولي (۲) که د مفرد لفظ صورتونه او شکلونه را وښئي علم صرف ئي بولو (۳) که د اصالت او فرعیت له خوا د الفاظو یو له بله نسبت بیان کړي نو ئي (علم اشتقاق) بولو که داسي وي چه د الفاظو د ترکیب او سره نښلولو څېړنه وکړي، نو دا ډولونه لري (٤) که ئي د ترکیب اشکال او د اصلي معناو د اداء بحث کاوه (علم نحو) ده (۵) که بېله لغوي معناو د افادې ډولونه پکښې بیان شي (علم معاني) ئي بولي (٦) که د معنا د کیفیت او څنګوالي بحث د ښکاره توب او پټوالي له لامله وکري (علم بیان) ئي بولي که د هغو مرکبو الفاظو بیان وکړي، چه ځانله بیل وزن لري، نو دا هم لاندي ډولونه لري (۷) که فقط د الشعارو وزن ښکاره کړي (علم عروض) ئي بولي (۸) او که د بیتو آخر او د پاي د کلماتو بحث وکړي نو ئي (علم قافیه) بولو.

په دې ډول علامه سید شریف اصولي ادبي علوم اته کڼي، او (علم بدیع) هم د معانی او بیان له قسمه بولي اما فرعي ادبي علوم څلور دي:

(۱) که د لیک او کتابت د نقوشو بحث وي (علم خط) دي (۲) که خاص د منظوم کلام څېړنه وي (قرض الشعر) دي (۳) که خاص د نثر وینا بحث وي (علم انشاء) ئي بولي (٤) که په دغو ټولو اړه نه لري (علم محاضرات) ئي بولي، چه تاریخ او انساب هم په دغه څلورم قسم پوري اړه لري، او دا علم سړی ته ښه وینا او بدیهه ویل ورښیي چه د کلام معاني او تراکیب دواړه ښه او سم وي.[1]

ځني پوهان علاه پر دغو علومو د علم قرائت قوانین هم په ادبي علومو کي داخل ګڼي[2] او علاوه پر دغه د تاریخ او قصو او انسابو او مسالک و ممالکو علوم د ادب فروغ ګڼل شویدي![3]

[1] کشف الظنون ص ۷۵ ج ۱.

[2] کشاف اصطلاحات الفنون د تهانوی.

[3] د همائي تاریخ ادبیات ص ۲۸ ج ۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او علم دواوین (د مدونو اشعارو پوهنه) او علم امثال (یعني د متلو پوهنه) هم ادبي علوم دي[1] یو بل علم چه احاجي و اغلوطات بلل کیږي، او د الفاظو له هغو استعمالولو څخه بحث کوي د اصولي او قیاسي قاعدو څخه مخالف وي لکه علم لغز او معماء دا هم په ادبي علوموکي داخل دي.[2]

نوې آراء

تر دي ځایه مو د پخوانیو ځینو شرقي پوهانو آراء د ادب په خصوص کي لنډ لنډ ولیکل، مګر په اوسني عصر کي لکه نور ټول بشري علوم چه پر مخ تللي دي ادب هم تطور موندلی او په نوي رنګ رنګیدلي دي نو به بده نه وي چه د نوي عصر پوهانو افکار هم د ادب په شا و خوا کي واروو، لمړی پلا باید دا ووایو، چه نسبت پخوا ته اوس ادب ډیر ارت شوي او خورا ښه او مفید شی ځني جوړ شوی دي، نوي اصول ئې موندلي، او په نوي راز راوتلي دي، نو به په لاندي لیکوکي ادب د اروپا او نوي نړۍ په سترګه ووینو.

په غربی دنیا کي له پخوا زمانې څخه خلقو پر ادب باندي څیړنی کړیدي، د یونان معروف فیلسوف ارسطو په خپل کتاب "شعریات" کي هسي لیکي: چه ټول لطیف فنون د فطرت پیښې (محاکات) دي، د انسان چه هر شي خوښ شي نو ئې پیښې کوي، دغه پیښې دا نسان د لوړتیا اساس دي او خپلي خوښۍ او تاثرات تل انسان د لطیفو فنونو په ذریعه نقل کوي، چه ادبیات هم له دغو څخه یو فن دي.

نیومن د ارسطو د قول شرح داسي کوي: چه "ادب خارجي صداقت نه بیانوي، بلکه داخلي رښتیا والي ښئي، شیان نه ښیئي بلکه خیالات تصورکوي."

ګوسائین فرانسوی نقاد وائي: چه زموږ دماغ تل د فطرت ښکلاوي، او طبیعي جمال او ښه مناظرویني، نو د دغه ټولو ښکلاو د ترجمانۍ خواهښت دي، چه ادبیات ځني پیدا کیږي که موږ دغه ښه او ښکلي شیان وګورو، نو د دغو لامله مو په دماغ کي یو څه افکار او خیالات راګرزي د دغو افکارو او تخیلاتو لیکنه په ښو الفاظو او جملاتو سره ادب پیدا کوي!

[1] نفایس الفنون.

[2] د همائي تاریخ ادبیات.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیومن وائي: موږ تل په خبرو سره خپل افکار ښکاره کوو، دغه افکار او خیالات که ولیکو نو ادبیات ځني جوړیږي.[1]

د برطانیا دائرة المعارف لیکي چه literature یوه عمومي اصطلاح ده، د هغو تعابیرو لپاره چه افکار د لیک ډګر ته راولي، او د ادب ډولونه د نژادي خصایصو، یا فردي افکارو او طبایعو سره برابر وي، یا د ځینو اجتماعي او سیاسي ټولنو له احواله سره سم وي او د دوي د افکارو تبلیغ کوي، اجتماعي او سیاسي اصول ئي ښکاره کوي.[2]

د امریکا یو اوسني پوهاند لیکي: چه د لټریچر کلمه له لاتیني litteratura څخه ده، چه ماده ئي هم littera یا

letter یعني نوشته او لیک ده، او عام تعریف ئي دا دي: هغه عبارات چه د افکارو او معانیو نمایندګي د الفبا د تورو په ډول کوي اما محدود او مروج تعریف ئي دا دي: چه ادب هغه سم او مهذب شوي او صنعتي بیانونه دي چه د تنقیدي علومو تر سیوري لاندي وي، او د افکارو د ښکاره کولو او ښکاره کړني او د ښکلا او ښایست لامله هم قیمت ولري، جان مورلي Morly په لنډ ډول وائي: ټول هغه کتب ادبیات دي، چه په هغو کي اخلاقي حقایق او عمومي اوضاع په ښه ډول ښکاره کیږي او ټول شیان د عمومي حقیقت سره ښلوي.[3] په نوي دنیا کي د ادب څانګي او ښاخلې دوني ډیري شوي دي، چه اکثر علوم په ادب کي داخل دي، حتي یو غربي مفکر وایي: چه ادب فقط دو ښاخه لري، که له عقله سره اړه ولري سائنس ئي بولو، او که د خیالو سره اړه ولري، نو شعر بلل کیږي په دې ډول نو مثبت علوم او سائنس هم د ادب له دائرې څخه نشي وتلاي نو دلته لازمه ده چه د ادب عصري موضوع ښه ښکاره کړو، که د دنیا مختلفو ادبیاتو ته وګورو، مقاصد او عناوین ئي تر نظر لاندي ونیسو نو ښائي چه لاندي موضوعات ټول په ادب کي داخل وي:

(الف) هغه لیکونه چه د حقایقو ښکاره کونه ئي مقصد وي چه دا لاندینۍ څلور څانګي لري:

(۱) هغه لیکونه چه د مشق لپاره وي، لکه د ښوونځیو مشقي لوستونه

(۲) واقعاتي لیکني، چه لاندي ډولونه لري:

الف- ورځني لیکني، لکه کورني خطونه، حسابونه، روز نامچې چه خپرونه ئي مقصد نه وي

---

[1] روح تنقید ص ۷۰-۷۲.

[2] د بریتانیا انسکلوپیډیا ص ۲۰۶ ج ۱٤.

[3] د امریکا انسکلوپیډیا ص ٤۷۲ ج۱۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب ـ کورني او شخصي ليکني او شخصي ليکونه چه د خپروني لپاره وليکل شي لکه وصيت هجو

ج ـ رسمي ليکني چه نه خپريږي: لکه پاسسپورټ، قباله، او دغسي نور

د ـ رسمي ليکني چه خپريږي لکه قوانين، اصول نامې، او نور دغسي

هـ - نور عام ډول ليکونه چه د خپروني لپاره کښل کيږي، لکه سياسي او داخلي خبرونه، جغرافي او تاريخي احوال د جرگو او حکومت رويدادونه

(۳) د حقايقو د ښووني ليکني لکه:

الف ـ د ښوونځيو او مدرسو د لوست کتابونه

ب ـ تحقيقي کتابونه، چه د لوړو او پوهو خلقو لپاره وي لکه تواريخ، سفرنامې، قصې او نور

ج ـ د خاصو خاصو فونونو پلټني د مخصوصو پوهانو له خوا

(٤) د خوښۍ او خندا او ټوکو ليکني لکه کيسي، معماوي ټوکي او نور دغسي

(ب) هغه ليکونه چه د تخيلاتو ښکارونه ئي مقصد وي او دا لاندي څلور ځانگي لري

(۱) هغه ليکني چه د شخصي ژوندانه داخلي او د ننني محسوسات ښکاره کوي، لکه عشقي بدلي او سندري او خطونه

(۲) تنقيدي او د کره کړني لاندينۍ ځانگي لري:

الف ـ څرگند کره کول: چه فيلسوف او اديب ئي په ښکاره ليکي

ب ـ پټ کره کول: چه ليکوال خپل تنقيد د کيسې په لباس کي وکړي

ج ـ د بدو اشوا کولو تنقيد

د ـ د ښو ښکاره کولو تنقيد

(۳) هغه ليکني چه د انساني پوهي د زياتولو لپاره وي لکه د سائنس تجربې

(٤) د انساني فطرت د تهذيب او سموالي او، سپيڅلتوب لپاره ليکني لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف- د اخلاقو د ښه والي لپاره (اخلاقي ليکني)

ب- د دين او مذهب د تبليغ لپاره (تبليغی ليکني)[1]

په دي ډول د ادب موضوع د حقيقت او تخيل په څانګو کي ويشله کيږي، او لمن ئې هم خورا ارته ده، او رښتيا هم دا ده، چه د دې عصر ادب دغه ټول وظايف په ښه ډول اجرا کوي. د دې لپاره چه د ادب ارته لمن او د موضوع احتوا په ښه ډول تاسي ته ښکاره شي، نو د يوه بل الماني پوهاند راى هم د ادب د موضوع پر ويشنه دلته را نقل کوم:

(۱) د مطلب او معنا په لحاظ، چه لاندي څانګي لري

الف- هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول کښل شوي وي

ب- هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول نه وي کښل شوي

(۲) د ژبي او بيان د ډول په لحاظ لاندي څانګي لري:

الف- منطقي او استدلالي ليکني

ب- جمالياتي او د ښکلا ليکني

(۳) د موزونيت او موسيقيت يعني وزم لرني او غږوني په لحاظ لاندي څانګي لري

الف- آزاد او بې وزمه ليک (نثر)

ب- وزم لرونکي ليک (نظم)

اوس چه مو د مشرق او مغرب د پوهانو آراء او افکار د ادب د موضوع په ويښنه او پلټنه کي وويل، نو د لاندي نتيجه او لنډيز څني را اخلو:

ټولي هغه پوهني چه په ژبه او د انسان په پوهولو او پوهيدلو اړه لري او د افهام او تفهيم ذريعې دي، ادبيات دي، او که ادبيات نه وي، نو هيڅ سړی خپل مقصد بل ته نه شي ښکاره کولاي او د انسانانو د استفادې لاري تړلي کيږي.

[1] د ادب دا ويشنه اوګوست August کړې ده، ص ۷۲ روح تنقيد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ټول علوم او انساني مزایا چه په وینا او پوهیدنه پوري اړه لري، له منځه وزي او د انسان انسانیت هم ورسره محو کیږي، په دې ډول نو ادب د انساني ارتقاء او ذهني لوړتیا اساس دي، او نن چه انسان هر څه لوړتیاوي میندلي دي، د ادبیاتو په برکت سره دي، اوکه ادبیات نه وای نو به انسان هم اعجم حیوان وای.

د ادب تاریخ

(موضوع - اصول - غایه)

موضوع

تاسي دمخه ولوستل چه د ادب لمن څوني ارته ده او د انساني معلوماتو او پوهنو څوني لوئي برخي په ادب کي دننه گڼلي کیږي.

د انسانانو ژوند تل دودي او لویښت تر قانون لاندي دي، هر وخت اوښتني، انقلابونه، تغیرات پیښیږي او دا اوښتي تل د انسان د ژوندانه ډولونه هم اړوي، له یوه رازه ئي بل راز کوي. خو هرکله چه ټوله موجودات دکمال خوا ته ځي، او د بشپړتابه پر لوري درومي د دې قدرتي او فطري بشپړتیا او تکامل سره د انسان د ژوندانه ټول ارکان او اجزأ تغیر مومي، اوړي له یوه حاله پر بل حال کیږي چه ژبه او ادب هم تر دغه قانون لاندي دي. د تاریخ پاڼي دا خبره په ښه ډول را ښیئ، چه یو وخت د انسانانو یوې ډلي یوه ژبه ویله دا ژبه د افهام او تفهیم آله وه لومړي به ډیره ناقصه وه وروسته به تکمیل شوه، ادبیات به ئي وموندل، کتابونه به په ولیکل شوه، خو تر څو پیړیو وروسته به دغه مکمله ژبه ورکه شوه، بلي ژبي به ئې ځاي ونیوي.

د قدرت دا تخلیق، او لولونه او د بیانشت کړنه، او له منځه یستنه پر هر شي باندي جاري ده، غونډ غونډ ملتونه ورک شوي او پر ځاي ئي نور اولسونه دریدلي دي، عادات، اخلاق، علوم او د انساني ژوندانه ټول لوازم او ملحقات تر دې حکم لاندي دي، او ژبي او ادب هم دې اوښتلو او تحول ته غاړه ایښې ده.

د یوې ژبي د ادب تاریخ هم ټول هغه تحولات او لوړتیاوي، او احوال چه له ابتدأ څخه ور پیښیږي، بیا نوې نولکه د ادب موضوع چه ډیره ارته او پراخه ده، د ادبي تاریخ موضوع هم هغسي ده د ژبي پخوانی حال، او ورستني انقلابونه او ټول تحولات ښئيي په ژبه کي چه څه علوم او فنون موجود وي تاریخ ئي څرگنده وي. د یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملت د فکری ارتقأ و علمي لوړتياؤ احوال او اوضاع مفصل ليکي، د ټولو پوهانو د ژوندانه پيښي، او د دوي کتابونه او علمي کار نامې او آثار ښئيي.

نو داسي هم ويلاي سو چه د ادبياتو تاريخ په حقيقت کي د ملت د عقليت او د ژوندانه د ډيرو مهمو څانګو تاريخ دي. د ملتو د لوړتيا او ځوړتيا، دودي او پرمختګ ټول احوال بيانوي که د يوه ملت تاريخ د ادب له ښيګړو او پلوشو څخه تش وي، نو هغه تاريخ به خامخا په وينو لړلي وي، او بېله جګړو او شخړو به د بل څه بيان نه کوي، نو د عمومي تاريخ يوه مهمه څانګه دغه د ادب تاريخ دي چه سياسي او اجتماعي تاريخ هم له ادبي تاريخه څخه مرسته کوي او د يوه ملت تاريخ چه له ادبی څانګي څخه ځان نسي مستغني کولاي، سبب ئې هم دا دي چه تاريخ تل د ملتو د لوړتيا او ځوړتيا څرګندونه کوي، او د دغو علت او اصلي سبب هم د ملتو علوم، آداب، او اخلاق دي. نو د تاريخ مهم کار او غوره وظيفه هم دغه ده، چه د يوه ملت عقلانی لوړتياوي، او علمي او ادبي پيشرفتونه ښکاره کړي، او دا ټول د ادبياتو د تاريخ کار دي.

اصول

د ادب د تاريخ د ليکني اصول ډول ډول دي، هر څوک ئې پر خپل ذوق سم ليکي، خو دلته به ئې ځيني اساسي ډولونه چه د تاريخ ادبيات غناصر بلل کيږي لاندي وښول سي.

١- ژبي ته د پيدايښت له ابتدا څخه بيا تر اوسه ګوري، او ټول هغه تغيرات چه ور پيښ شوي دي بيانوي ئې، مثلاً د حروفو، نومونو، افعالو او مشقاتو پيدايښت. د تعبير اساليب د کلماتو د جوړيدلو لاري، د اصواتو او ږغونو شرح، د ژبي عنصري ښيګړي پلټل، د ژبي ريښې معلومول او له نورو ژبو سره ئې پر تله کول، چه دي بحث ته (فيلالوژي) يا د "لغاتو فلسفه" وايي.

٢- ژبي ته ګوري چه د نورو ژبو کوم اثرونه پر لويدلي دي؟ معاني او الفاظ ئې څنګه سره اوښتي دي؟ نوی کلمات تر دغه اجنبي اثر لاندي څنګه پيدا شويدي؟

٣- په ژبه کي چه څه علمي او ادبي ذخاير شته، هغه ټول را ښيئ مؤلفين او ليکوال ټول بيانوي، او په دې ډول د يوه ملت عقلاني او علمي لوړتيا بيانوي.

٤- د ادب تاريخ د ملت کيسې او نکلونه او روايات ټول تحليل کوي، او له دغو څخه د دوي ادبي ذوق، افکار، ملي عقايد، او آراء را باسي، د تعبير اسليب چه د عوامو په کيسو کي سته را اخلي او ساتي ئې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د ادب تاریخ ټول افواهي اشعار (نا لیکلي آثار) او متلونه، او ملي سندري، پلټني او له دغو څخه د یوه ملت ادبي ذوق او استعداد معلوموي.

٦- د ادب تاریخ ټول مدون او لیکلي شوي آثار او کتب (لږ وي که ډیر) را ټولوي او له هغه څخه د ملت د ژبي او فکر او عقلاني تجلیاتو په خصوص کي معلومات اخلي.

۷- د ادب تاریخ هغه اوښتني او لوړتیاوي چه د علم او ادب لامله یوه ملت ته ور پیښیږي ښیي او د ادب اهمیت او غوره والي د بشر په تاریخ کي ښکاره کوي.

۸- د ادب تاریخ راښیي، چه د یوې ژبي وینا او کلام (نظم، نثر) څنګه پیدا شو؟ څنګه ئې لوړتیا و موندله، کومي دورې ئې تیري کړې؟ چا خدمت ورته کړئ دي؟ کوم کوم معاني او مقاصد او مضامین پکي سته؟ خاصیتونه او مزایا ئي څه دي؟ دا ژبه کومي ښیګړي لري؟ چه ها نوري ژبي ئې نلري.

غایه

ځکه چه د ادبیاتو تاریخ د هر ملت د علمي او عقلاني لورتیا تاریخ دي نو که سړي د یوې ټولني د ادب تاریخ ولولي ټول د تاریخ مهم حوادث او وقایع ئې ورته څرګندیږي؛ اجتماعي او سیاسي رشد ئي ور معلومیږي تاریخي مفاخر ئې ورته ښکاره کیږي.

موږ چه د پښتو ژبي د ادب تاریخ لولو خپل مفاخر راته څرګندوي د ځبلو ملي ښیګړو سره مو اړیکي ټینګوي او په آینده کي د علمي او ملي ارتقاء دپاره د یوه نافع او پر ملي اساس ټینګ ادب د روزني لاري را ښئي.

په یوه ملت کي چه ادب لوړ نه وي د هغو تهذیبي او مدني سویه هم کښته وي، علمي او اجتماعي لوړتیا نسي لیدلاي، نو موږ چه د خپلي ژبي د ادب تاریخ ولولو؛ لوړ او ځور به ئې راته ښکاره شي. او په آینده کي به وکړاي سو چه یو ښکلي او مترقي ادب خپل قوم او ملت ته ورکړو او دا غایه زموږ په ملي ژوندانه کي ډیره مهمه او لوړه او ګټوره ده او د ملي عمران سټه هم پر دغه غایه باندي ټینګه ولاړه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړي برخه

آریا او آرین

د ژبو ویشنه - هندو اروپائي ژبي– آریائي اقوام -

باختري آرین - آرایائي ژبه او پښتو - د آریا کلمه -

آریانا ویجه - آریا ورشه - نتیجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبو ویشنه

ژبه

ژبه هغه ږغونه دي، چه د دغو په وسیله هر اولس د خپلو مقاصدو تعبیر کوي، یا هغه اصطلاحي ویناوي دي، چه د یوه قوم پر ژبه جاري وي، په عربي ئې لسان یا لغت بولي، او له یوناني لوغوس څخه به جوړ شوي وي، چه معني ئې کلمه ده[1] او په اروپائي اصطلاح ئې لانګوج language بولي.

د دي ږغونو انواع د ملتو په اندازه مختلف او هم ډیر دي، نو ځکه پر نړۍ ډیري او ډول ډول ژبي پیدا شویدي، او هر اولس ته خپل ږغونه آسان او نور پردي ږغونه ورته ګران دي.

لوړي ژبي او کښتي ژبي

هغه ږغونه چه انسان ئې تر خوله را باسي ډول ډول دي، او بیا هم د ږغو مرکبات متفاوت دي، نو چه د ملتو د خولو ږغونه او بیا ئې هم مرکبات ډیر دي، ځکه ژبي هم پر دنیا ډیري دي، د ژبو پوهانو د نړۍ ژبي په ډول ډول ویشلي دي، یوه مشهوره ویشنه ئې دغه لاندي ده، چه پروفسور اډیلنګ ته ئې نسبت کیږي، دی وایي، چه ژبي د سموالي او تهذیت په درجه دوه ډوله دي:

۱- ګښته ژبي

چه لغات ئې د بیان لامله کښته، او الفاظ ئې خورا لنډ او یوه یوه هجا دي د اسم او فعل او حرف فرق ئې نه کیږي، له یوه لفظه به ئې د نورو مستقلو الفاظو په نښلولو سره، فعل، حرف جوړیږي د جنوبي افریقا د زنګیانو او د امریکا د هندیانو او د شمالي او شرقي ایشیا او د چین ژبي له دغي ډلي څخه دي.

۲- لوړي ژبي

هغه ژبي دي، چه لمني ئې ډیري پراخي او ارتي دي، او هر راز تعبیر چه انسان ورته اړ وي لري ئې، او د الفاظو هجاوي ئې هم ډیري دي، د متمدن عالم ژبي له دې ډلي څخه دي، او دا هم پر دوه ډوله ویشلي کیږي.

---

[1] زبدة الصحایف في اصول المعارف، ص ۹۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف: اوښتونکي (متصرفه) ژبي

چه د تصرت او اړولو او اشتقاق قابلیت لري په کلماتو پوري ئې دمخه هم ملحقات نښلي او رووسته هم، یعني ځیني نخښي لري، چه د کلمې دمخه راځي، او په عربي ئې "سابقه" او په اروپائي اصطلاح prefix او په پښتو ئې (مخني) بولي.

دغسي ځیني نوري نخښي هم په دغو ژبو کي شته، چه تر کلمو وروسته راځي، چه په پښتو ئې "وروستني" په اروپائي اصطلاح suffix او به عربي ئې "لاحقه" بولي، او دغه مخني او وروستني ځانله بېلي معناوي هم لري، اوښتونکي ژبي دوې مشهوري څانگي لري:

لومړۍ څانگه: آریائي ژبي دي، چه زموږ د وطن آریائي نسل خبري په کوي، هر ځاي چه زموږ له خاورو څخه آریائیان تللي دي، د دوي ژبو ته آریائي وایو، او اروپایان دې ژبو ته (هندو اروپائي) Indo-European هم وایي، دا ژبي شمالي او جنوبي څانکي لري، شمالي ئې : د اروپا آریائي ژبي دي لکه لاتیني Latin، یوناني Greek، سلتي Celtic، اسلاوي Slavic، توتونیک Teutonic. جنوبي ئي د ایشیا آریائي ژبي دي، لکه سنسکریټ، ژند، پښتو، پاړسو.

دوهمه څانگه: سامي Semantic ژبي دي، چه پخوانیو متمدنو قومو لکه بابل، آشور، فنیقه ویلې. سامي ژبي دا ډلولنه لري:

آرامي: د بابل زړه ژبه ده. چه سریاني اوکلداني ئې څانگي دي.

عبراني: چه تورات په دې ژبه دي، او اسرائیلیانو آرامي اوکلداني سره گډه کړه.

عربي: په سامي ژبو کي خورا ښه او مشهور ژبه ده چه عربي ملتونه ئې وایي او د اسلام او قرآن مقدسه ژبه بلله کیږي، حبشي ژبه هم د عربي څانگه ده.

ب: نا اوښتونکي (غیر متصرفه) ژبي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ژبي کلک او جامد اصول لري، چه په بناء کي کورټ تغير نه راځي، او د ځينو ادواتو په نښلولو سره اشتقاق ځيني کيږي، چه دغه اداوات ځانله معنا هم نلري، او اصول ئې بې اوښتلو پاتيږي. تورانۍ ژبي چه يوه ئې تورکي ده، او هم مغولي ژبي چه تنقاسي، اوغراني، اوزبکي ئې څانگې دي، ټول نا اوښتونکي ژبي گڼلي کيږي.[1]

هندو اروپائي ژبي
يا آريائي ژبي

د ژبو د ويشني يو لنډ ډول مو دمخه ولوست، پوهانو دا ويشنه په ډول ډول کړيده بيله هغي لوړي ويشني يوه بله دا ده، چه د پنځو لويو وچو ژبي جلا جلا ويشي[2] اما ښه او معتبر تقسيم دا دي، چه ژبي د ريښې او اصولو او قواعدو د شباهت لامله وويشلي سي نو ځکه دلته ما دغه ويشنه غوره کړه.

تاسي ولوستل چه په لوړو او اوښتونکو ژبو کي يوه مشهوره ډله هندو اروپائي يا آريائي ژبي دي، چه د دنيا يو مشهور پښت يعني آريائي اقوام ئې وائي. دا ژبي د سموالي او ارتوالي لامله خورا ښې ژبي دي، او د بشر مدني اقوام هم په دغو سره ږغيږي ځکه چه زموږ ژبه پښتو هم له دغو ژبو څخه شمېرل کيږي نو لږ څه ډير د آريائي ژبو څېړنه دلته ښائي: آريائي ژبي د ږغونو او اصولو له لامله دوې ډلي دي، چه هره ډله په خصوصياتو او الفاظو او مخارجو او تلفظ او د کلمو په تغير کي سره ورته ده، او له يوې کورنۍ څخه گڼل کيږي، د دې توپير لپاره د ژبو پوهانو ټولي آريائي ژبي دوې ډلي کړي دي چه لومړۍ ډله ستم Santem بولي او دوهمه ډله سنتم Centum بولي.

---

[1] الفلسفه للغويه ص ۹-۱۵ - زبدة الصحايف ص ۹۸.

[2] د پروفيسور بالبي د ايتهوگرافئ اطلس.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ویشني لار

دا ویشنه پر دغه علمي اساس بناه ده.

پوهاند فقط یوه کلمه (سل، صد، ۱۰۰) ئې معیار کړې ده او حروف ئې د ژبو د وېشني شاخصه گڼي،په لاتیني سل ته سنتم وائي، او به سنسکریت کي (سیتم) بولي، نو ټوله هغه آرایائي ژبي چه د دې کلمې په سر کي (س) بې (ن) وي د (ستم) ډله ئې بولي، او که لکه لاتیني د سل دکلمې په سر کي (س) یا (هـ) وي، او وروسته نون هم ولري، دغه ډله د (سنتم ډله) بلله کیږي، عموماً آریائي غربي ژبي د سیتم له ډلي او شرقي آریائي ژبي د سنتم له ډلي دي.[1]

د مثال په ډول: په سنسکریت کي سل ته (سیتم) وائي په پاړسو کي (صد، سد) بولي، په روسي ئې (استو) بولي چه (ن) نلري، نو ځکه دغه ژبي د سیتم له ډلي څخه گڼو. بالعکس سل ته په لاتیني سنتم یا کنتم وایي، په انگلیسي او فرانسوي او ایتالوي کي هم (ن) لري نو ځکه ئې د سنتم په ډله کي بولو.

لاندي ئې دغه مثالونه لږ څه واضح وگورئ:

د سیتم ډله		د سنتم ډله	
سنسکریت	ستم	لاتیني	سنیتم
پاړسو	سد(صد)	یوناني	هیکاتون
هندي	سو	انگلیسي	هنډریډ
روسي	ستو	الماني	هنډریډ
پښتو	سل	فرانسوي	سانت

د ستم او سنتم پر علمي اساس ټولي آریائي یا هندو اروپائي ژبي د لاندنیۍ نقشې په ډول ویشل کیږي.

[1] د گورډن چایلډ آرینز، د دوکتور شفق تاریخ ادبیات ایران، ص٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

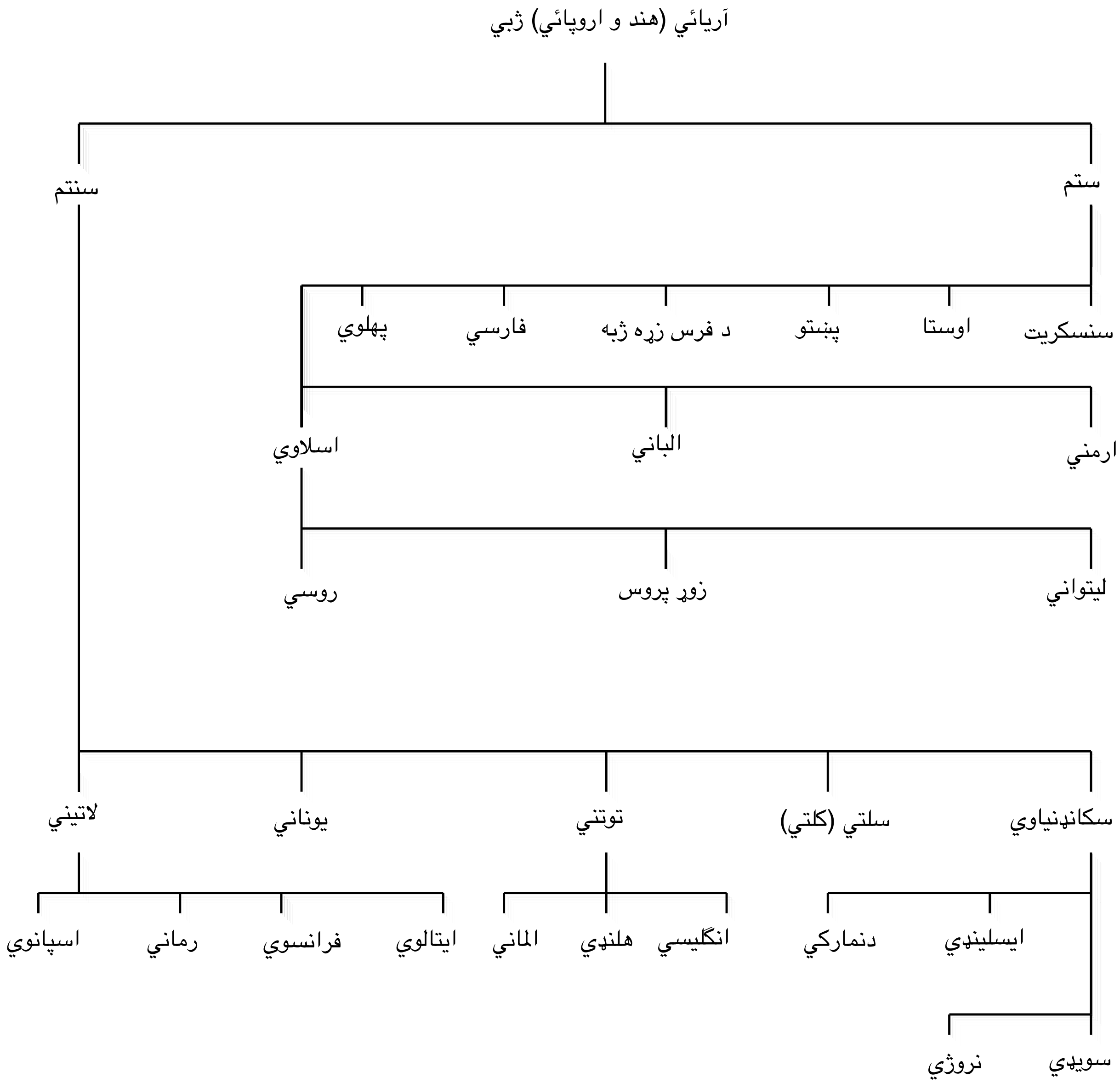

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دېې انځورکي تاسي ته د نړي مشهورو آريائي ژبو وېش ښکاره شو، او ومو ليدل چه د سيتم له څانگي څخه يوه ژبه هم پښتو ده، او دا ژبه د سينسکريت او اوستا (زند) سره ډېره نژدې خپلوي لري او درې سره د يوې مور لوڼي دي.

د آريائي ژبو يوه بله سره نژديوالي

د ژبو پوهان تل د ويشني او ډلي ډلي کولو پر وخت، د ټولو ژبو اساسو ته گوري د قواعدو مشابهت، او د لغاتو د ريښو سره نژديوالي ئې په غورويني. که په دغو اساسوکي ژبې سره نژدې او سره ورته وي، نو دوي هغه ژبې په يوه ډله کي شميري، او وائي چه له يوې کورنۍ څخه دي.

وگوري دغه ژبې چه موږ په دمخني انځورکي آريائي ژبې وگڼلې، او دوي مو د هندو اروپائي ژبو په غټه کورنۍ کي داخلي کړې ټولي په اساسو او قواعدو او لغاتوکي ډېري سره نژدې دي که دغه لاندي جدول په غور وگوري، دا به درته ښکاره شي چه په رښتيا دا ژبې له يوې کورنۍ څخه دي.

فرانسوي	جرمني	انگليسي	لاتين	اوستا	سنسکريت	پاړسو	پښتو
پير	واتر	فادر	پتر	پيتر	پاتري	پدر	پلار
مير	موتر	مدر	ماته را	ماتر	ماتري	مادر	مور
سور	شوستر	سستر	سور در	هوگهر (سوسر)	سواچر	خواهر	خور
فرير	برودر	برادر	فراتر	براتر	بهراتر	برادر	ورور

(c) ketabton.com: The Digital Library

آريائي اقوام

د دوي پښت او خپرېدنه

دمخه مو وويل چه پښتو ژبه د هندو اروپائي يا آريائي ژبو څخه د سنسکريت او اوستا خور ده اکثر غربي پوهان چه د پښتو پلټنه ئې کړيده دا خبره مني، دوي وائي چه پښتو له سامي او نورو ژبو سره اړه نلري، له هندو اروپائي ژبو څخه ده.[1]

هندو اروپائي ژبي چه انډو ژرمانيک ئې هم بللي، د آريا د پښت ژبي دي، آريائيان د انسانانو يوه خورا مهمه ډله ده، چه له پيړيو پيړيو څخه دوي پر مځکه د لوړ مدنيت خاوندان دي او د شرق او غرب غټ غټ ملتونه له دي پښته څخه را وتلي او پيدا شوي دي.

آريائيان تر خپريدلو او ډيريدلو دمخه په يوه ځاي کي اوسيدل، چه دوي پخپله پخوانۍ ژبه، آريانا ويجه Aryana Vaego باله يعني د آريا مځکه يا د اصيلانو او نجيبانو او پاکزادانو هيواد.[2] وايي چه د دوي د هيواد هوا خورا ښه وه، مځکي ئې ډيري اباتي وې، دوې مياشتي ئې پسرلي ؤ، نوري مياشتي به يخني وه.

مورخين په دې خبره کي ډيره سره مختلف دي، چه آيا دغه آريانا ويجه چيري وو؟ ځني وائي، د بالټيک غاړي، او ځيني وايي چه د تور سين شمالي غاړي دي، بله ډله هسي ګڼي، چه د خزر د ډند شرقي او شمالي غاړي د آريائيانو اصلي مرکز وي.

خو ځيني پوهان دې ته هم تللي دي چه د آريائيان د توکم اصلي ځاي د پامير لوړي مځکي او د آمو سر چينې دي! په هر ډول د آريائي توکم اصلي ځاي هر چيري چه وو خو پر دوي هغه ځاي تنګ سو، او لکه په اوستا کي چه راوړي هغه مځکه يو په يوه سړه شوه، چه د خلقو د خوړو لپاره څه نه پکښي موندل کېده، نو ځکه آريائي توکم له هغي مځکي څخه ليږدنه (هجرت او کوچ) وکړ د دغه ليږد زمانه څلور زره کاله (ق،م) تخمين کيږي[3] دکتور پي

---

[1] راورتي انګليسي محقق د خپل پښتوګرامر په ديباچه، ص ۲۸ کي د پروفيسرکلپرت Klaproth او پروفيسر ډورن Dorn او الفنستون Elphinstone او نورو پوهانو افکار د پښتو په باب کي را نقل کړي دي چه دوي ټول دغه خبره مني.

[2] د جيګر الماني د خاوري ايرانيانو تمدن ج ۱.

[3] ايران قديم ص ۹ تمدن ايرنيان خاوري ص ٦٤-۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګایلس P. Giles دکیمبرج د پوهنتون د مقایسوي فیلالوژي پروفیسور د دغو آریائي اقوامو لامله هسي معلومات را کوي:

هند و آریائي نوم پر آریائي اقوامو او ژبو تر ټولو دمخه دوکتور تهوماس ینګ Thomas Young ایښي دي[1] اما د هندو ژرمن Indogermanic اصطلاح تر ټولو دمخه په ۱۸۲۳ ع یوه جرمني ژب پوهان کلیپروت Kalproth باب کړه، دې علماو د ژبو ړغونه، قواعد، عمومي ریښې او ستې ، او ټول خصایص ولیدل، او یوه ډله ژبې ئې په دغو نومو له یوې کورنۍ څخه وګڼلې، اما تر ټولو دمخه سر ولیم جونز Sir William Jones د هند د ایشیائي ټولني مشر په ۱۷۸٦ ع دغه ژبې یوه کورنۍ ګڼلي وې، خو دغه نومونه وروسته پر کښیښودل شوه.

دا خلق چه هندو اروپائي ژبې ئې ویلې د انسانانو د سپین توکم څخه وه، دوي ځیني حیوانات او بوټي پیژندل، ښائي چه ځیني لاسي صنایع ئې هم درلودل د اوسنیو ژبو سره ورته والي ئې مونږ ته دا را ښئي چه دغه خلق به یو وخت یو ځاي سره اوسیدل، مګر چه د آمو غاړو او باختر ته را ورسیدل خورا دمخه وخت ئې (۲۵۰۰ق ،م) تخمین کیږي. دې خلقو ځانونه آرین Aryan بلل،[2] له علمي پلټونو څخه دا خبره زباده شوې ده، چه دغو آریائي اقوامو تر خپریدلو دمخه یوه ژبه او یو مذهب درلود. د آسیاي صغیر په کوي بوغاز Boghaz-Koi کي چه د پخوانو هیتانونو پایتخت (پتریوم) هلته و یو وړ لیک (کتیبه) پیدا شوې ده چه نیټه ئې (۱٤۰۰ ق، م) ده دلته یو آریائي قوم اوسید، چه میتاني Mitani نومیدل او دغه زړه کتیبه هم په دوي کي Tel-el Amarana ته منسوبه ده دغه زوړ لیک چه پوهانو وکوت، دا ئې ومنله چه په شمال غربي بین النهرین یا آسیائي صغیرکي هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شاو خوا کي آریائي اقوام اوسیدل، په دې کتیبه کي د دوي د شهزادګانو نومونه راغلي دي چه سوچه آریائي نومونه دي لکه: آرتیتما Artatama، تسرتا Tusratta، سترنا Suttarna دغسي هم په دغه کتیبه کي د هغو ارباب انواع نومونه اخیستي شوي دي، چه د هند د آریائیانو په کتابو کي هم سته لکه: ایندره Indra وارونا Varuna ، یا دوه هسک غبرګولي ورونه ناساتی[3] Nasatyas.

علاوه پر دغه زاړه لیک چه د آریائي اقوامو د ژبي او مذهب یووالي (۱٤۰۰ ق،م) ښکاره کوي یو بل دلیل هم پر دې تاریخي خبره باندي سته له (۱۷٤٦) تر (۱۱۸۰ ق،م) پوري یو قوم چه کاسي Kassites نومیده، او د زاګرس په غرو (اوسنی کرمان) کي اوسیدل پر بابل او عیلام سلطنت وکړ، د دغو کاسیانو په ژبه کي هم دغسي کلمات راغلي

[1] ده لومړي پلا یو مضمون په دې خصوص کي په ۱۸۱۳ ع په The Quarterly Review کي وکیښ.

[2] کیمبرج هستري آف اندیا ج۱ ص۷۳.

[3] کیمبرج هستري آف اندیا ج۱ ص۷۲-۷٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، چه سوچه آريائي دي مثلاً شورياس Shurias او مرتياس Marytas چه د سنسکريت سوريا Surya (لمر) او مروتاس Marutas (د باد رب النوع) سره پوره ورته دي، دغسي هم سماليا Simalia (د واورنو غرو ملکه) کښ مې په هماليا او زيما Zima (واوره) پخوانيو آريائي کلماتو پوري نښلي. دغسي هم وروسته په (۷۰۰ ق،م) موږ د اسور بانيپال Assurbanipal آسوري لوي پاچا په کتب خانه کي د (اسرا ميزاس) Assara-Mazas نوم وينو، چه کښې مې دغه د اوسا اهورا مزدا Ahura Mazda (د لوي خداي نوم) دي، او دا نوم په سنسکريت کي اسورا Asura او په اوستا کي اهورا Ahura و، په دې ډول موږ له دغو دلايلو څخه دا علمي نتيجه اخلو چه د (۱۵۰۰ ق، م) په حدودو کي آريائي اقوام په ژبه او مدنيت او ديانت کي سره يو وه او تر دغه وروسته دوي ښائي چه سره بيل شوي وي[1]

باختري آرين

هندي او ايرانۍ څانګي

دمخه مو وويل چه آرين اقوام له "اريانه ويجه" څخه خپاره شول، او زموږ وطن ته له شمالي خوا راغله تر آمو را واوښتل، او په باختر کي يو ښکلي مدنيت جوړ کي، او دا مرکزي آريائيان پر درې برخي باندي ويشلاي سو:

۱- مرکزي او باختري: چه دوي د هندوکش په شمال او جنوبي لمنو کي هستوګه درلوده او زموږ د وطن په غرو او دښتو او درو کي سره خپاره شول. د اباسين له څنډو د آمو او د خراسان تر دښتو پوري د دوي اصلي مرکزي هيواد و. بلخ، تخارستان، هرات، ارار کوسيا، کابل، ګندهارا، سګستان، خراسان د دوي د مرکزي هيواد مشهوري برخي دي. او جنوباً په بحيرۀ عرب پوري د دوي د هيواد څنډې نښتي وې.

۲- يوه ډله آريائي اقوام له بلخه د جنوبي غربي خوا ته د هريوا (هرات) پر خوا له خراسانه تير شول، د پارس خاوري ئې ونيولې او اوسني ايران ئې تشکيل کړ. د دوي دغه هجرت مورخينو هسي تعين کړي دي، چه د (۱٤) قرن

[1] کيمبرج هستري آف انديا، ج۱ ص۱٦ - ويدک انديا، ص ۲٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ق،م) څخه شروع شوي ؤ تر اتمي قبل الميلادي پيړۍ پوري جاري ؤ. او لومړی دولت دغو آريائي اقوامو په ايران کښي د ماد Medie په نامه د اومي قبل الميلادي پيړۍ په ابتداء کي تشکيل کړي ؤ.[1]

۳- يوه دسته آريائي اقوام د باختر او هندوکش له شاو خوا څخه د کابل او خيبر او نورو لارو څخه ولاړل په سپتاسندو (يعني د اوو دريابو په مځکه) کي سره خپاره شول، دوي تر اباسين تير شول، د اباسين او گنگا په منځ کي يو ځلان مدنيت جوړ کړ، او د هند په زنگلو او بنو کي ودان شول، د دغو هندي آريائيانو ليږدنه هم له څورلسمي قبل الميلادي پيړي څخه شروع کيږي.[2] د آريائي اقوامو دغه درې ډلي (باختري-ايراني-هندي) زموږ له دې کتابه سره اړه لري د دوي په ژبو کي پلټنه کوو، او د پښتو ژبي ادبي تاريخ ځني را باسو. د دوي د مدنيت، اجتماعي احوال، روحي اوضاعو په کتنه کي څه نه څه د پښتو تاريخ څرگندوو.

مرکزي آرين چه د بخدي يا باختر (بلخ) په شاوخوا کي اوسيدل، ښه او غوره مدنيت ئې درلود، دوي خپل هيواد (آريا ورته يا آريا ورشه) باله، لومړۍ پلا دا نوم د منو سمهيتا Manu Samhita په کتاب (۲۲ شعر ۲ فصل) راغلي دي، مانو يا منو د آريا پلار کڼل کيږي، او آريائيان (منوري) هم بلل کيږي، دا پلار په دوي کي ډير شهرت لري، او د ده په نامه ځيني قوانين هم شته چه (د منو ليار) ئې بولي. آريا ورته هم مانو نيکه په خپل کتاب کي ذکر کوي، او مورخين وائي، چه په دې هيواد کي آريائيان پښت تر پښته پيدا شوي دي.[3] د دې نامه معني داسي ده: د اصيلو او ښاغلو هيواد.[4] د دوي مرکز بالهيکا- بخدي- بلخ و، چه د لوړو بيرغو ښار بلل کيدي، او تل به دا لوي د مدنيت مرکز د (رڼه-روښان-ښکلي) په صفتو ستايل کيدئ مثلاً بلخ بامي- بلخ گزين (د منو او بامي کلماتو شرح وروسته په دې کتاب کي راځي).

---

[1] تاريخ هيروډوټ، ص ۲۱۰.

[2] تمدن هند، ص ۱۸٤ - هند قديم، ص ٤ - د هنديانو تاريخ د هنټر ليک.

[3] ريگويډي هند، ص ۸۵ د ډاس Das ليکنه.

[4] دآريا زاړه آثار، ص۱۲۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریائي ژبه او پښتو

دمخه مو د آریائي ژبو ویشنه ولوسته او تاسي ته څرګنده شوه چه کومي کومي ژبي د آریا له کورنۍ څخه دي. دا طبیعي او منلې خبره ده، چه آریائي اقوامو په خپل لمړنی ټاټوبي (آریانا ویجه) کي ځانله یوه ژبه درلوده، چه له هغې ژبي څخه وروسته هندي، ایراني، بخدي ژبي راوتلي دي. په دې لومړنۍ آریائي ژبي کي تر اوسه څه معلومات د پوهانو لاس ته ندي راغلي، او نه چا څه پکښي ویلي دي، تش دوني ویل کیږي، لکه دوي چه مذهب، رسوم، منلي دودونه درلودل نو ښائي چه بیله ژبه به ئې هم درلوده، خو دا نه معلومیږي چه اصلي آریائي ژبه کمه او څنګه او څه راز ژبه وه، او څو عمر ژوندۍ وه؟

دوکتور ګوستاو لوبون وائي: چه تر خپریدلو او هجرت دمخه آریائي اقوامو یوه مخصوصه ژبه ویله چه نوم ئې (آریک) و دا ژبه اوس ورکه ده، خو سنسکریت ژبه له هغې ژبي څخه را وتلې ده[1] دا اصلي آریائي ژبه چه د ټولو آریائي ژبو مور یا انا بلل کیږي، لااقل تر میلاد (۳۰۰۰) کاله دمخه ویله کیده او د دوي مشترکه ژبه وه، خو اوس ئې هیڅ نښه او بولګه نده پاته، له دې جهته چه د آریائیانو تاریخ او لیکني د قبل المیلاد تر (۱۴۰۰) کاله دمخه نرسیږي نو دوني ویلاي شو، چه سنسکریت، اوستا، زړه پاړسو درې سره له دغي اصلي آریائي ژبي څخه زیږیدلي دي.[2]

میډیم راګوزن Z.A.Ragozin لیکی: چه تقریباً سل کاله دمخه په اروپا کي د هند د علومو پلټنه او زده کول شروع شول، هغه وخت چه چارلس ولکنس Wilkins مهابهارت ترجمه کړ، او د سنسکریت ګرامر ئې وکښښ، نو سر ولیم جونز، د منو دهرم شاستر، او کولبروک Colbrook د هند پر فلسفه او قوانینو او ادب باندي کتابونه ولیکل، نو د اروپا او هند د ژبو پر تله او مقایسه شروع شوه، او دا فکر خلقو ومانه، چه سنسکریت د ټولو ژبو مور ده، مګر وروسته چه پلټني او د پوهانو کتني ډیري شوې، نو دا ښکاره شوه، چه تر سنسکریت لا دمخه یوه بله ژبه هم آریائي خلکو درلوده، چه په اصل کي هغه ژبه د نورو ژبو مور ده، یوه بل عالم جیکب ګرم په آریائی ژبو کي د صحیحو حروفو د تبدیل اصول وښوول، او دا ثابته شوه، چه د آریائي اقوامو لومړۍ او اصلي ژبه لا بله وه چه د هغې ژبي الفاظ او کلمات په ټولو آریائي ژبو کي مشترک دي.[3]

---

[1] تمدن هند، ص ۱۸٤.

[2] ایران قدیم، ص ۱۰۸.

[3] ویدک انډیا Vedic India، ص ۳۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اصلی آریائي ژبي عمر د ژبو پوهان (۲۵۰۰ تر ۳۰۰۰ قبل المیلاد) پوري تخمین کوي، دوي وایي: چه آریائي اقوام تر اباسین (انډوس) پوري وتل. خپل مشهور دیني کتاب ویدا Veda ئې په خپله ژبه انشاء کړه، د دې کتاب د لیکني تاریخ تر ۱٤۰۰ قبل المیلاد دمخه نه ځي ، لکه دمخه چه مو وویل چه د ایشیاي کوچک د آریائي اقوامو زاړه لیکونه هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شااوخوا کي کښل شویدي، که د هندي آریائیانو کتاب ویدا له هغه لیکو سره پر تله سي، ژبي ئې سره مخالفي دي، خو د نومو اشتراک ئې څرګندیږي.

په دې دلیل نو ویلاي شو: چه (۱٤۰۰ ق،م) به شاوخوا کي د آریائي اقوامو ژبي سره بیلي شوي وې او اصلي آریائي ژبه په دغه وخت کي نه وه ژوندۍ، دا خبره هم د ژبو پوهان مني، څو یوه ژبه په نورو فرعي ژبو اوړي، یعني ځانله بیلي بیلي څانګي مومي، لږ تر لږه یو زرکاله غواړي.[1]

نو په دې حساب چه موږ د ویدا، او د کواي بوغاز د زاړه لیک له عصره یعني د (۱٤۰۰ ق،م) څخه زرکاله پخوا ولاړ سو نو به دا ووایو، چه د (۲٤۰۰ ق،م) په شا او خوا کي د آریائي اقوامو ژبه لا یوه وه، او لکه ځیني مورخین چه وایئ، دا ژبه له پارس او میډیا څخه تر پنجابه ویله کیده او د آمو شمالي خواوي سغدیانه هم پکښي شاملي وې[2] نو د دې اصلی آرایائي ژبي عمر له (۲٤۰۰ ق،م) څخه تر څلور زر قبل المیلاده پوري تخمین کیژي، یعني له هغه وخته چه آریائي اقوامو لومړۍ پلا له (آریانا ویجه) څخه هجرت کاوه!

د دې اصلي آریائي ژبي کوم اثر او نخښه لکه دمخه چه مو هم وویل، اوس نده پاته، خو زه به په راتلونکو لیکو کي د پښتو نژدي والي له دغي ژبي سره په ځینو علمي دلایلو ثابت کړم او دا خبره به زیاده کړم چه پښتو هغه اصلي ژبي ته خورا نژدې ده، او لکه سنسکریت او اوستا چه ځني زیږیدلي دي، پښتو هم د هغي ژبي لور ده.

دمخه مو وویل: چه آریائي اقوام له بخدي یا باختر څخه شرق او غرب ته سره خپاره شول په هند او ایران کي مدنیتونه جوړکړل او ځیني له دوي څخه په بخدي او د هندوکش په شمالي او جنوبي لمنو کي پاته شول او وروسته په ټول هیوادکي سره خپاره شول، دا آریائیان چه د مرکزي او باختري ډلي څخه دي، ډیر قبایل او ډلي لري، چه یوه مهمه ډله ئې د (بخت=پکهت=پښتون) په نامه یادیږي، او پښتو ژبه هم دوي تر اوسه وایي، دا ژبه له قدیمه دوي ته پاته ده، او مرکزي آریائي ژبه چه له اصلي ژبي څخه دلې د آریائیانو پخپل مرکز او کور کي زیږیدلې ده، هم دغه

[1] تاریخ ادبیات ایران د حلال همائي.

[2] د "لوي دولاواله ډوبسن"کتاب هندو اروپائي، ص ۷۵ ج۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ده وروسته چه تاسي د پښتو او پښتون د نومو په خصوص کي تاریخي څیړني وګورئ دا خبره به ښه درته لڅه سي اوس دلته هم د پښتو د ربط دلایل له اصلي آریائي ژبي سره لاندي راوړم.

پښتو او اصلي آریائي ژبه (آریک)

د تاریخي او علمي څیړنو په استناد مو دمخه دا وویل چه پښتو د آریک ژبي لور ده، د دې خبري د پلټني او منلو لپاره باید موږ د آریائي توکم پخوانو کلماتو ته وګورو، چه له دوي څخه څه پاته دي؟ او هغه کلمې بیا په پښتو ژبه کي وګورو چه تر اوسه ژوندۍ دي!

او بله دا خبره هم باید دلته وسي چه آرین توکم له بخدي څخه یا د هند خوا ته ولاړل، چه ژبه ئې سنسکریت شوه او د ویدا کتاب په دغه ژبه دي، یا هغه قبایل دي چه ایران ته ولاړل، ژبه ئې فرس قدیم بیا پهلوي بیا اونسۍ پاړسو شوه اما هغه قبایل چه پخپله په بخدي کي پاته شول، کومه ژبه ئې ویله؟

زما دا عقیده ده چه دوي پښتو ویله، ځکه چه وروروسته دغه قبایل تر هندوکش را تیر شول، دوي د بخدي په نامه (بخت=پکهت=پښتون) بلل کېدل، او هغه تاریخي نوم دوي تر اوسه ساتلي دي، او هغه پخوانۍ ژبه هم دوي تر اوسه خوندي کړیده.

دا مطلب به وروسته زه ښه څرګنده کړم، چه پښتانه یعني د پښتو ژبي ویونکي هغه پخواني بخدي یا باختري آریائیان دي چه نورو ورونو ئې ایراني یا توراني یا مغولي یا هندي اقوامو په تماس خپله اصلي ژبه هیره کړه، مګر فقط ښاغلیو پښتنو تر اوسه ساتلې ده.

په دي کي هیڅ شک نسته چه بخدي آریائیان (۱۴۰۰ ق،م) یعني هغه وخت، چه د هندي آریائیانو دیني کتاب ویدا لیکل کیدئ د پکهت په نامه مشهور وه پخپله په ریګ ویدا Rig Veda کي هم د دوي نوم ذکر کیږي، نو چه دغه ملت په دغه نامه موجود وي د دوي ژبه هم باید موجوده وي!

له تاریخي اسنادو څخه ښکاره کیږي، چه آریائي بخدي یا د پکهت اقوام پسله (۱۴۰۰ ق،م) د هیواد شرقي غرو او د اباسین غاړو ته تللي او دلې میشته وه، ځکه چه ریګویدا د دوي نوم د هند په یوه مشهور جنګ کي ذکر کوي، او هم وروسته (۱۰۰۰ق،م) په بخدي یا باختر کي یوه بله ژبه پیدا کیږي چه زند ئې نوم دي او د اوستا مشهور دیني کتاب په دغه ژبه دي. او بیا هغه وخت چه هیرودوټ Herodote یوناني مورخ د پکهت او پاکتویس ذکر کوي، نو د (۵۲۰ ق،م) په حدودو کي هم دوي انډوس (اباسین) پر غاړو ښئي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغو تاريخي ملاحظاتو څخه موږ دې نتيجې ته را رسيږو، چه پښتانه آريائيان لومړۍ په بخدي کي اوسيدل له هغه لومړنۍ ټاټوبي څخه دوي د هغه ځاي په نامه (بخت=پکهت) د خپلي زړې ژبي سره د (١٤٠٠ تر ١٠٠٠ ق،م) پوري د اباسين غاړو او د هيواد شرقي غرو ته ولاړل، دوي خپل د بخدي پکهت نوم سره له خپلي ژبي وساته او تر اوسه هم په دغه نامه او دغه ژبه مشهور دي.[١]

د دې تاريخ پلټني په رڼا کي نو اوس تاسي ځيني لغوي دلايل هم واروئ.

د آريا کلمه

لومړۍ کلمه چه موږ ئې د پښتو ژبي د اصالت لپاره د لغوي دليل په څېر پلټنه او څېړنه کوو پخپله د (آريا_آرين) کلمې دي.

تاسي ته دمخه هم وويل چه دا نوم ډېر قديم دي، مورخين وائي: هغه اقوام چه د آمو له غاړو څخه په باختر او هند و ايران کي خپاره شول، دوي ځانونه آرين Aryan يعني اصيل او نجيب او شريف گڼل، او چه په هند کي خپاره شول، هلته د تور توکم انسانان دمخه اوسيدله هغو سره آريائيانو جگړې وکړې، او شا ته ئې وشړل، لکه دوي چه ځانته (آرين) يعني شريف او نجيب وايه، هغو قبيلو ته ئې داسو، يا ديسو Dasyu ويل دا دواړي کلمې په ريگويدا کي ذکر شويدي.[٢]

د آرين د کلمې ځانگي په سنسکريت کي آريا يا اريا Arya او په زند کي ايريا Airya دي چه هغه د شريف او نجيب معنا لري او دوي له خپلو دښمنانو څخه ځانو ته په دغه نامه امتياز ورکاوه چه د دوي له پښته نه وه او اصيل نه گڼل کېدل.[٣]

---

[١] د پښتو او پښتنو تاريخي څېړني به وروسته مفصلي راشي دلته ضرورتاً لنډ لنډ ذکر وشو.

[٢] د پانيکار هند قديم ج١ ص٤ پخپله په ريگويدا کي هم د آرين ذکر راغلي دي ج٣ص٢٠٧.

[٣] کيمبرج هستري آف انديا ج١ص٧٣ د پخوانيو سړو تاريخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علاوه په ريګويدا، په اوستا کي هم دا نوم راځي، او هسي وائي: خداي تعالي د آرين مځکه او د آرين توکم او پښت پيدا کړ.[۱]

تر دغو دوو پخوانو کتابو وروسته بيا وينو چه هيروډوټ (٤٨٤-٤٢٥ ق،م) د آرين ذکر څو ځايه کوي. دی وائي چه ميدي Medes اقوام په پخوانيو زمانو کي آرين Arian بلل کيدل[۲] ځکه چه ميدي اقوامو د (٦٥٥ ق،م) په حدودو کي د ايران په پاي کي يو لوي سلطنت جوړ کړيدي. نو دا ويلاي شو چه د آرين اصطلاح تر دغو وختو پوري هم په ټولو آريائي اقوامو کي ژوندۍ وه او هخامنشي داريوش (٤٨٦-٥٢١ ق، م) هم په خپل ډبرليک کي ځان افتخاراً آريائي او د آريا له پښته بللي دي.[۳]

د اروپا اوسنيو پوهانو، د دې کلمي په شا و خوا کي ښې ښې پلټني کړي دي، ځکه چه دا نوم آريائيانو له خپلي پخواني او اصلي ژبي څخه ورسره راوړي و، نو که په نورو ژبو کي د دغه نامه ريښې پيدا شي، هغه ژبي د آرين اصلي ژبي ته نژدې بللي کيږي!

دوکتور جيګر Geiger الماني محقق وائي، چه آرين له (آر) مشتق دي چه په سنسکريت کي د اصلي او بنياد په معني دي، او آريا وائي نجيب او شريف او پارسا ته.[٤]

علاوه پر دغو اقوالو چه (آر) د اصلي په معنا بولي ځيني محققين دې ته هم تللي دي، چه آريا له (آر) مشتق دئ، چه پخواني سنسکريت کي د کرهني يعني کشاورزۍ او زراعت مفهوم درلود، نو له دې جهته آريا کرونکي او زارع ته ويل کيدي، دا قول د مشهور سنسکريت پوهاند ميکس مولر Mexmuller دي چه دوکتور هنټر ئی هم د هند د خلقو په تاريخ کي مني او آرين د کرونکي په معنی اخلي.[٥]

ميډيم راګوزن ليکي: چه (آر) د يوي په معني و، له لاتيني او ايټالوي (اراز) د سلاوي (اراتي) د يوناني (اروټ رون) د انګريزي ايريبل (د يوي وړ) دغسي د يوناني (ارورا) او د لاتيني آرور (يوي شوې کښت) ټول له دغي مادې

[۱] يشت فصل ۹ فقره ۹ فصل ۱۰ فقره ٥-١٣،٢٥ فصل ۱۳ فقره ٥-٨.

[۲] هيروډوټ ج۷ص٦٢ د ويلر هيروډوټ ص ۲۸۹.

[۳] د ويسباخ ميخي خطوط.

[٤] تمدن ايرانيان خاوري ج۱ ص ٦٥--٦٦.

[٥] مقدمهٔ تاريخ هند قديم ص۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښخه دي، آريائي اقوامو ځان له دې جهته کښتکار او زارع باله چه له وحشي تورانيو پونده و ښخه د دوي توپير وسي او هر وخت ئې په دغه نامه فخر هم کاوه.[1]

د دې آريائي نامه اثر پر نورو اقوامو هم شويدي، د بابل او نينوا په آسوري ژبه ئې هم (آري) هغي مځکي ته ويل چه يوي اوکرلې شوې وي (ارارا) د دغه هيواد په کوشي ژبه د فصل ريبل وه.[2]

په دې ډول د آريا دکلمې په خصوص کي دوې نظريې د پوهانو تر منځ شته يوه دا وه چه آريا اصيل او شريف دي دوهمه دا ده، چه کرونکي او بزګر دي.

زما په عقيده د پوهانو دا دوې نظريې په تاريخي دلايلو سره نزدې او يو ځاي کيږي، تاسي به وائي څنګه؟ په دې ډول:

دکرهڼي اهميت په آريائيانوکي

په آريائي قوموکي کرهڼي ته په خورا درنه سترګه کتل کيدل، دوي ديناً مکلف و چه زراعت ته توجه وکړي په ريګويدا او اوستاکي دکرهڼي او زراعت کارو ته د شرافت په سترګه کتل شويدي، اوکرهڼه ئې د شريفو او اصيلو او پوهو خلکوکار بللي دي په ويداکي راغلي دي "پوه او دانشمند انسان تل په کرهڼه او جوغ بخت وي"[3]

بل ځاي وائې:

"اې انسانانو: د غنمو او نورو شيانو دکرهڼي له پاره په سپاره مځکه سره څيري کړي، ښکلي اربې وچلوئ، او ځانونه په وساتئ"

"اې انسنانو! يوې وتړي: مځکي دکرلو لپاره ښه يوې کړئ، او پستې کړئ، اوربشي او غنم پکښي وکري زيار کښ کرونکي ته بويه چه تل د غويو جوغ ته سپاره ور واچوي او مځکه ښه په يوي کړي."[4] په اوستاکي هم تل

---

[1] ويدک انديا ص ۳۵.

[2] مقدمهٔ تاريخ هند ص ۹۲.

[3] يجرويد فصل ۱۲ فقره ۶۷-۶۹-۷۰.

[4] يجرويد فصل ۱۲ فقره ۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرونکي شریف ګڼه شي، او زردشت خلکو ته د کرهنې او څاروو د پالنې تشویق کوي، زارع ته په درنه سترګه ګوري او د ګاتها په یوه سندره کې بزګران او کرونکي د انسانانو په خورا لوړه او شریفه ډله کې یادیږي.[1]

په دې ډول د کرونکي او بزګر مقام په آریائیانو کې ډیر لوړ ؤ، او د دوی دیني کتابونه په لار ښوونه هر بزګر شریف او محترم ګڼل کیدي، او په دوی کې خورا لوړه او خورا شریفه اجتماعي دنده دغه زراعت او بزګري وه نو ځکه هر زارع او بزګر نجیب او شریف و او هر شریف سړی به هم کرونکي او بزګر و، اصیلتوب او نجابت د زراعت سره لازم و او هر چا چه به دغه اجتماعي وظیفه اداکوله هغه سړی به هم شریف هم نجیب ګڼل کیدي.

د شریف او زارع تطبیق

دمخه مو ولوستل: چه پوهان د (آریا) کلمه یا د اصیل او شریف په معنې اخلي یا د زارع او کرونکي په مفهوم! دا دواړه مفهومه لکه تاسي چه ولوستل سره یو شي دي ځکه چه په پخوانو آریائي اقوامو کې د دیني کتابو په لار ښوونه هر زارع نجیب او شریف و، او هر شریف هم زارع و نو ښائي چه په آریائي ژبه کې دي (آر) د اصل په معنا و، وروسته ځکه چه هر کرونکي سړی شریف ګڼل کیدي، نو هر کرونکي او زارع ته دي (آرین) یعنې اصیل ویلي شوي وي. او یا دا چه (آر) اصلاً د زراعت او کرهنې مفهوم درلود، ځکه چه هر کرونکي او زارع شریف او اصیل بلل کیدي، نو به طبعاً د اصالت او نجابت معاني د آرین په کلمه کې مجازاً ګډې شوي وي.

داسي لغوي تحولات او معنوي اوښتني، د مجاز او حقیقت تر منځ په ژبو کې ډیري دي، نو که د (آر) د کلمې حقیقي معنا اصل او نجابت وګڼو، زراعت به ئې مجازي او که زراعت حقیقت وګڼو، اصالت او شرافت به ئې د مجاز به ډول وروستني لغوي تحول وي، په دې ډول د پوهانو دواړې نظریې سمې او پر ځای دي، او د آرین کلمه په دوو معناو بولو شریف او زارع یا زارع او شریف.

په پښتو کې د آرین ریښه

اوس به نو راسو، پښتو ته، چه په دې ژبه کې د آرین او (آر) د پخوانو کلماتو لپاره څه لرو؟ او اوس کوم مستقل الفاظ شته، چه دغه مفاهیم ولري؟

[1] ګاتها ص ۹۸ یسنا ۳۳ فقره ۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هو په پښتو کي د دغو دواړو معناو لپاره چه پوهانو د (آر) په خصوص کي ښوولي دي ريښې او مستعملي ژوندۍ کلمې شته، په دې راز:

۱- تر اوسه هم (آره) د اصل او بنياد په معنا موجوده او مستعمله کلمه ده چه اکثر قبايل يې وائي[1] دا کلمه له پخوا څخه په پښتو ادب کي هم ځاي لري، او پښتو ادبياتو پخپلو اشعارو کي د يوې مستعملي او ژوندۍ کلمې په ډول را وړې ده.

زميداوري اکبر چه د ګوډ تيمور معاصر دي د (۸۰۰ هـ حدود) هسي وائي:

د غم آره ئې شوه ټينګه زما په زړه کي　　د رقيب سره خندا کړي هوسيږي

وروسته يو بل اديب ملا الف هوتک چه بحر الايمان ئې په (۱۰۱۹ هـ) نظم کړي دي وائي:

دی له آره ؤ ښاغلي　　څه که سو په وير نتلئ

پير محمد مياجي د (۱۱۳۵) په حدودو کي وائي:

شيخ متي چه خليلي ؤ　　دی له آره لوي ولي ؤ

نو آره د اصيل او بنياد په معني د پښتو پخوانۍ کلمه ده چه تر اوسه هم ژوندي ده. او په دې معنا د ډوکتور جيګر الماني له قوله سره مطابقت لري، چه دی هم آره اصل او آرين اصيل ګڼي.

۲- که د آر دوهمه معنا يعني کښت او کرهڼه د ميکس مولر په قول واخلو، دا هم کټ مټ په پښتو کي تر اوسه سته په قندهار کي بزګران وا کښتګران د لو پر وخت هسي وايي: (آره آره لور پر غاړه) به دې جمله سره د بزګرانو او زارعينو حال بيانيږي، چه دوي لومړی کښت کوي او بيا ئې ريبي! نو آره په دې محاوره کي خاص د کښت او کرهڼي مفهوم لري، چه د هنټر او ميکس مولر له قوله سره سم دي.

نو که آرين په لومړۍ معنا اصيل وي هم په پښتو کي شته او که په دوهمه معنا کښتګر او زارع وي هم په پښتو کي تر اوسه مستعمل دي.

عين د آرين کلمه د پښتو له ګرامر سره هم مطابقت لري، ين Yan په پښتو کي خورا ډير د نسبت د ادات په ډول راځي، او د کلماتو په پاي پوري نښلي مثلاً ژړ (برنج) ژړين (برنجی) که د کلمې په پاي کي (هـ) وي غورځي لکه

[1] د پښتو مرکې لوي قاموس (قلمي) - د راورټي پښتو لغت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاوره (خاک) چه خاورین (خاکی) د (هـ) په حذف ځني جوړ شوي دي نو که (آره) واخلو او د پښتو له دغو اصولو سره سم د نسبت (ین) پوري ونښلوو (هـ) غورځي او آرین ځني جوړیږي او ښائي چه وروسته ماقبل آخر زور په الف تبدیل شوي او آریان هم ځني جوړ شوي وي.

په دې ډول آرین منسوب دي د (آره) کلمې ته چه په پښتو کي د اصیل یا کرهڼي په معني تر اوسه سته او په پخوانو آریائیانو کي هم په دغو دوو معناو مستعمله و او معنا ئې هم په آریائي پخوانۍ ژبه هم په پښتو (اصیل او شریف او کرونکي) ده نو چه د (آر-آریا-آرین) د کلماتو ریښې تر اوسه په پښتو کي شته او هم پخواپه دغه ژبه کي استعمالیدل او دا کلمې هم له اصلي آریائي ژبي څخه دي نو دا ویلاي سو چه پښتو د اصالت او قدامت له پلوه هغي زړې ژبي ته ډیره نزدې ده.

د آریا کلمه په پښتو کي کټ مټ هم مستعمله وه، په پښتو کي دا نوم د علم په ډول د سړو لپاره استعمالیدې، د پښتو به قبایلو کي د یوسف نومي یو زوي (اریا) نومیدي، چه د ده اولاده بادي خیل بولي، افضل خان خټک په تاریخ مرصع کي لیکي:

"د یوسف پنځه زوي و، یو په کښي اریا نومیده، از بس چه ډیر متبکر او مغرور و، بادي ئې باله، اوس ئې هم اولاد ته بادي خیل وائي"[1] یوسفزي د پښتنو مشهوره قبیله ده، چه تر اوسه هم په دوي کي د آریا اولاد بادي خیل شته، او دا ځني ښکاري، چه د (آریا) نوم په پښتو کي تر ډیره وخته معمول و.

آریانا ویجه

دمخه مو ولوستل: چه آریائیانو تر هجرت او خپریدلو پخوا په یوه مځکه کي ژوندکاوه چه پوهان ئې په تعین کي سره مختلف دي، مګر په دې اواخرو کي ډیرو پوهانو دا خبره منلې ده چه د آریائیانو اصلي ټاټوبي د ایشیا په منځ

[1] تاریخ مرصع ص٤ د راورتي طبع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د پامیر لوړي ته نژدې و چه د مختلفو اقوامو روایات او د آریائیانو د هجرت له لارو څخه هم دغه زبادیږي[1] پرسي سایکس لیکي چه دا ځاي د آمو او ایگزارت په منځ کي پروت و، چه دغه پامیر او بدخشان ته نژدې دي.[2]

دې قدیم وطن او ټاټوبي ته دوي پخپله قدیمه ژبه (آرینه ویجه یا ویجو) (واج) ویله په اوستا کي چه شپاړس آریائي هیوادونه ښئي، (آرینه ویجه) هم یادوي، چه د وانگوهي دیتیا Vanghui Daitya د برکتمن روده سره واقع وه.[3] جیگر الماني او ځیني نور غربي پوهان وایي، چه دا (ارینه ویجه) په غرنیو مځکو کي وه، چه په سیر دریا او زرافشان او آمو اوبیده، او آریائیانو په دغو غرو کي ځانونه د تاتار، او نورو له حملو څخه خوندي کړي وه، او د (آرینه ویجه) د کلماتو معنا داسي ده: د شریفانو او اصیلانو مځکه یا د پاکزادانو ټاټوبي[4]

د آریا د کلمې په خصوص کي مو دمخه تشریحات او تاریخي او لساني پلټني ولوستې اوس به راسو، او د ویجه (واج) کلمه به هم په پښتو کي وگورو، چه سته که نه؟ دا تاریخي کلمه تر اوسه هم په پښتو ژبه کي مستعمله ده، د قندهار خلق ئې (اویجه) د الف په زور او مجهوله یا؟، او د جیم په زورکي وائي: احمد محمود د خداي پر اویجه نه پرېږدي چه په جمله کي اویجه هم د مځکي او سر زمین معنا لري، او دا پښتو ژوندۍ کلمه په هغه زاړه ډول او معنا په لږ تغیر تر اوسه مستعمله ده، او موږ ته را ښکاره کوي چه له آریائي پخوانۍ ژبي سره پښتو څنگه نزدې ده، او ښائي چه سنسکریت او اوستا هم دوني قرابت نه ور سره ولري.

آریا ورشه

لکه په اوستا کي چه د آریائیانو زوړ ټاټوبي او مسکن (آرینه ویجه) بللي سوي او ریښې ئې هم په پښتو کي سته دغسي هم هندی آریائیانو هغه خپل پخواني ټاټوبي (آریا ورته) یا (آریا ورشه) بلله، چه معنا ئې هغه د آریا مځکه یا ټاټوبي او د اصیلو او ښاغلو هیواد ده. تا سي دمخه ولوستل چه لومړۍ پلا دا نوم به (منوسمهیتا) نومي کتاب کي

---

[1] ویدیک اندیا، ص٤٤.

[2] تاریخ افغانستان، ج١ص٣٦.

[3] ویندیداد فرگرد.

[4] تمدن ایرانیان خاوري ج١ ص ٦٦-٧٤ - ایران قدیم ج١ ص ١١- د براون تاریخ ادبیات ایران ج١ ص٥٩.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دي. دي آریا ورته Arya Varta د همالیا او بحیرهٔ عرب تر منځ ځمکي ګڼي،[1] سر ولیم جونس وائي چه د منو قوانین تر مسیح اته سوه کاله دمخه کښل سوي، خو نوي پلټني دا ثابتوي، چه دوې یا درې پېړۍ تر مسیح دمخه دي[2]، محققین وائي چه دا نوم هندي آریایانو له پخوا او هغه وخته ور سره راوړي وو، چه دوي له بخدي څخه نه وه سره خپاره شوي خو د دې کلمې ادبي عمر درې پېړۍ قبل المسیح ته (لکه دمخه چه وویل سوه) رسیږي.

آریا ورته، آریا ورشه هم بلله کېده، او لکه ولسون Wilson چه وائي معنا ئې (د ښاغلیو او اصیلو ټاټوبي) ده[3] مګر هغه وخت چه دا نوم د هند آریائیانو ورسره یووړ، نو ئې دوني خپورتیا پیدا کړه، چه په پاي کي پر ټول هند اطلاق شو او تر ویدي دورې ډېر را وروسته چه د برهمنانو مدنیت له څلورمي پېړۍ قبل المسیح څخه په هند شروع شو، نو دوي بیا دغه (ورته=ورشه) واخیست، او د ګنګا د رود غاړي ئې (برهمنا ورته) هم وبللې[4] چه له دغه څخه هم د دغي کلمي زوړ استعمال او ادبي نفوذ ښکاره کیږي. او د آریائیانو یوه زړه او پخوانۍ کلمه ګڼل کیږي. علاوه پر دغو دوو زړو نومو چه (آریا ورشه) او (برهمنا ورشه) دي په آریائي قبایلو کي چه هند ته ولاړل یوه قبیله Bharata (بهارته) نومیده، چه دوي تر اباسین تیر شول، او په هند کي مدنیت جوړ کړ، او وروسته د دوي د جنګي کارنامو لپاره (مهابهارته) مشهور رزمي کتاب سو. دې قبیلې د آریائیانو د پخواني نامه (آریا ورشه) پر وزن او ډول د هند ځمکي پخپل نامه (بهارته ورته) یا (بهارته ورشه) وبللې، او وروسته دا نوم د هند ملي نوم شو[5] او هغه زړه اصطلاح (آریا ورشه) ئې ورکه کړه، خو په دغو درو سره نومو کي (ورته او ورشه) راغلې ده، چه په دواړو ډولو تلفظ کېده او معنا ئې هم هغه (ټاټوبي او هیواد) و.

اوس به راسو او و به ګورو، چه ورشه په پښتو کي سته که یه؟

په قندهارکي تر اوسه (ورشو) wurshu په آخرني مجهول واو چراګاه مرتع، او مناسب ځاي ته وائي، ښه ورشو ده یعني ښه د څر ځاي یا مناسب ځاي دي، ورشو ئې ځني ورکه کړه، په هغه وخت کي ویل کیږي، چه له ډېره اضطرابه له سرې څخه ځاي او خوا ورکه شي.

---

[1] کیمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۵۱.

[2] تمدن هند ګوستاو لوبون، ص ۲۱۰.

[3] آریانا اینټیکوا، ص ۱۲۱.

[4] د شرق اقصي تاریخ، ج ا ص ۱۰، مدنیت بخښونکي هند، ص ۳۸.

[5] مدنیت بخښونکي هند، ص ۳۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه له پخوا څخه د پښتو په ادب کي هم ځاي لري، او ژوندۍ وه ژوندۍ ده مثلاً ماشوخیل حمید مهمند وائي:

هغه سرکا زمانې د سپو د لوبو　　　　چه ئې نه واهه مزري پل په ورشو

ورشو مرتع او د څر ځاي ته هم وائي، او دا مفهوم د آریائي قبایلو له ژوندونه سره ښه اړخ لګوي، تاسي دمخه هم ولوستل، چه زراعت او مالداري په دوي کي څوني مهم کارګڼل کېدي، دوي هر شي ته د زراعت په سترګو کتل، نو ځکه "ورشو" دوي ته دیناً او مادتاً ډېره مقدسه وه، او دا کلمه له قدیمه په دوي کي پر ښه مرتع او چراګاه اطلاق کېده، وروسته چه دوي هري خوا ته تلل نو دا نوم ورسره ملګري و او دوي پر خپل هیواد او وطن او ټاټوبي باندي ایښووئ.

دلته یوه خبره پاته شوه، هغه دا ده، چه (ورته او ورشه) څه اړه سره لري، او څنګه ورته او ورشه یو له بله سره اوښتي دي. لومړۍ باید دا ووایو: چه آریائي قبایل ټول له باختره او هم زموږ له وطنه تر اباسین اوښتي او هند ته تللي دي، ټول هغه کلمات چه اوس یا پخوا زموږ او د دوي تر منځ، مشترک دي، ځکه چه د آریا د پښت زانګو زموږ د وطن مځکي دي او هندي آریائیان هم له دې ځایه تللي دي نو دا په ټینګه ویلاي سو، چه د هغو زړو کلماتو اصلي اشکال هم باید دلې پاته وي او هر څه تغیر چه وروسته ور پیښ شوي وي، هغه به د نوي محیط اثر وي.

پر دې تاریخي اساس باندي نو دا ویلاي سو، چه ورته هم اصلاً ورشه او دغه د پښتو ورشو وه، وروسته چه آریائي قبایل په هندکي خپاره شول، نو دوي هغه په ورته سره تبدیل کړه خو دواړه ډولونه ئې هم را نقل شویدي.

دا د ورته د (ت) تبدیل، د ورشه په (ش) هم دفعي او یو په یوه ندي، (ت) ډېره په (س) اوړي، او دا تغیر تاریخي هم دي، مثلاً پارت یوه تاریخي آریائي قبیله وه چه د دوي نوم د داریوش په ډبر لیک کي (پرثو) راغلي دي[1] نو د (ت) او (س) او (ث) تر منځ پخوا یو صوت په آریائي ژبوکي مشترک و، چه هغه (ش ـ شه) ته هم ورته دي، په پښتوکي هم (ت) ځاي په (س) اوړي مثلاً (کتل=کسل) چه یوه معنا لري، وروسته د (س او ش) تبدیل هم عام، او په پښتوکي خورا ډېر وي، مثلاً ، راسه - راشه - سي - شي ـ سوي - شوي - ولاړ سه ـ ولاړ شه او نور په دې ډول ښائي چه دغه پښتو (ورشو) په اصلي آریائي ژبه کي ورشه یا ورشو وه وروسته چه نوي محیط او نوي چاپیر ته ولاړه او په نوو خولوکي ولویده، ورشه، بیا ورته شوه.

---

[1] ایران قدیم، ص ۱۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

نتیجه

تر دې ځایه د پښتو رابطه د اصلي آريائي ژبي (آريك) سره ښکاره شوه، تاسي دلته دري پخواني آريائي کلمې په اوسنۍ پښتو کي ژوندۍ او مستعملي وليدلې: (۱) آريا، آرين = پښتو (آره) (۲) ويجه پښتو (اويجه) (۳) ورته - ورشه ـ ورشو پښتو به دغه مبحث کي فقط دغه دري کلمي تحليل شوي، وروسته چه د پښتو تطبيق د نورو آريائي ژبو (سنسکريت، زند، زړې پاړسو) سره کيږي، داسي ډير مثالونه او کلمات به راوړم چه تر اوسه زموږ په ژبه کي سته او ژوندي دي.

او د دې برخي لنډه نتيجه دا ده

پښتو له هندو اروپائي يعني آريائي ژبو څخه ده ځکه چه د آريائي د پښت زانگو دغه زموږ د هيواد مځکي دي، نو اصلي آريائي ژبه هم دلې ويله کيده او دلې پخپله پاته ده يا ئې لور پښتو تر اوسه په دغه غرو کي ژوندۍ ده.

د آريائي اقوامو نوري ژبي لکه د ويدا ژبه (سنسکريت) د اوستا ژبه (زند) د پښتو خوندي، او تر دغو دواړو ژبو پښتو اصلي آريائي مور ته نژدې ده، او تر اوسه هم په پښتو کي زاړه آريائي کلمات له اصلي آريائي ژبي څخه پاته او ژوندي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

پښتون او پښتو

پښتون - د لسو تېرو جگره او پښتون - د پکهت ويشنه - پښتون په ويدا کښي - پښتون په اوستا کښي - پښتون او يوناني مورخين - بختي په اسلامي دوره کښي - نتيجه - پښتو - پښتو او د اوسنيو پوهانو آراء - د دغو افکارو نتيجه او د پښتو اصل - پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللې شوې ده؟ - يوه ضروري يادونه ـ پښتو ولي هندي يا ايراني گڼلې شوې ده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتون او پښتو

آریائي اقوام چه له خپلي زړې آرینه ویجه Aryana Vaeje یعني د اکسوس (آمو) او سیر دریا له سر چشمو څخه خپاره شول، او په بخدي او باختر کښي مدنیت جوړ کړ، وروسته نو له دغه ځایه بیا د هند او ایران خواو ته ولاړل. دوي ځیني مشهور قبایل درلودل، چه له هغه څخه یوه مشهوره قبیله پکهت=پښتون وه، د دې نامه تاریخي څیړنه او قدامت د پښتو ژبي اصالت او قدامت هم ځرگندوي، نو ځکه د کتاب په دې دوهمه برخه کښي مفصلاً لومړي د پښتون پر کلمه او وروسته پخپله پر پښتو ږغیږو.

پښتون: تاسي دمخه ولوستل، چه د باختري آریائیانو یوه ډله تر اباسین (اندوس) پوري وتل، او د دوي یو معروف دیني کتاب ویدا Veda تر اوسه پاته دي، دا کتاب د آرایائی اقوامو په تاریخ کښي ډیر اهمیت لري، د هغه عصر ډیر وقایع ځرگندوي، او ځکه چه اکثري برخي ئې زموږ د وطن په غرو او دریابو او مځکو اړه لري، او پکښي بیان شوي دي، نو محققین د ویدا کتاب زموږ د هیواد یو پخوانی کتاب گڼي.

له دې کتابه موږ د هیواد پخواني تاریخي وقایع او حوادث را باسو، او هم د ژبي په تاریخ کښي ښې ښې استفادې ځني کوو، وروسته چه په دې کتاب کښي د ویدي ژبي او پښتو د څیړني وار راشي، مفصلاً به ئې در وښیو، چه دا کتاب څه شي دي؟ خو دلته دغوني بس ده ، چه د ویدا د انشاء او لیکلو نیټه تر ۱۴۰۰ ق، م پوري رسیږي.

که موږ وغواړو چه د پښتو ژبي تاریخ وپلټو، ناچاره یو، چه لومړی دا ځان ته ځرگنده کړو، چه پښتون قوم له کومه وخته په تاریخ کښي ځای نیولي دي؟ او دا اولس زوړ او پخوانی دي که نوي؟

د لسو ټبرو جگړه او پښتون

هغه وخت چه آریائي اقوام زموږ د وطن په غرو او دښتو او د هند به زنگلو او ورشوگانو کښي سره خپاره شول د دې ټبرو تر منځ یو خورا لوي او مشهور جنگ پیښ شو، چه د ویدا په زاړه کتاب کښي بیان په خورا ښه ډول راغلي او کیفیت ئې دا دي:

"له آرایائي اقوامو څخه د بهارته Bharata قبیله د کوبها یعني کابل او ارغنداو له ورشوگانو څخه تر خیبر او بولان او نورو لارو تېر شول، او د سندهو Sindhu (اباسین) ورشوگانو ته کښته شول. او په هند او پنجاب کښي سره خپاره شول دلته د بهارته د ټبر پاچا (سوداس) نومید، چه د دیواداسا Divadasa زوي یا لمسي و، د دې پاچا سره د کوزیکا Kusika له علمي او ادبي کورنۍ څخه یو ریشی[1] او مذهبي مشاور ؤ، چه ویسوا میترا

[1] ریشی د آیائیانو شاعر او روحاني و، شرح به ئې وروسته راسي، په نورو لیکوکي دا اصطلاح راوړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Visvamitra نوميدي، دې ريشي روحاني قوه او نفوذ او پوهه درلوده. د سوداس پاچا سره ئې د ستردو Sturdu (ستلج) او ويپاشا Vipasha (بياس) په نيول او فتوحات کښې ډير کومکونه کړي وه، خو وروسته سوداس پاچا دا خپل مذهبي مشاور ويوست، او په عوض کښې ئې بل سړي چه واسيستاس Vasistas نوميدي مقرر کړ. د دغو دوو تنو ريقيانو تر مينځ مخالفت او جگړه ونښته، د ويسوا ميتړا ډير قبايل پر خوا وه، او خلقو ئې په خوله کوله، نو ده ډير آريائي قبايل سره را ټول کړل، او د سوداس سره ئې جگړه وکړه، خو پاچا بريالي شو، او د انو Anus او دريوهو Druhyu د قبيلو ملکان ووژل شوه.

دا جگړه د پاروشني Parushni (ايراوتي=راويی) پر غاړه پيښه شوي وه، او هغه لس آريائي قبيلي چه پدغه جگړه ئي لاس پوري کړي وو اکثر هغه قبايل دي، چه تر اوسه ئې هم بقايا زموږ په هيواد کي شته، او داسي ښکاري، چه تر دغي جگړي وروسته دوي د هندو ورشوگانو ته ليږد او هجرت بند کړ، او دلې پاته شول، د دغو لسو ټبرو نومونه دا دي:

١- پکتهه Pakthas (بگتويس=پکهت=پښتون)

٢- اللينا Alinas (د نورستان خلق)

٣- بهالانا Bhalanas (د درهٔ بولان خلق)

٤- شيوا Chivas (د شيوکۍ خلق چه اباسين پر غاړه اوسيدل)

٥- ويشانن Vishanins

٦- انو Anus (چه د پنجاب د راوي رود پر غاړه اوسيدل، او د بريگيوس Bhrigus مشهور روحاني کورنى د دوي ستانه وه).

٧- دريوهيو Druhyus (دا قوم هم د انو سره اوسيدل)

٨- تورواشا Turvasha (دا دوې قبيلې سره ملگري وې).

٩- يادو Yadus

١٠- پورو Purus (دگندهارا د شاو خوا خلق)[١]

دا وې لس مشهوري آريائي قبيلې چه د لسو ټبرو په جگړه کي برخه درلوده، او لکه محققين چه وائی، او دغو څخه اوس هم اکثري قبيلې زموږ په هيواد کي سته، او له هغه وختو څخه تر اوسه دلې پرتې دي.

[١] کمبرج هستري آف انډيا، ج ق ص ٨٢- تاريخ افغانستان، ج ١ ص ٨٩.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پکهت ويشنه

په دغو آريائي قبايلو کي موږ د ژبي لامله فقط له لومړۍ يعني پکهت سره اړه لرو، او له دې تفصيله مو مقصد دا دي چه د پښتون ملت لومړۍ تاريخي وثيقه هم دغه ده، چه نوم ئې په ريگويدا کي ياد شوي دي، او دا څرگندوي، چه دا اولس تر ميلاد ۱۴۰۰ کاله دمخه لا هم موجود و، او په آريائي کورنۍ کي نوم او نښان درلود.

د پکهت تاريخ په هغه وخت کي هم ډېر روڼ دي، او هر څوک ئې پيژني، دوي چه له بخدي څخه تلل، څو ډلي شول: يوه برخه ئې پخپله په باختر او بخدي کي پاته شوه، چه دوي وروسته د پارت Parth په نامه بلل کيده، او د قبل الميلاد د دريمي پيړۍ په شا او خوا کي يو د دوي مشر ارساس پارتي د غرب پلو ته ولاړ، او د هري رود غربي خوا ته ئې د خزر تر څنډو پوري مدنيت جوړ کړ، او هغه مځکه ئې هم پخپل نامه پارتيا Parthia وبلله، او هلته دوي د پارت په نامه سلطنت او روڼ مدنيت او بيل ثقافت وموند (د ۲۵٦ ق،م حدود) يوه بله برخه هم له دغو پښتنو څخه د ارمنستان غربي خوا ته ورسيده، او هورې هم د پکهت=پکويس په نامه مشهور وه، او هغه ځاي د دوي په نامه (پکتيکا) بلل کيدئ.[1]

پښتون په ويدا کي

په ويدا کي مو د پښتنو ذکر ته دمخه اشاره وکړه، ځکه چه دا تاريخي وثيقه د پښتنو اهميت او ثقافت، او سياسي او اجتماعي ژوندون د ۱۴۰۰ ق،م په شا او خوا کي ښکاره کوي، نو به دلته لږ څه دغي خبري ته تفصيل ورکو: په ويدا کي پکتها د پښتنو د پاچا په ډول، او پکهت د قوم نوم، څو ځايه او مکرر راغلي دي. هغه انگليسي ترجمه چه د اروپا مشهور هند پوهاند او مستشرق رالف ټي ايچ گريفت Ralph T.H. Griffith له ويدا څخه په دوه ټوکه کي گړيده، د پکهت ذکر ئې په دغو ځايو کي راغلي دي:

۱- دوهم ټوک ۱۸ مخ - اومه برخه - ۱۷ سندره

۲- دوهم ټوک ۱۵۳ مخ - اتمه برخه - ۲۲ سندره

۳- دوهم ټول ۲٦۰ مخ - اتمه برخه ۱ سندره

٤- دوهم ټول ٤٦۵ مخ - لسمه برخه - ٦۱ سندره

اوس به نو لاندي د ويدا ځني هغه جملې او فقرې راوړو چه په هغه کي د (پښتون=پکهت) نوم ياد شوي دي:

"... برگويس Bhrigus او دروهيوس Druhyus [2] ژر غوږ ونيوئ يوه دوست بل دوست ته د دوو ليرو قبيلو په منځ کي نجات وباخښه... د پکهت او بهالانا او الينا، او شيوا، او ويشانن خلق سره را ټول شول آريائې ملگري لار ښوونې ته د تريتسو Tristus قبيلې ته راغي، د ده دا د زړوتوب راتگ، له دې لا مله و، چه د جگړي سره ئې مينه

---

[1] تاريخ هيرودوت ص ۲۸۱ - تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۰.

[2] بريگوس له خورا پخواني روحاني کورنۍ اوستانو څخه و، مگر د ريوهوس ستانه او روحاني نه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درلوده،[1] له دې سندري څخه څرګندېږي چه پکهت (پښتون) او بهالانا (د بولان يا لغمان خلق) الينا (نورستانيان) شيوا (د انډوس د غاړو و يا د کابل د شيوکي خلق) په يوه جنګ کي سره ملګري وه، او پښتانه په هغه وختو کي له خپلو وطني ورونړو سره مله او متحده وه. بل ځاي هسي وايي:

"اې اسونانو[2] پر خپلو جنګي اربو سپاره شي، پر خپل طلائي پلاز کښيني، اې هغه خلقو چه تاسي بهالايان ياست، هغه مرستي چه تاسي له پکته او ادريګو Adhrigu سره وکړې، نو بابهرو Babhru له خپلو دوستانو څخه پيل شو[3]" په دي سندره کي چه پکته راغلي دي، د ښتنو پاچا دي، ادريګوا او بابهرو هم د ده ملګري پاچهان دي شاعر د کوم جنګ کيسه کوي، او د پښتنو د پاچا او ادريګو لپاره د سهارنيو ستوريو څخه کومک غواړي له دې څخه ښکاري چه په دغو وختو کي هم پښتنو اداري نظام او مشر او پاچا درلود، او په ګډه او ملګري له دښمنانو سره جنګيدل، د ويدا په بل ځاي کي هسي راغلي دي:

"اي اندرا! ته ډير لوي يې، له تا څخه غواړم، چه مونږ ته پيې وري غواوي را کړې! لکه مدهه ياتي تيا Medhyatithia او ني پا تي تيا Nipatithia (د دوو شاعرانو نومونه دي) ته چه دي ورکړي دي هغسي چه د کنوا Kanva ټبر، او د تارسادسيو Trasadsyu شهزاده، او پکته (د پښتنو پاچا) او داساوراجا Dasavraja ته دي ورکړي دي...[4]"

په دې سندره کي شاعر له اندرا (د جنګ رب النوع) څخه پيوري غواوي غواړي، چه د آريائيانو په ژوندون کي ډير اهميت درلود، او هم دوه تنه نور شاعران او د کنوا قبيله او يو شهزاده او بل پاچا او هم د پښتنو پاچا (پکته) د مثال په ډول راوړي، او له اندرا څخه د دوي په توګه غواوي او بډائي غواړي.

له دې سندري څخه ښه څرګندېږي، چه اندرا د جنګ رب النوع د پکهت له دلاوري او جنګري قبيلي سره ډيره مهرباني درلوده، او دا قبيله په هغه وخت کي هم ډيره بډايه او اباته وه ډيري غيلې او ګورمونه ئې درلودل.

د ويدا په بل ځاي کي د پښتنو يادونه هسي شوي ده:

"هغه ډير ښه سندرچي د جنګ په تودوالي کي دا دعا وويله، چه په جنګ کي پر آسونانو Asvins بري ومومي هغه وخت چه خورا سخي رب النوع د پکهت پلار او مور وژغورل، نو ئې پر اووهوتاو[5] يرغل وکړ شياوانا Chyavana (د يوه پخواني شاعر زوي) د ښکلو سوغاتو د وړاندي کولو لپاره، په ډير تدابيرو هغه مذبح سمبال

[1] ويدا، ج ۲ ص ۱۷-۱۸ اتلسمه سندره ۶،۷ فرد.

[2] اسون: د سهار دوه ستوري دي، چه د پخوانو آرئيايانو په عقيده دوه سپاره ارباب انواع وه.

[3] ويدا، ج ۲ ص ۱۵۳- ۲۲ سندره- اتمه برخه ۹ فرد.

[4] ويدا، ج ۲، ص ۲۶۰، لومړۍ سندره اتمه برخه.

[5] هوتا هغه علماء وه، چه لوئي قرباني به ئې د هغه په ذريعه کولې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ، توروایانا Tvrayana چه تر ټولو موجوداتو ښه ږغ لري، د نذر مشوبات ئې د سیل په څیر راتوي کړل، چه مځکه زرغونه او اوبه کړي ...»[1]

لکه پیشل Pishel مشهور وید پوهاند چه ویلي دي، توروایانا د پښتنو د پاچا نوم دي، د شیاوان شاعر سره چه د بریګو زوي و، د پاچا مخالفت ولوید.

شیاوانا د آسون له رب النوع سره مینه درلوده، د قربانۍ ځاي ئې په ډیرو ایرو او خوشبویو دود او سمبال کړ، چه د پکهت پر پاچا بري وومي، خو اندرا د جګړې رب النوع د پښتونو د ننګیالۍ قبیلي پر خوا شو، قرباني ئې منع کړه، هوتاګان چه د قربانۍ د اجزاء لپاره راغلي وه، سره وئې شړل، نو د پښتنو پاچا د اندرا د خوښۍ لپاره مشروبات لکه بهانده رود داسي وبهول او پر دښمن بريالي شو.[2]

په دې ډول پښتانه تل په جګړوکي پر دښمنانو بريالي وه، او د دوي د پاچا اقتدار هم خورا ډیر و، د ریګویدا سندري له دغو جګړو څخه ښه تفصیلات راکوي، چه اندرا هم تل د پښتنو ملګري و، او په جګړوکي د دوي پاچا ته کومک رساوه.[3]

دا خو پخپله د پکهت یعني د ښښتون ډیر پخواني تاریخي تذکار و، چه د ویدا په پاڼوکي شوي دي، بیله پکهت څخه په ویداکي د پښتو د ځینو قبیلو نومونه هم ذکر شوي دي، او دا ځني ښکاري، چه د پښتنو قبایل په هغه وختو کي هم موجود او مشهور وه، مثلاً:

"دیووداسا د ارغنداو او د هراوت پر غاړه له څو قبیلو سره جنګونه وکړه چه نومونه ئې دا دي: ډاسا Dasas پاني Pani بریسایا Brisaya پاروتا Paravata دا جنګونه د هیلبرنټ Hillebrandt په قول د سراسوتي Sarasvati یا هر اوتي یعني د هراوت او ارغنداو پر غاړو وه، دي وایي: چه په دغو جګړوکي د ارا کوزي (اوسنی قندهار) خلق شامل وه، او د ویدا پاراوتا قبیله هغه پاروئتي Parueti ګڼي چه بطلمیوس یونانۍ جغرافیا وال هم د ارغنداو په ورشوکي ښوولې ده.[4]

ځکه چه ویدا تل زموږ د هیواد مځکي، غرونه، رودونه یادوي او د دې هیواد کتاب دي، نو دا ویلاي شو، چه د هیلبرانټ نظریه رشتیا ته نژدې ده، او سراسوتي چه په اوستاکي هراوتي و، اوس دغه هراوت دي، ډاسا چه د دغو مځکو یوه قبیله وه، په پښتنوکي تر اوسه هم په دغه نامه ځیني قبائل سته، مثلاً په سلیمان خیلوکي تر اوسه هم داسو Dasu قبیله سته.[5] پانۍ هم اوس په پني مشهور دي، چه په سیوۍکي د ډاډر شمال ته اوسي، او ځانونه

---

[1] ویدا، ج ۲ ص ٤٦٥ - ٦١ سندره - لسمه برخه.

[2] د ویدا ص ٤٦٥، ج ۲، فټ نوټ.

[3] ریګویدیک کلچر، ص ۳٥٦.

[4] کمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۸۷.

[5] حیات افغاني ص ۲٥۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاکړګنۍ[۱] بریسایا کښې مېښ اوس هم سته بړیڅ Barech ئې بولي، چه د قندهار په ښوراوک کي اوسي او د هیواد په جنوني څنډوکي تر هلمنده او سیستانه پراته دي، په دوي کي د فتح خان بړیڅ کسې تر اوسته مشهوري دي[۲] او په هندکي هم د پنجاب ویرچ Variach قبیله دغه بړیڅ ته رسي او د جنوبي هند بهرایج ښار هم له دغه نامه سره اړه لري.

دغسي هم د ویدا پاراواتا چه بطلیموس د ارغنداو پاروئیتي قبیله بللې ده، تر اوسه هم پ ه الکوزوکي پروټ Parut نومي پښه شته[۳] څکه چه الکوزو هم د اراکوزي خلق دي نو پروټ هم هغه پاراواتا قبیلې ته نژدي دي.

په دي کرښوکي زما مقصد د پښتنو د تاریخ بیانول ندي، بلکه تش دا خبره څرګندوم، چه د پښتون نوم او مدنیت د ویدا همزولي دي، او بیله دې نومه د پښتنو د ډېرو قبیلو نومونه هم په ویداکي راغلي دي.

پښتون په اوستاکي (پښتون، بخدي)

تر ویدا وروسته زموږ د هیواد یو مهم تاریخي سند د اوستاکتاب دي، چه د ۱۰۰۰ ق,م په شا و خواکي نیټه دي داکتاب هم د بخدي، بلخ په ورشوګانوکي کښلي شوي دي، او زموږ د هیواد تاریخي وثیقه ده، په دې کتاب کي صراحتاً د پښتون یا پکهت نوم ندي راغلي، خو موږ دا ویلاي سو، چه دغه کتام هم د دې اولس له نومه خالي ندي، په دې ډول:

دمخه مو وویل: چه آریا د توکم مرکزي هیواد بخدي، باختر، بلخ دي لکه چه ښکاره ده.د ویدا پکهت، د هیروډوت پکتي یا پکتیس سره یو دي چه دغه نومونه بخد او بخت او بیا هم وروسته بخت او پکت او پښت سول، او د بخدي د زاړه نامه ریښه تر اوسه هم په پښتون کي سته. دا نوم په وروستني ویدي ادب کي بلهکا Balhika راغلي دي، چه د ویدا په یوه برخه اتهروا ویدا Atharva Veda کي کښې مېښ دغسي ضبط دي، او په پهلوي ادب کي هم بخلي، بخل، باخل، راغلي دي.[٤] په مهابهارت کي بهلیکه Bahlika کښل سویدي[۵] او پانیني Panini د سنسکریت د نامه موسس او صرفي او نحوي عالم هم تر میلاد دمخه په څلورمه پیړۍ کي په بهیکه قبیلو کي ډېر قبایل راوړي، او هغه ټول بلخیان بولي، پخپله په اوستاکي چه د آریائیانو د هیوادو شپاړس نومونه راغلي دي، څلورم ئې بخدي[٦] Bakhdi دي چه په اوستاکي بخدیم سریرام "ښکلي بلخ" هم بیا ذکر شوي دي، او لکه د

[۱] حیات ص ۱۵٤.
[۲] حیات ص ۲٤۱.
[۳] حیات ص ۱۱۸.
[٤] آریانا ص ۹٤ - ۱۱۵- ۱۱۷.
[۵] اردو مهابهارت.
[٦] وندیداد - لمړی فرګرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا فرهنگ (ص ۱۱۰) چه لیکي د دې نامه عنصري توري (ب،ا،خ، د، ي) یا (ب،ا،خ،د،ي) دي، چه باخدي یا باختري ځني جوړېږي.

پروفیسر پرزي لوسکي J. Przyluski د دې نومو له نژدیوالي څخه دا نتیجه اخلي، چه دغه ټول نومونه د بلخ دي[1] او جکسن Jackson وایي: د اوستا په هغه پهلوي نسخه کي چه له سمرقنده را وتلي ده، او د اتمي میلادي پیړۍ لیک دي، بخل بامیک په اتم باب کي راغلي دي، چه دغه اوسني بلخ ځیني مراد دي.[2]

اوس نو د دې نومو د اوښتلو سلسله وګورئ.

د ویدا پکهت: (پ) به (ب) اوړي، ک په (خ ـ ښ) اوړي، (ت) په (د) اوړي، نو پکهت =بخت = پخت= بخد =پښت.

د اوستا بخدي: اصل پکهت یا بخت یا پښت و، وروسته بخدي د دوی په نامه د ښار نوم شو.

دا نوم

د سنسکریت او اتهروا ویدا:بلهیکا سو. او د:

مهابهارت: بهلیکه سو. وروسته:

د پهلوي: باخل، بخل او

د لومړنۍ پاړسو: باختر، بلخ سو.

د دې ټولو ریښه هغه پکهت او پښت دي، چه وروسته د پښتون نوم ځني زېږېدلي دي، او دا نوم تر اوسه هم ژوندي دي، نو هیڅ شک نه پاتېږي، چه د اوستا بخدي داسي اوړي: بختي=ښندي، پښتي. چه د یونان مؤرخینو هم پکتي، پاکتي راوړي و.

پښتون او یوناني مؤرخین

لکه چه تاسي ولوستل، پښتون قوم د آریا له هغو مشهورو قبیلو څخه و، چه د ویدا او اوستا د لیکلو او غږولو په وخت کي ډېر شهرت درلود، د مدنیت خاوند و، پاچهي او اداري نظام ئې درلود، پخپل هیواد کي د نورو هموطنانو سره په اتحاد او ملګري اوسیدل.

دې قوم تر ویدي او اوستائي عصر وروسته هم تل خپل نوم او نښان وساته، او تل مورخینو په ښه نامه ستایلي دي او هیڅ وخت یو نومورکی ملت نه و، لکه چه تر دغو عصر وروسته، د یونان مشهور مؤرخ هیروډوت Herodote (٤٨٤-٤٢٥ ق، م) هم پخپله مشهوره جغرافیا کي د پښتنو ذکر کوي، دي د پښتنو هیواد د پکتیکا

---

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۸۲-۸۳.

[2] د زند اوستا ترجمه، ج ۱ ص ۸ - زردشت ص ۲۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Pactyica په نامه یادوي چه د انډوس Indus (اباسین) پر دې څنډه واقع دي. او خلق ئې ډیر عښتلي او مړني دي.

د دوي کالي پوستینان دي، وطني غشي او لیندۍ او چړې لري، په دود او جال کي باختري خلقو ته ورته دي.[۱] هغه وخت چه سکائي سلاکس Scylax یوناني امیر البحر د داریوش (۵۲۱-۴۸۶ ق،م) له خوا د بحیرهٔ عرب د غاړو د کشف په کار مامور سو، نو دي د کاسپتیروس[۲] Caspatyrus له خوا د پکتیکا پر لار اندوس ته ولاړ، او په کښتۍ کي سپور سو، او بحیرهٔ عرب ته له دغي لاري په اندوس کي ورسیدي[۳] سکائي لاکس پخپله سیاحت نامه کي د پکتیکا ذکر هم کړي دي.[٤]

علاوه پر دغه هیروډوت د ارمنستان په ۱۳ ستراپي کي هم پکتیکا راوړي او دا د پښتنو هغه برخه ده، چه دمخه موږ در وښووله او د پارتیا څخه غربي خوا ته تللي وه، او هیروډوت ئې په ارمینیا Armenia کي نوم او بیان راوړي دي.[۵]

د یونان یو بل جغرافیا لیکونکي بطلمیوس کلودیوس Ptolmey Claudius هم د پښتنو هیواد "پکتین" یاد کړي دي، دي وایي: چه پکتین د پاروپامیز و جنوب ته دي دا ځاي د پکتیانو مسکن دي.[٦]

بطلیموس چه تر هیروډوت را وروسته د دوهمي میلادي پیړۍ په لومړۍ نیمه کي ژوندی دي په لوړ ډول د پښتنو هیواد راښئي او دا څني ښکاري چه په دغه وخت هم د پښتون شهرت په مدني دنیا کي ډیر و، او دا قوام هر چا پیژاند.

د ویدا پکهت د یونان د جغرافیاوالو او تاریخ لیکونکو له خوا پکتي، پکتیس او پکتویس Paktves ضبط شوي دي او داسي معلومیږي، چه دا تغییر د یوناني ژبي د لهجې او خصوصیت له پلوه دي، لکه چه د اروپا پوهان اکثراً دغه مني، پروفیسور لاسین Lassen چه د یوناني باختري پاچهانو تاریخ ئې کښلي دي لومړۍ پلا ئې د یونان پکتویس له اوسني پښتون سره تطبیق کړ. وروسته دا نظریه نورو پوهانو لکه ترومپ Trumpp او گریرسن Grierson هم ومنله. دوي د جغرافیائي موقعیت له مخي د یونان پکتویس پښتانه وبلل او دا علمي نظریه ئې ثابته

---

[۱] د هنري افغاني مطالعات ص ۲.

[۲] څیني وایي دا ښار د کابل په حدودو کي و، څیني ئې د کشمیر پر خوا بولي.

[۳] د ویلر جغرافیاي هیروډوت، ص ۱۹۸-۲۷۱ - د مکالي تاریخ هیروډوت، ج ۱ ص ۲۶۰-۳۰۸، ج ۲ ص ۱۵۷-۱۶۱- انسکلوپیدي اسلام، ج ۱ ص ۱۵۰- تاریخ باختر راولسن ص ۳۰.

[٤] راورتي د پښتوگرامر مقدمه ص ۳۱ د ملپومني Melpomene، ج ٤ ص ٤٤ په حواله.

[۵] د هیروډوت جغرافیا ص ۲۸۱.

[٦] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړه او اوس تړول مورخین د ویدا پکهت او د یوناني مورخینو پکتویس دغه پښتون ملت ګڼي[1] چه د دوي مدنیت او د نامه تاریخ ډیر قدیم دي او تر ۱۴۰۰ ق،م پوري رسیږي.

بختي په اسلامي دوره کي

دا نوم تر اسلام وروسته هم ژوندي او مستعمل و په دې ډول: د باختر او بخدي د پښتنو اوښان پخوا مشهور وه. بارتولد مستشرق وايي، چه سلمانا سارد آشور دوهم پاچا په ۸۴۳ ق،م یو مخروطي ستون جوړ کړي دي، او د بختي اوښانو تصاویر پر هغه ستون تر اوسه سته دغه اوښان به تل له باختره د پاچهانو دربارو ته د ججې او خراج په ډول وړاندي کیدل[2] اسلامي مورخین هم بختي اوښان ذکر کوي، چه د سیستان او کابل او بلخ څخه به تل د عربو خلفاو دربارو ته استول کیدل[3] په اوسني پاړسو او پښتو کي هم بختي اوښان مشهور دي او د افغانستان په اسلامي تاریخو کي هم "اشترهاي بختي" ذکر شوي دي[4] او د بلخ اوښان ئې بختي بلل لکه چه په ۱۰۴۱ هـ د بلخ والي نذر محمد خان د شاه جهان د هند پاچا و حضور ته هدایا ولیږل او محمد صالح لاهوري ئې ذکر هسي کوي: "در همان نزدیکي سي و پنج راس اسپ و سه زره و ده شتر بختي نر و ماده بطریق پیشکش ګذرانید."[5] دا اوښان هم پښت او بخت یعني بخدي ته منسوب دي او د پښتون د کلمې ریښې هم په دغو نومو کي دي.

نتیجه

له دغو تړولو تاریخي پلټنو څخه اوس دا نتیجه اخلو چه الفاظ او کلمات او نومونه تل د زمانو د تیریدلو او تللو سره اوړي یعني څني حروف زیاتیږي، او څني کمیږي، څني له منځه وزي او کوم توري چه په خوله کي مخرج سره نژدې وي یو له بله سره اوړي مثلاً د پکهت کلمه (پ،ک،هـ، ت) لري.

پ به ب اوړي لکه: د پاړسو شب = د پښتو شپه
د پاړسو به = د پښتو په
د پاړسو سبک = د پښتو سپک
ک په خ اوړي لکه: د پاړسو کلاه = د پښتو خوله
د هندکو مکهه = د پښتو مخ

---

[1] د بارتولد تاریخي جغرافیا ص ۱۳۰.
[2] د بارتولد تاریخي جغرافیا ص ۴۹-۵۰.
[3] په طبري او الکامل کي د عمر و لیث مبحث وګوري.
[4] تاریخ سیستان ص ٦٦.
[5] عمل صالح یا شاه جهان نامه، ج۱ ص ۴۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هندکو پکاول = د پښتو پخول

خ په ښ اوړي لکه: د پښتو خاغلي = د پښتو ښاغلي

د پښتو ښکلي = د پښتو خکلي

د ښښتو خار = د پښتو ښار

(هـ) چه ملفوظه نه وي حذفيږي لکه: د هندي کهر = د پښتو کور

د پښتو ستنه = د پښتو ستن

د پښتو لمنه = د پښتو لمن

د په ت اوړي لکه: د پاړسو آباد = د پښتو ابات

د عربي زياد = د پښتو زيات

دا د اوښتني اصول په آريائي ژبو کي ډير باب دي، او ډيري کلمې په هندي او پښتو او ايراني ژبو کي يو له بله سره اوښتي دي، نو (پکهت، بخدي، بخت، پخت، پښت) ټولي له يوې کورنۍ دي، او په پاي کي له دغي آريائي قديمي ريښې څخه د (پښتون) نوم جوړ شوي دي.

پښتو

اوس چه تاسي د پښتون د کلمې زړې ريښې وموندلې، او په زاړه تاريخ ئې هم پوه سواست نو به د هغو تاريخي پلټونو په سيوري کي تاسي ته دا خبره زياده سي، چه پښتون د ريگويدا تر ليک يعني تر ۱۴۰۰ ق،م لا دمخه يو مشهور او نوموړي او ننگيالي ملت و، وروسته هم په هره دوره کي مورخينو وپيژاند او ذکر ئې په قديمو او نوو تاريخي کتابو کي راغلي دي.

يو اولس چه هسي روڼ تاريخ لري، مدنيت لري، ثقافت لري، له پخوانو زمانو څخه اداري نظام او حکومت او پاچهان لري، د دې ټولو شيانو وجود او خوندي کول، په يوه قوي او ژوندۍ ژبه اړه لري، ځکه چه په ټولو تاريخي دورو کښي پښتنو دغه ټول د ژوندانه ارکان او لوازم درلود، او هم ئې ساتلي و او تر اوسه هم ورسره دي، نو بې له هيڅ شکه دوي بايد ژوندۍ او ښه ژبه هم ورسره ولري.

د دوي دغه ژبه چه ثقافي ژوندون او تاريخ ئې ور ساتلي دي پښتو ده، لکه د پښتون نوم چه د ويدا او اوستا همزولي دي، دغسي هم د پښتو نوم ډير پخواني دي، ولي چه دا ژبه د پښتون ژبه ده، چه د پښتون تاريخ دوني زوړ دي نو طبعاً د دوي د ژبي نيټه هم بويه چه ډيره پخواني وي. د پښتو نوم هم د هغه (پکهت=بخت=پښت) څخه جوړ شوي دي، په دې ډول د پښتو ژبي اساسي قاعده دا ده چه د هر اولس او قوم د نامه په پاي کي يو مجهول (واو) ور اچوي او د هغه قوم ژبه په دغه نامه بولي، مثلاً په پښتو هندکي يا اندکي هندوستاني ته وايي، چه دا نوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د یونان مورخینو اندیکه Indika ضبط کړي دي[1] که د دغي قاعدې سره سم یو مجهول (و) په پاي کي ور واچوو، ځکه چه آخر حرف علت (ی) هر وخت لویږي، نو به هندکو یا اندکو Indko ځیني جوړ شي، چه پښتانه د هندیانو ژبي ته وایي، او چه کلمه سره سپکه او تخفیف شي نو (انکو) یي هم بولي، یو شاعر وایي زه خوار پښتون یم انکو مي څه زده؟ راته وئیږي "مارا تمهارا" دا قانون عام دي، پښتانه خپل ګاونډي اقوام دیګان Digan بولي او ژبه یي په هغه قاعده دیګانو Digano بولي. دغسي هم د پاړس ژبي ته پاړسو Parso وایي نو که د ریګویدا د پکهت=پښت په پاي کي پر دغه قاعده برابر یو مجهول (و) زیات شي، پکهتو=پښتو ځني جوړه شي، چه معنا یي د پښتنو ژبه ده. ځکه چه د (پکهت=پښت) نوم زوړ دي، نو د پښتو نوم هم هغوني پخواني دي.

پښتو خو اصلاً د ژبي نوم و، وروسته دې کلمې یو بل ادبي مفهوم وموند چه په پښتنو کي دغه اجتماعي مقصود هم ډیر مهم او د غور وړ دي پښتو که څه هم یوه کوچنوټې کلمه ده، مګر د مفهوم له مخي هسي ارته او پلنه شوه چه د پښتنو ټول اجتماعي نظام ئې په لمن کي ونیو او اوس پښتانه خپل ټول عنعنات، ملي اخلاق، پښتني، ښیګړي، ملي دودونه او جالونه یعني خپل ټول اجتماعي او روحي نظام د "پښتو" په نامه یادوي، د کلمې د مفهوم دا وسعت او ارتوالي دي چه پښتانه د پښتو له کلمې سره ډیره مینه لري، او پښتو د دوي د ملیت څرګنده نخښه ده.

که یوه پښتانه ته وویل شي، چه پښتو نلرې، دا لوي ښکنځل دي، ګویا د ټولو انساني صفاتو نفي ئې ځیني وکړه نو د پښتنو په حیاتي قاموس کي د پښتو لنډه ترجمه دا ده "پښتو: یعني د ټولو ښو انساني صفاتو مجموعه، او د ښښتني عنعناتو او ښو اخلاقو او ښو دودونو بنسټ."

لکه پښتو چه د ژبي له نامه څخه چه محض علم وه یو بل ملي او اجتماعي ارت مصداق موندلي دي، دغسي هم د پښتون کلمه پر خپل تش علمیت نده پاته. پښتون که د صفت په ډول وویل شي، هلته نو داسي معنا ورکوي: یو سړي چه په ټولو انساني شریفو او ښو اخلاقو متصف وي، مخصوصاً رښتین او دلاور او د عزم او کلکي ارادې خاوند ته پښتون وایي. په دې اجتماعي او اخلاقي مصداق پښتو او پښتون هسي استعمالیږي:

هوتک خان پښتو کړې ده. یعني یوه کار ته ئې عزم او کلکه اراده کړیده، او له هغه څخه نه تیریږي. پر خپله پښتو ټینګ دي، یعني پر څپله وینا او وعده ټینګ ولاړ دي، صادق الوعد دي، خواجه رزق الله چه په ۱۱۵۹هـ د چېرهار په رودکي زوکړي دي، په دغه معنی پښتو هسي راوړي:

د بلا غشي مي خیژي له پوښتو — زه خواجه رزق الله نه پریږدم پښتو[2]

خپله پښتو تر سره کول: یعني خپله وعده او اراده تر پایه رسول.

تر پښتو اوښتل: پر وعده نه دریدل، تر څپله وینا تیریدل، بې زړه توب کول، تر اخلاقي مقرراتو اوښتل.

[1] ایران د بارتولد ص ۲۰.

[2] پښتانه شعراء، ج ۱ ص ۳۷٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتون کيدل: پر عزم او اراده په شجاعت او دلالوري دريدل، او ښرگند اعلان کول، سپيڅلي اخلاق او احساسات او ښکلي انساني عواطف درلودل. دا اجتماعي معاني او مصاديق ډير دي، دلته د دې کتاب وظيفه نده، چه د پښتو او پښتونوالي زياتي څيړنه وکړي، فقط په دغه يوه اشاره بسنه کوو.

پښتو او د اوسنيو پوهانو آراء

تر ډيره وخته پښتو ژبي ته د چا پام نه و، او لکه خوشحال چه ويلي و "بکره او پيغله وه" په نونسم عيسوي قرن کي چه د اروپا علماء او پوهان شرق ته را شيوه سول، نو د شرق د ژبو او علومو او زړو نخښو په پلټنوکي دوي ژبي هم وپلټلې او زده ئې کړې، دغو پوهانو يوه نوې څانگه د علم او تحقيق په دنيا کي بيرته کړه، چه هغه استشراق Orientalism او دا ډله عملاء مستشرقين Orientalists بلل کيږي، او موږ په پښتو لومړنۍ ته خاتيځ پوهنه او پوهانو ته ئې خاتيځ پوهاند وايو، چه په پاړسو ئې خاورشناس بولي. دغو پوهانو يقيناً تاريخ او علم ته ښکاره خدمتونه کړي دي، دوي د مصر زاړه خطوط او د ايران ډبر ليکونه او د هند او چين زړې ژبي زده کړې، مړې ژبي چه اوس ژوندۍ ندي، او نه ويلي کيږي، دوي بيرته ژوندۍ کړې، او پر دغو باندي غټ غټ کتابونه وکښل، اصول او قواعد او د خط او ليک لياري ئې کشف کړې، په دغه پوهانوکي يوه ډله هغه خلق وه، چه دوي د ارايائي مدنيت د پلټني لپاره زيارونه کښل، د هند آريائي ژبي ئې زده کړې، زاړه کتابونه ئې ولوستل او پخپلو ژبو ئې ترجمه کړل، د ايران ژبي ئې وپلټلې، زړه پاړسو، پهلوي ئې ولوستي، او له دې ډلي څخه يو څو تنه داسي هم دي، چه دوي پښتو ژبه زده کړه، او ډير علمي تحقيقات ئې په دغه ژبه کي وکړل، د پښتو قواعد او گرامر ئې ضبط کړل، لغات او محاورات ئې وکښل، بدلي او اشعار ئې ټول کړل، زاړه کتابونه او آثار ئې وموندل.[1]

د موسيو برتلز روسي خاتيځ پوهاند په قول اروپا کي لومړۍ پلا گولډن شتت الماني پر پښتو يو کتاب وکښ او ځيني لغات ئې پکښي را ټول کړل، دا کتاب په ۱۷۹۱ع په سينټ پترز بورگ کي طبع او څپور شو له دې څخه موږ ته څرگنديږي چه يو سل او پنځوس کاله پخوا يعني يوه نيمه پيړي دمخه لا د اروپا پوهانو دې خوا ته مخه کړې وه، او په دغو وختوکي دوي د پښتو علمي او ادبي پلټني په ښه ډول کړي دي.

پروفيسور کليپروت Kleproth ليکي: "پښتو ژبه که څه هم بعضو پوهانو له سميتکي Semitic يعني سامي ژبو څخه گڼلي ده مگر زه وايم چه دا ژبه سوچه له انډو ژرمانيک Indu-Germanic (هندو آرين) ژبو څخه ده، ځکه نه په الفاظو او لغاتو او نه په قواعدو او گرامر کي له سامي ژبو سره څه اړه لري."[2] پروفيسر ډورن Dorn چه په پترزبورگ کي اوسيدي او په ۱۸۴۷ع کال ئې يو کتاب د Archestomathy of the Pashtu چاپ او خپور کړ

---

[1] د دې کتاب په څلورم ټوک کي به د اروپا خاتيځ پوهانو يعني مستشرقينو د زيار او تاليفاتو مفصل تاريخ وليکم، دلته فقط د دوي ځني آراء راوړل کيږي.

[2] د راورټي د پښتو گرامر مقدمه، ص ۲۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسي وائي: پښتو نه په ترکيب نه په لغاتو او نه به گرامر کي له عبراني Hebrew او چالديک Chaldic سره څه مشابهت لري، بلکه دا ژبه له انډو تيوتن Indu-Teutonic ډلي څخه گڼله کيږي او پښتانه د افغانستان اصلي او پخواني اوسيدونکي دي.[1]

مورخ اډلنگ Adelung ليکي: "که څه هم زه په پښتو کي ډير معلومات نلرم خو دا ويلاي شم، چه دا ژبه ډيره اصيله او ممتازه او وتلې ژبه ده."[2]

مستر الفنستون M.R. Elphinstone مشهور مورخ هسي ليکي: "د پښتو بنسټ او آره په آساني سره نه معلوميږي، ځکه ډير الفاظ چه دا ژبه ځيني جوړ شوې ده، او هم خورا ډير افعال او ادات ئې داسي دي چه ، آره او ريښه ئې نده معلومه، او دا هغه الفاظ او کلمات دي، چه د ژبي اصلي اجزاء گڼل کيږي، بيا هم ځيني له دغو الفاظو څخه له زند Zend او پهلوي ژبو سره نژديوالي لري، مثلاً پلار، مور، خور، ورور... دي تر لوړو خبرو علاوه دا همم وائي چه: "په ۲۱۸ پښتو کلماتو کښي ما پلټنه وکړه، و مي کتلې، يوې هم له ساماني ژبي سره کم لږ مشابهت نه درلود، خو په دغو الفاظو کي په سلو کي پنځه تر لسو هسي کلمات وه، چه له کردي Kurdish ژبي سره يې نژديوالي لاره، ځکه چه کردي ژبه هم له هندو ژرمن ژبو څخه ده، نو سړي ويلاي شي چه پښتو هم له دغو ژبو څخه ده..."[3]

مسټر راورټي H.G. Raverty چه د پښتو ژبي لوي پوهاند او پلټونکي دي، او ډيرکتابونه ئې پکښي ليکلي او خپاره کړي دي، د خپل پښتو گرامر د (کلکتې طبع ۱۸۵٦ع) په مقدمه کي مفصلاً د پښتو پر آره او سټه بحث کوي او د آريائي او سامي ژبو سره ئې دگرامر او الفاظو له پلوه پر تله کوي، وروسته دې نتيجې ته رسيږي، چه:

"د پښتو او زند او پهلوي ژبو تر منځ ډير شباهت سته، د پښتو په پخوانو کتابو کي لکه ژند، حروف د حرکاتو پر ځاي کښلي شوي دي، نو ځکه زه وايم، چه پښتو د سنسکريت او ژند سره ډير نژدې والي او له پهلوي سره هم ټينگه اړه لري... که د پښتو ژبي د ټولو سيمو ادبياتو ته وگورو را ښکاره کيږي چه دا ژبه په ادب کي هم ډيره بډايه ده، ډير شعراء او مؤلفين پکښي تير شوي دي، پر دغو علاوه ځيني ملي سندري او سيرې بدلي هم په پښتو کي شته، چه د ملي سازو سره ويلي کيږي، دا بدلي داسي له حرارته ډکي دي، چه ما ته خپلي ملي بدلي او سندري را په يادوي او ډيري مي د پيښور په هستوګڼه کي ټولي کري دي."[4]

بل اروپائي پښتو پوهاند او محقق سړي هانري والټر بيليو H.W. Belew دي، چه د ۱۸٦۷ع په شا او خوا کي د بنگال عسکري منصبدار و، دې سړي هم د پښتو گرامر کښلي او په تاريخ کي ډير کتب ليکلي دي، دی د پښتو

---

[1] راورټي ص ۲۹ ــ د ډورن د مقدمې په حواله.

[2] متريډيټس Mithridites، ج ۱، ص ۲۲۵.

[3] دکابل پيښني Account of Kabul، ج ۱، ص ۳۰۲.

[4] د راورټي پښتو گرامر ص ۳۷-٤۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبي بر اصالت هسي وائي: "له ټولو څېړلو پلټنو څخه په لنډ ډول دا نتيجه اخلم: چه پښتو اصلاً د سنسکريت يوه خور ده، او څکه چه د هند او ايران تر منځ ويله کيږي، نو په پيړيو پيړيو د پارسي اثرونه پر لويدلي او ډېر الفاظ ئې سره ګډ شوي دي، خو سره د دغه هم دې ژبي خپل ځان او قواعد نه دي بايللي، او د فيلالوژي له اصولو سره ئې سم دغه نوي شيان، پخپل قالب کي اچولي دي او په خورا ښه ډول ئې پر خپل رنګ را اړولي دي..."[1]

بل اروپائي لوي عالم او پښتو پوهاند خمز دارمستټر J. Darmesteter فرانسوی دي، چه د ده يو کتاب د پښتو ملي سندري Chants Populaires des Afghan په ۱۸۸۹ع نشر سوي دي، دا محقق پخپله د پښتونخوا په غرو کي ګرزيدلي، او ډېر ملي اشعار ئې (د پښتونخوا هار او بهار) په نامه سره را غونډ کړي دي، دي د پښتو په خصوص کي دا نظريه لري: "پښتو له هندي لهجو څخه نده، او نه له پاړسو او پهلوي څخه پيدا شوي ده، بلکه دا ژبه د زند (اوستا) يا د يوې بلي ژبي سره چه زند ته ورته وي، ډېر مشابهت لري. پښتو اشعار د سپېڅلتوب او طبيعي والي له پلوه خاص امتياز لري، بدايع او نازکخيالي ئې ډېره سپېڅلي او سوچه ده... پښتانه اخبار نلري، خو د دوي اشعار ټول وقايع او روزمره پيښي څرګندوي، دا بدلي د ښتنو تاريخ هم دي..."[2]

خلاصه ډارمستټر د پښتو به نسبت دا عقيده لري، چه د اوستا له پاتو برخو څخه يوه ژبه پښتو پاته ده، او دا ژبه د اوستا يوه مخصوصه څانګه بلله کيږي، او د زند سره ډېره نزديکي لري، او اړيکي ئې ډېر ور سره ټينګ دي.[3]

د اروپا د علماو څخه ډوکتور ارنست ترومپ E. Trumpp هم ډېر محقق پوهاند دي چه په ۱۸۷۳ع ئې د پښتو ګرامر وکيښ. دي هم په دغه کتاب کي د پښتو پر اصل او ريښه هسي رأي ښکاره کوي: "زه په ټينګه او ډېر اعتماد دا ويلاي سم، چه پښتو اصلاً له غربي (ايراني) ژبو څخه نده، بلکه په اصلي انډو آرين Indu Aryan ډله اړه لري، خو سره د دغه هم خالصه هندي نه بلله کيږي بلکه پخوانو زمانو څخه دا ژبه زړه مستقله ژبه ده، او په لومړۍ سر کي هم له هندي او ايراني ژبو څخه بيله شوې ده خو بيا هم له دواړو سره په خصوصياتو کي اشتراک لري، او مقتدره او برجسته ژبه ښکاري..."[4]

ډوکتور هنري V. Henry چه د ليل د کتابخانې کتابدار او يوه فرانسوي دي، هسي ليکي: "پښتو له يوې خوا سنسکريت او په ځينو شيانو کي اوستا ته نژدې ده، مثلاً هغه لواحق suffixes چه د کلماتو په پاي پوري نښلي او سنسکريت او اوستا دواړه په دغه خصوصيت کي سره نژدې دي. پښتو هم په دغه خاصيت کي دوي ته ښه ورته ده، د افعالو په ګردان او فاعل او مفعول کي هم ډېر شباهت زند ته لري، د کلماتو به پاي کي چه سنسکريت او اوستا مخالفت سره لري، پښتو زند ته نژدې کيږي. او کله کله هم سنسکريت ته ورته وي. د دې ټولو نژديوالو او مشابهت

---

[1] د بليو پښتو ګرامر مقدمه ص ۱۱.

[2] د ډارمستټر د پښتو ملي سندري مقدمه، ص ٦٢-٦٥ او لومړي فصل.

[3] د برون د ايراني ادب تاريخ، ج ۱ ص ٤٦.

[4] د ترومپ پښتو ګرامر .

(c) ketabton.com: The Digital Library

علت دا دي: چه دغه ژبي له يوې ريښې څخه را وتلي دي، او د آريائي ژبو تر انشعاب دمخه دوي سره يو وې. او هم دوه درې زره کاله پښتو له دغو ژبو سره ګاونډۍ وه، او متوالي اړيکي ئې سره درلودل...“ [1]

بل له نژدو خللقو څخه چه د پښتو پلټونکي ګڼل کيږي موسيو برلز روسي معاصر مستشرق دي. دا سړي د لېننګراډ په اکادمۍ کي د پښتو په خصوص کي داسي رأي ښکاره کوي:

”پښتو د خپل تاريخي قوت او قدرت سره يوه پخواني ژبه راغلي ده او په اوږدو اوږدو زمانو ځيني تغيرات هم ور پيښ شوي دي خو دا تحولات داسي ندي لکه پر پاړسو چه وارد شوي دي، پښتو ټوله پردي لغات په ځان کي حل کړي، او پر خپلو اصولو ئې را اړولي دي، او د ځان جزو ئې ګرزولي دي، د اروپا علماو له ډيره وخته د دې ژبي قواعد، لغات، اشعار سره ټول کړي دي. ډارمسټټر او فريدريک ميولر چه په پښتو کي څه پلټني کړي دي، داسي عقيده لري چه پښتو د زند يا له يوې بلي ژبي سره لکه زند ډير مشابهت لري، ميولر دا خبره پر علاوه کوي چه د پښتو قرابت له زند سره هسي دي لکه د اوسني پاړسو خپلوي چه د پخوانۍ هخامنشي پارسي سره ده، ارنسټ ترومپ وايي چه پښتو د آريای ژبي يوه مستقله څانګه، او د هندي او ايرانيو څانګو تر منځ منځګړې ده، د ترومپ دا نظريه پروفيسور فون سپيګل Von Spiegel او دکتور هارنل Hoernle هم په ټينګه مني، ګريرسون Grierson او پال تيډسکوي ئې هم تائيد کوي... که څه هم د علماو په رايو کي ځيني کوچني اختلافات ليدل کيږي خو بيا هم ټول متفق دي، چه پښتو يوه زړه او قديمه ژبه ده، او هندي او ايرانيو څانګو سره د خور نسبت لري...“ [2]

ميجر لوريمر Lorimer د پښتو پر صرف او نحو يو مشهور کتاب کښلي، او په ۱۹۱۵ع په اکسفورډ کي چاپ شوي دي، دی د دې کتاب په پاي کي پر پښتو هسي رأي ښکاره کوي: ”پښتو که څه هم تر اوسه نه ده روزلي شوې خو ښه ښه صفات لري، که څه هم تر اوسه ډيره ارته ژبه نه بلله کيږي، خو د خيالاتو د ښکاره کولو لپاره ډير قوت لري، الفاظ ئې مؤثر او کلک او ځرګند دي، دا يوه ژوندي ژبه ده، ځانله خپلواکي او مهم د امتياز خاصيتونه لري، چه له هندي او نورو ژبو څخه ئې په دغه خاصيتو سره بيلولای شو، که څه هم د پاړسو په توګه نازکخيالي او استعارات په دې ژبه کي لږ دي خو پښتو د نرتوب قوه لري، او نسبت نورو ژبو ته پښتو په خارجي انقلابو او جګړو کي لږ خساره ليدلي ده، په تلفظ کي ئې قوت پروت دي، دا خبره هغه وخت په ښه ډول سړي ته معلوميږي، چه د يوه پښتانه سره خبري وکړې، يا د دوي ادبيات او کيسې مطالعه کړې...“ [3]

---

[1] د هنري افغاني مطالعات ص ٥-١٠.

[2] د لېننګراډ د اکاډمۍ د لسانياتو سلسله، ج ٤.

[3] پښتو او د پښتو ګرامر او قواعد د لوريمر تأليف.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستني ډېر محقق ژب پوهاند سر جي، اي، گریسن G.A.Grierson د فلسفي او ادب ډوکتور دیي، چه لنگوسټک سروي آف انډیا Linguistic Survey of India ئې په اوه جلده کي لیکي ده، او د دې کتاب لسم ټوک د پښتو بحث لري، د ده آراء د پښتو په خصوص کي په لنډه ډول لاندي راوړو:

آریائي اقوام د خیوا، خوکند او بدخشان تر منځ پخپله اصلي مځکه کي اوسیدل، له هغه ځایه یوه ډله تر هندوکش را واوښتل، دکابل له درو څخه هند ته تیر شول، او بله ډله هم د ایران پر خوا ور شیوه شوه، د دغو دوو ډلو ژبو ته هندو آرین یا هندو ایرانین Indu Aryans ژبي وایو، له قدیمي زمانې څخه دا آریانان پر ډېرو قبیلو ویشل شوي وه، مثلاً د داریوش Darius (٥٢٢-٤٨٤ ق،م) په ډېر لیک کي دوولس قبیلې ذکر شوي دي.

او هري دغي قبیلې ځانته ژبه درلوده، خو دوني ښکاري چه د دغه ډېر لیک زاره پاړسو Old Persian چه په پارس کي ویل کیدله او د شرق ژبه یعني اوستا Avesta سره بیلي دي اوستا اصلاً شرقي ژبه وه، او ډېرو پوهانو د باختر Bactria ژبه بللي ده، نو موږ ځیني آریائي ژبي د پاړسو له نسله گڼو او پرسک Persic ئې بولو، او بله ډله نا پاړسو non-Persic گڼو. ایراني او هندو ژبي دواړه له یوې ریښې څخه، او سره نژدې دي، خو وروسته یو له بله سره بیلیږي، که د اوستا ډېر پخواني اجزاء د ویدا د سنسکریت سره پر تله شي، دا مقصد ښه ځني څرگندیږي، خو هر څوني چه وختونه ډېر پر تیر شول، دا دواړي ژبي ډېري سره لیري شوې، دلته د هندوکش په جنوب او د هند د شمال غربي سرحدو پر خوا ځني ژبي لکه ډاردي Dardic او پیساچا Pisacha پر خپل زاړه حال پاته دي، او دا ژبي تر هندي او ایراني ویش دمخه ځیني آریائي ذخایر لري له هغو ژبو څخه چه موږ ئې ناپاړسو non-Persic بولو، او د میډي Medic ژبي اطلاق هم پر کیداي شي د پامیر ژبي دي، لکه غلچه Ghalchah او بدخشي Badakshi دغسي هم اورمړي Ormuri او بلوڅي Baluchi. له دغو ژبو څخه پښتو هم د افغانستان د یوې مهمي برخي او ډېروگاونډیو قبایلو ژبه ده، او تر څلوویښتو ملیونو پوري په دې ژبه خبري کوي.

د دې ژبي نوم پښتو دي، چه د افغان ملت ژبه گڼله کیږي، مگر د افغان نوم ایرانیانو پر دوي ایښي دي اصلاً دوي هغه پکهت Pakthas قوم دي، چه په ریگویدا کي نوم راغلي او وروسته هیرډوت د پکتویس Paktves په نامه ذکر کړي دي.

اما د افغان نوم هم په پخوانو آثارو کي ریښه لري، مثلاً د هند په پورانا Puranas کتاب کي چه اسوکا Asvakas راغلي دي، یا سترابون Strabon یوناني مورخ چه په لومړي میلادي پیړي کي اوټکنواي Aotaknovi ذکر کړي دي، دا هغه اوگانا Avagana یا آوگانا Aavagana دي، چه د هندوستان مشهور منجم ورا همیهیر Varahamihira په شپږمه میلادي پیړۍ کي ذکر کړي دي، په هر صورت خو د دوي اصلي نوم پښتون او د ژبي نوم ئې پښتو ده. دا ژبه لکه پخوا چه خلقو په عبراني Hebrew پوري نښلوله، اوس سوچه آریائي ژبه ثابته شوه او لکه د پامیر غلچه Ghalchah او بلوڅي ژبې چه د آریائي ژبو به نا پاړسو non-Persic او شرقي کورني یعني زند Zend پوري اړه لري، دغسي هم پښتو اساساً له دغي کورنۍ څخه ده، پروفیسور میولر F.R.Muller لومړي سړی دي چه په ١٨٦٢ع ئې پخپل کتاب Veberdies Pracheoer Afghanen کي دا رأي ښکاره کړه، چه پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آريائي ژبو په شرقي ډله اړه لري، دوکتور ترومپ پخپل پښتو گرامر کي په ۱۸۷۳ع په خورا قوي ډول ذکر کوي، چه غربي (ايراني) ژبه نده، بلکه په هندي آريائي ژبو کي داخله ده، دا نظريه دمخه پروفيسور وان سپيگل پخپل کتاب Eranische Alterthumskunde کي هم تائيد کړې وه، او هم دوکتور هورنل Hoernle پخپل کتاب د گاوډي ژبو گرامار Grammar of the Gaudi Language کي هم دغه نظريه مني، خو لومړی پلا ډارمسټټر د هند د فيلالوژيک وفد په راپورت کي په ښه ډول وڅېړله (۱۸۸۷ع) او په بل کتاب (د پښتو ملي سندري) کي وويل[1] چه پښتو په زند يا په بله داسي ژبه اړه لري، چه هغه هم زند ته ورته وي.[2] دا وه دگريرسن نظريات چه د ده دکتاب لمړيو مخو څخه مو لنډ کړه، تر دې وروسته دي د پښتو ادب پر تاريخ لنډ نظر کوي، او بيا نو مفصلاً د پښتو گرامر او لغات او لهجې د نمونو سره ضبط کوي، چه دلته زياتي تر دې زمونږ له بحثه سره اړه نلري.

د دغو افکارو نتيجه او د پښتو اصل

په لوړو کرښو کي موږ د اروپا د پوهانو د افکارو يوه لنډه نمونه تاسي ته د پښتو په خصوص کي وړاندي کړه، له دغو نظرياتو څخه موږ کولای سو، چه يوه علمي نتيجه په لاندي ډول واخلو، او هغه څه چه مو دمخه د پښتو ژبي د تاريخي اصالت په خصوص کي وليکل ښه پسې تائيد کړو.

د اوسنيو پوهانو له علمي پلټنو څه خو لومړي دا مسئله ښه ښکاره شوه، چه پښتو يوه آريائي ژبه ده، له سامي او عبري ژبو سره کومه اړه نلري، په آريائي ژبو کي هم پښتو د ميولر او ډارمسټټر په قول له زند يا زند غندي له بلي ژبي څخه را وتلې ده، مگر تر دغو ټولو د ډوکټور ترومپ نظريه حقيقت ته نژدې ده چه پښتو د ايراني او هندي آريائي ژبو تر منځ د اتصال حلقه ده[3] او په تاريخي دلايلو بايد دا ومنو، چه پښتو ژبه له اصلي باختري ژبي يا آريک څخه مستقلاً را وتلې، او مستقيماً د زند او سنسکريت خور ده. په راتلونکو مخو او څېړنو کي به تاسي د دې تاريخي حقيقت دلايل او براهين مفصلاً ولولي، او دا خبره به د يوه تاريخي مستند حقيقت په ډول درته څرگنده سي.

پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللې شوې ده؟

ځينو مورخينو او ليکوالو پښتو له سامي او عبري څانگو څخه گڼلې ده، د دې خبري علت هم دا دي چه د اسلام د مقدس دين سره يو ځاي زمونږ هيواد ته عربي ژبه راغله، د دې سامي ژبي کلمات او لغات د ديانت په اثر په پښتو گډ شول، نو هر چا چه په پښتو کي عربي مفغن کلمات ليدلي دي، حکم ئې کړي دي، چه دا ژبه له سامي

---

[1] د دې نظريي شرح دمخه تيره شوه.

[2] د هند د ژبو راپور، ج ۱۰ ص ۱-۱۳.

[3] د هنري افغاني مطالعات، ص ۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ څخه ده، مگر دا خلط او گډون عارضي دي، او د اسلام له مقدس دين سره د عربو تسلط راوړي دي. که نه وي تاسي به ئې په نورو جلدو کي ووينئ، چه د اسلام په ابتداء کي پر دې ژبه د عربي اثر لږ ؤ، او کورټ د هغي ژبي کلمات او لغات نه وه په راگډ شوي، د پښتو د اسلامي لومړۍ دورې ادبي آثارو او سندرو ته چه گورو، سوچه او لغړ پښتو دي.

يو بل علت هم ښائي چه دې خبري ته وي، او هغه دا دي چه عبري او يهودي توکم له پخوانو زمانو څخه د آمو پر غاړو او زموږ د وطن په ښارو کي خپور شوي و، مسټر فرلانگ په ۱۸۹۷ ع کي ليکي: چه د سيريا يوه پاچا د يهودو ډير اقوام له بيت المقدسه د خراسان خوا ته وشړل، دا يهود په ٦۳۰ ق،م په باختر او د هري رود پر خواو هستيدل، دوي وايي، چه هرات په تورات کي د هارا په نامه راغلي دي.[۱]

دا نظريه چه آريائي مدنيت له سامي ثقافت سره په ويدي زمانو کي هم ارتباط درلود، د پوهانو له خوا هم څه نه څه څرگنده شوې ده، مثلاً ډوکتور بريډل کيت D.R. Berriedalekeith د ايډنبرگ يونيورستي د سنسکريت پروفيسور هسي ليکي: " لږ لږ اشارات موجود دي، چه ويدي خلقو له سامي بابليانو Babylon Semitic سره هم اړيکي او روابط درلوده، د ريگويدا په يوه عبارت کي چه بينکناټا Benkanata راغلي دي، او هندي Bikander ئې ريښه ده، د ځينو بابلي الفاظو سره ورته دي، دغسي هم بريبو Bribu نوم چه د هند په اصطلاح مشهور ښندونکي دي، مسټر ويبر Weber له بابلي سره نښلولي دي.[۲]

دغسي هم د منا mana کلمه په ريگويدا کي راغلې، او هر ځاي د طلائي golden صفت هم ور سره دي، په ټينگه د يوناني mina سره نښلي، چه يونان هم له فنيقيانو Phoenicians څخه اخيستې ده[۳] دغسي هم پرسو Paracu چه د تيشي او تبر په معنا ده سامي اصله گڼل شوې ده، خو دا ټوله يقيني ندي، اما سره د دغه هم سړي ويلاي شي، چه سامي لوي مدنيت د آريائي خلقو سره نژدې اړيکي درلوده، که څه هم په ريگويدا کي ظاهراً نا آريائي non-Aryan عناصر نه ښکاري، خو بيا هم ځيني گوچنۍ ډلي سته، چه د دوي د مدنيت اوضاع له سامي مدنيت سره نژدې کيږي.[٤]

دغسي هم په وروستنيو وختو کي نکشيترا nakshatras يعني قمري بروج او منازل په ټينگه له سامي مدنيت څخه اخستل شوي دي، ځکه چه په ريگويدا کي هيڅ ذکر نشته، فقط په وروستيو برخو کي د دغو يادونه شوې ده، نو له دغو اشاراتو څخه سړي د سامي او آريائي مدنيت روابط په پخوانو زمانو کي منلاي سي.[۵]

---

[۱] د فرلانگ ساينس آف ريليجن، ص ۳۹.

[۲] د ويبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۱۹۸.

[۳] د زمر Zimmer کتاب Altindischelben، ص ۵۰-۵۱ او د ويبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۲۰۲.

[٤] د اولډنبرگ د ويدا مذهب، ص ۱۹٤ - دبلو مفيد د ويدا مذهب، ص ۱۳۳.

[۵] کيمبرج هستري آف انډيا، ج ۱ ص ۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربو مورخینو هم له خورا پخوانۍ زمانې څخه د بني اسرائیلو خروج د خراسان پر خواو ذکر کړي، او دا ئې راوړي دي چه د یهودو ځیني ډلي پر دې خواو آبادي وې[1] که موږ د جغرافیا پخواني کتب وپلټو، هم داسي ښکاري، چه د اسلام په لومړۍ دوره کي په بلخ او هرات او نورو ښارو کي ځیني یهود اوسیدل، مثلاً حدود العالم د ۳۷۲ هـ تالیف د گوزگانان مرکز او پایتخت "جهودان" بولي او وایي چه په گوزگانان (د اوسني میمنې په حدودو) کي د عربو ځیني ډلي هم اوسیدلې چه پونده وه، او د خراسان تر نورو عربو دوي سره پاشلي پراته وه.[2]

له دغو تاریخي دلایلو څخه دا ویلاي سو چه د امو په جنوبي ورشوگانو او د گوزگانان او خراسان په حدودو کي د اسلام تر وختو پوري لا هم یهود او عرب یعني سامي خلق موجود وه، دا خو طبیعي خبره ده، چه د دوو قوموگډون او نژدیوالي د دوي پر ژبو او اخلاقو یو له بله اثر سره کوي، نو ښائي چه هم د دغه اثر نتیجه وي، چه په پښتو ځیني عبري یا عربي لغات گډ شوي وي، او له دغه کیفیته څخه ځیني خلق پدې فکر کي لویدلي وي، چه پښتو هم عبري یا عربي ته ورته یعني سامي ژبه ده.

مگر وروسته چه د اروپا محقق پوهان راغلل، دا ژبه او د دې قواعد او اصول ئې په علمي معیار وکتل، نو دوي په ښکاره د پښتو د سامي توب نظریه افسانه وگڼله، او د ښتو تعلق ئې له بني اسرائیلو سره خورا لیري وباله[3] او موږ دا خبره په تیرو مخو کي د پوهانو د اقوالو به ترڅ کي تاسي ته په ښه توگه څرگنده کړه.

د اوسني تاریخ اساس پر مشاهداتو او څرگندو دلایلو اینښول کیږي، او سړي نسي کولاي چه په تشو اقوالو په تاریخي پلټنو کي د ځان ویسا وکړي، البته که روایات او عنعنات د مشاهداتو سره مرستي سي، نو هغه تاریخي خبره خورا ټینگه وي. په اوسنیو علمي اساسو کي چه د تاریخ لپاره خورا اهمیت لري، د ژبو مقایسه او پر تله کول دي، د کومو قومو ژبي چه سره ورته وي، سړي حکم کولاي شي، چه دوي هم سره خپل او سره نژدې دي.

لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پښتو ډیره آریائي ژبو او زند او سنسکریت ته ورته ده، له آریائي ژبو سره عنصري او اساسي گډون او اشتراک لري، سامي ژبو ته نه د قواعدو، نه د لغاتو او محاورو له خوا ورته ده، نو ځکه پوهان د پښتو د سامي توب نظریه نه ده منلې.

محمد عبدالسلام خان له اوسنیو لیکوالو څخه دي، چه د پښتو د سامي توب د فکر ملگري ښکاري، ده پخپل یوه کتاب کي ځیني کلمات سره ټول کړي دي[4] چه له عبراني سره ئې ورته گڼي، مگر که موږ په غور او ځیر وگورو کټ مټ هغه کلمات په اوستا او سنسکریت کي هم سته، نو که موږ دا خبره ومنو، چه د عبري ژبي ځیني کلمات له

[1] معجم البلدان, ص ۳۹۱ - ابوالفدا, ج ۱ ص ۷۱.

[2] حدود العالم, ص ٦٠-٦١.

[3] گزیټیر افغانستان، ص ۲۳ د ۱۹۰۹ ع طبع.

[4] نسب نامهٔ افاغنه، ص ۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آريائی پخوانو ژبو سره ورته وي، بايد چه آريائي ژبي هم له سامي کورنۍ څخه وګڼو، حال دا چه دا خبره د علم او تحقيق له مقياسه ډيره ليري ده د مثال په ډول دا کلمات دی د دليل په توګه راوړي:

غر، غور

په پښتو کوه ته وائي، په عبراني ژبه (ګور) غر، او جمع ئې ګورم دي، دی وائي، چه غور هم عبري نوم دي، ابوالفدا په لومړۍ ټوک ص ٥٧ او ابن بطوطه سياح د خپلي سفر نامې په لومړۍ جلد کي دا نوم د شام لپاره ذکر کړي دي[١] مګر اوسني اروپائي محققين وائي چه دا دواړي کلمې پخواني آريائي دي، د اوستا به هوم يشت برخه کي ګيري د غره په معنا راغلي[٢] او هم په خورده اوستا کي کټ مټ په دغه معنا دي[٣] په سنسکريت کي هم ګير او ګيري giri د غره معنا لري.[٤]

د غره کلمه په پښتو نومو کي خورا ډير اثر لري، غلجي (غلزي) هم غرزي و، غور، غرچه، غرج، غلج، خلج، ټول له دغي ريښې څخه دي، چه په منځوی آسيا کي د آريائي قبيلو او ځايو نومونه دي، لکه چه روسي معروف مستشرق باټولد دې خبري ته تفصيل ورکوي.[5] بل مستشرق، توماسچک Tomaschek وايي، چه ګر gar په پخوانۍ باختري ژبه د غره په معنا و او غرچه هم کوهستاني او غرني ته وايي.[٦] دا خبره د عربو جغرافيا ليکونکو هم ذکر کړيده، ياقوت حموي د البشاري په حواله ليکي، چه د غرجستان (اوسني شبرغان، تالقان، دولت آباد تر مرو او مرغاب پوري) نوم له غرج څخه جور سوي دي چه د غره معنا لري.[٧] منهاج سراج جوزجاني چه زموږ د وطن معروف مورخ دي، هم دا نوم غرستان ليکي.[٨]

ښه اوس نو سړي ويلاي سي چه غر، غرچه، غلجي، ټول آريائي دي، که په عبري ژبه کي (ګور) وي، وي دي، هر شي خپل نژدې اصل ته رجع کيږي، نه ليري ته.

---

[١] نسب نامهٔ افاغنه، ص ٧٠.

[٢] فرهنګ اوستا، ص ٢٧٢- اوستا لومړي ټوک لسم يسنا.

[٣] خورده اوستا د بمبئي طبع، ص ٤٩٧.

[٤] هندي او انګليسي قاموس، ص ٦١١.

[5] د بارتولد تاريخي جغرافيا، ص ٨٨.

[٦] د پامير ژبي.

[٧] معجم البلدان، ج٦ ص ٢٧٧.

[٨] د طبقات ناصري قلمي نسخه، ص ٢١٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځاي دي ليکي: چه د پښتنو نوم له عبري پښت او پاښت څخه جوړ شوي دي چه متفرق کول او پاشل معنا لري[1] حال دا چه پکهت په دغه نامه او هم دلي په دغو مځکو کي ريگويدا او يوناني مورخينو ټولو ذکر کړي دي، نو سړي نشي کولای چه دغه خپل او نژدې نوم پرېږدي، او له سامي مځکو څخه ياشت را واخلي، او پښتو ځيني جوړه کړي.

دي بيا وايي: چه شلح پتيري ډوډي ته وايي، او عبري کلمه ده. په پښتو (ويشله) ځني جوړه سوي ده[2] حال دا چه اوسنی علم د فيلالوژي پر اصولو د کلماتو د اوښتلو او تحول ټول اصول ضبط کړي دي، خو دا چه له شلح څخه ويشله جوړه شي هيڅ فيلالوژي هسي قاعده نده راوړې، بلکه دا اصلاً ويشلې ده. په قندهارکي تر اوسه هم دغسي وايي، له پښتو مصدر ويشل (تقسيم کردن- حصه حصه کردن) څخه دا نوم جوړ سوي دي، دا ډوډۍ د دفعي احتياج لپاره ژر ژر پخيږي او ويشله کيږي. يو خو هغه ډوډۍ وي، چه اوړه واغږي، يو ساعت دو ساعته ئې کښيږدي، بيا ئې نو پخوي، دا ډير وخت غواړي. کله چه ډوډۍ ته دستي ضرورت وي نو اوړه خيشته کړي، تبخي تود کړي ژر ئې پر واچوي، چه ژر پخه سي، او د وړو خلقو په منځ کي وويشله سي، دې ته نو ويشلې وائي، کلمه هم پخپله پښتو او د پښتو پر قواعدو برابره له ويشل مصدر څخه را وتلې ده، د عبراني شلح ډيره لري ده.

دا يو څو کلمي دلته د مثال په ډول ذکر شوې او سړي دا ځني فهمولاي شي، چه د پښتو لغاتو او کلماتو نښلول، په سامي ژبو پوري کوم علمي اساس نه لري او فقط دا فکر د بني اسرائيلو او سامي کهولو له نژدي هستوگي اوگاونډي توبه څخه پښتو ته پيدا شوي دي.

يوه ضروري يادونه

دلته بايد دا خبره هم په لنډ ډول ذکر سي، چه له پخوا زمانو څخه د هند له خوا د اقوامو روابط له سامي اقوامو سره جاري وه، د سند به اوسني علاقه کي د موهنجوديرو کشفيات دا ښيي، چه شپږ زرو کاله دمخه يو مشترک مدنيت د دې ځايه تر بابل او آثوره موجود و، وروسته چه آريائي اقوام پر هند مسلط شوه نو د دوي تجارتي او د تگ راتگ روابط هم طبيعي دي. په دې تعامل او ارتباط کي ضرور ژبي هم يو پر بل باندي اثر کوي، لغات او کلمات ئې هم يو له بله سره اخيستل کيږي، او سره گډيږي. مثلاً موږ ډير سوچه او لغړ آريائي د سنسکريت لغات وينو، چه په عربي ژبه کي هم کټ مټ سته، او دا ليري نه ده، چه دغه لغات په تجارتي او اجتماعي تعامل کي له هنده عربو ته تللي دي، يا ځني لغات له عربي څخه هند ته راغلي وي. د مثال په توگه د اپت apat پښتو کلمه وگوري، عربي ئې آفت جمع آفات مستعمله ژوندۍ کلمه ده، چه په سنسکريت کي هم عيناً

---

[1] نسب نامه، ص ۷۰.

[2] نسب نامه، ص ۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

apat یا اپتي apati د فاجعې، بد بختي، پریشانۍ او خفت او رسواتوب په معني ده[1] په پښتو کي هم دا کلمه په دغو معناؤ کښې مښ ژوندۍ ده، لکه پدې لنډیو کي:

لکه شین کښت ژلیو زمول کړم　　را باندي راغله له آسمانه اپتونه

د ویر اپت را باندي راغي　　په بیلتانه کي د زړه ویني تویومه

ځکه چه سنسکریت ژبه پښتو ته خورا نژدې ده نو دلته موږ دا ویلای سو، چه اپت هم آریائي کلمه ده، پښتو او سنسکریت له عربی څخه نده اخیستې. دا یوه کلمه ما د مثال په توګه راوړه، که نو داسي کلمات ډیري دي، او تر اوسه هم په پښتو کي مستعمل دي.

نو که داسي کلمات ومومو چه اوس هم په پښتو کي وي، هم په عربي کي او په نورو آریائي ژبو لکه سنسکریت او زند کي هم وي، دلته نو موږ په ټینګه ویلای سو، چه هغه کلمې آریائي دي او له سامي ژبو څخه ندي راغلي، بلکه ښائي چه له آریائي ژبو څخه سامي ژبو ته نقل شوي وي، او دا خبره دلیل هم نه ګرزي، دې ته چه موږ دي پښتو له سامي کهوله وبولو.

پښتو ولي هندي یا ایراني ګڼلې شوې ده؟

تاسي دمخه ولوستل چه ځني پوهان دې ته هم تللي دي، چه پښتو د آریائي ژبو له هندي کهوله، یا د ایراني کورنۍ څخه ده، د دې راي علت هم هغه دي، لکه د سامي توب طرفدارانو چه ویلي دي دوي لیدلي دي، چه د پښتو ډیر ګرامري خاصیتونه او لغات د هندي او ایراني ژبو سره ورته دي، نو ځینو ایراني بللې، او نورو بیا هندي ګڼلې ده. مګر موږ دلته د خپلو تیرو لیکونو په رڼا کي په ټینګه وایو:

لکه ډیرو پوهانو چه هم دا خبره منلې ده، پښتو نه هندي ده او نه ایراني. بلکه له اصلي آریائي ژبي څخه مستقلاً او مستقیماً زیږیدلي ده، او لکه د اروپا اوسني پوهان چه وائي: د هندي او ایراني ژبو د اتصال حلقه هم ده. د کتاب په راتلونکو برخو کي چه پښتو د ویدا او اوستا سره پر تله سي دا خبره به په ښه ډول څرګنده سي.

[1] هندي او انګلیسي قاموس، فرهنګ نظام، ج۱ ص ۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریمه برخه

پښتو او د ویدا ژبه (سنسکریت)

د ویدا ژبه - سنسکریت - ویدا او د سنسکریت نور مشهور کتب - د ویدي ژبي او سنسکریت ژوندي کلمات په پښتو کي - د مقایسي اصول - ویدا - ریگ او ریشي - سمهیتا ـ سروتي - سمرتي - سیند - سوما - چهند - اشلوک - د سنسکریت نوم - دسیو - څلور ډلي - برهمن - کشتري - ویسیا - سودر - ورڼه - من - ستهان ـ نمزدک مزدا - ویا کرن - منو ـ دتاله من - پیسې ـ کر - اجتماعي تشکیلات ـ پتي - کولا - گرامه - ویسه - پور - سمیتي - ناچ - سامانه - ارباب انواع - ډیوس - پریتهي وي او نور ...

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او د ویدا ژبه
یا پښتو او سنسکریت

لومړۍ برخه

تاسي ته دمخه د ژبو د نوي او علمي ویش پر اساس دا خبره ښکاره شوه چه پښتو او سنسکریت نژدې اړیکي او روابط سره لري، بلکه د اوستا او سنسکریت تر منځ دغه ژبه د اتصال کړۍ هم ده، له هغه وخته چه د دنیا ژبي د مقایسوي فیلالوژي comparative philology پر علمي اساس تر پلټني او تحقیق لاندي راغلي دي نو په دغه خوا کي خورا نوي او ښه معلومات هم د بشر په لاس کښیوتلي دي - ټولي آریائي ژبي که په اروپا کي دي، که په ایشیا کي، که په شرق کي دي که په غرب کي، پر دغه علمي اساس هسي سره نښتي او نژدې ثابتي شوي دي چه پوهانو ټول له یوې ریښې او یوې آري څخه بللي دي.[1]

د پښتو اړیکي او روابط هم له سنسکریت او اوستا سره د دغي علمي پلټني پر اساس ښه څرګندیږي، او زه د کتاب په دغو برخو کي کوشش کوم چه په پر تله ئیز (مقایسوی) ډول، مفصلاً د پښتو ژبي قواعد او ګرامر او لغات او اصوات له سنسکریت سره مقابله کړم، تر دې څیړني وروسته به دا تاسي ته زباده شي چه په ربښتیا هم پښتو د سنسکریت سره د خور توب روابط لري او دا دوې آریائي ژبي سره خوندي دي.

د دې مقصد لپاره چه تاسي د پښتو او سنسکریت مقایسوي اوضاع ښه وپیژني دا دواړي ژبي چه د تاریخ او بنسټ له پلوه سره نښتي دي په ښه ډول مطالعه کړاي سي نو بویه چه تر هر څه دمخه تاسي یو وار پخپله سنسکریت ژبه هم ښه وپیژني او د دغي ژبي تاریخ او پخواني ادبي آثار او کتب ښه درته معلوم وي، دا دي چه لومړی زه دلته په دې خصوص کي څه معلومات درکوم. وروسته نو اصلي مقصد ته ځم.

د ویدا ژبه

د آریائي اصلي ژبي تفصیلات مو څه نه څه دمخه لوستلي دي هلته مو وویل چه له ۲۵۰۰ ق،م تر ۱۵۰۰ ق،م پوري دغه ژبه د آمو پر غاړو موجوده وه وروسته له دغي ژبي څخه ځني څانګي بیلي شوي دي چه دمخه مو د هندي او ایراني څانګو په نامه در وښولې او د ویدا د کتاب پخوانۍ برخي چه تر اوسه پاته دي د دغي اصلي آریائي ژبي تحولات او اوښتني مونږ ته را ښئي.

---

[1] د لاکمنیا کتاب په ویدا کي شمالي هیوادونه، ۳۱ ص ۱-۳ The Arctic Home in Vedas by Lokamanya

(c) ketabton.com: The Digital Library

په حقيقت کي د ويدا کتاب هم اوس بشپړ او ټول د پشر په لاس کي نسته ځکه ځني پخوانۍ برخي ورکي او له لاسه وتلي دي. اکثر پوهان چه پدغه کتاب کي د ژبي او د لسانو تحولاتو له پلوه کتني کړي دي دوي دا عقيده لري چه د ويدا کتاب ډيري سندري ورکي دي او دغه اوسنۍ سندري چه زموږ په لاس کي دي هم د يوه وخت ندي، دا سندري د ژبي له پلوه ډير فرق سره لري. ځيني برخي ئې زړې او پخواني دي او ځيني برخي ئې هم نوي او زلمۍ دي، د دغه تاريخي مقصد د ځرگندوني لپاره بايد لږ څه شرح او تفصيل هم وليکو.

د ويدا بخدي سندري يا زړه او ورکه برخه

ويدا د آريائي اقوامو زړې سندري او اشعار دي چه څلور برخي لري. دغو څلورو برخو ته ئې "معلومي سندري" وائي، مگر هغه وخت چه آريائيان د هندوکش به شمال کي اوسيدل اوگښته لا نه وه را شيوه سوي دوي ځيني نوري سندري هم درلودې چه تر دغو معلومو سندرو دمخه او پخواني وې. د معلومو سندرو خورا زړه برخه ريگويدا Rig Veda ده چه پوهانو د ريگويدا له مطالعې څخه دا خبره څرگنده کړې ده چه دا سندري په يو وخت کي ندي ويلي شوي بلکه آرتهر مکدونل وائي چه د ژبي او تخيل او سبک له پلوه دغه سندري بايد په څو سوه کاله کي ويلي شوي وي.[1]

ويوين دوسن مارتين هم ليکي: چه ريگويدا زاړه او نوي سرودونه لري، چه زړې سندري ئې تر نوو (٤،٥) پيړۍ دمخه دي.[2]

له دې څخه چه پخبله د ريگويدا معلومي سندري هم د يوه وخت او يوه ځاي او يوې زمانې ندي معلوميږي چه د ويدا ژبي په هره زمانه کي تحولات ليدلي دي، او د هري زمانې ژبي ځانته بيل شکل او بيله بڼه مودلې ده، او تر ريگويدا دمخه نوري سندري هم په آريائيانو کي وې. پخپله ريگويدا هم ډير ډير د هغو پخوانو ورکو سندرو او پخوانو شاعرانو يادونه کوي، په دې باب کي ډوټ Dutt مورخ په واضح ډول هسي ليکي: "د ريگويدا په کتاب کي چه کوم اختلافات سته، دا ټول د هغو ورکو سندرو يادگار گڼل کيږي، او دا تغيرات چه په ويدي ژبه کي ښکاري دا را ښئي چه تر دغو سندرو دمخه هم نوري سندري وې چه هغه ورکي دي، د ريگويدا متن پخپله "پخواني پوهان" يادوي، او له هغه سندري ذکر کوي چه پخوا ويلي شوي وې.[3]

له دغو ټولو څخه ښکاري چه آريائيانو د هندوکش په شمال او بخدي کي ځيني سندري درلودې چه اوس ورکي دي، دا سندري کټ مټ لکه پښتو ادبيات شفاهي وې، يعني لکه د پښتو بدلي د خلقو په ياد وې او يوه له بل څخه زده کولې په دې ډول پښت پر پښت نورو ته نقل کيدې او دغه سندري "د آريايانو ورکي بدلي" بولي.

---

[1] د سنسکريت د ادبياتو تاريخ، ص ٤٥.

[2] د هند د شمال غرب جغرافيا ٩.

[3] د ډوټ کتاب د ايريانيزيشن آف انډيا، ص ٥٥ The Aryanisation of India.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته چه آريائي اقوام د هندوکش جنوبي ورشوګانو ته را شيوه سول نو دوي د سپين غره، ارغنداو، کنړ او سوات په غرو او دروکي ځيني سندري درلودې او بيا چه تر اباسين (انډوس) پوري وتل، د پنجاب په ورشوګانو کي دغه بدلي پسې بشپړي کړې چه د ويدا کتاب هم دغه بدلي دي او اوس ئې سمهيتا Samhita يعني مجموعه بولي او پر څلورو برخو ويشلي کيږي.[1]

مقصد دا دي: چه تر ريګويدا دمخه هم زموږ په هيواد کي آريائي بدلي وې چه د هغو ژبه به هم غالباً هغه آريائي اصله او پخوانۍ ژبه وه، مګر دې ژبي تحول وموند، او ويدي ژبه ځني جوړه شوه، چه د ويدا دکتاب څلور برخي په دغه ژبه دي ځکه چه په ويدا کي موږ د وطن د غرو او رودو نومونه راځي، نو دا ښکاري چه د پخوانو او ورکو بدلو ژبه هم دلې ويله کيده او د معلومو سندرو ژبه يعني "ويدي ژبه" هم دلې زموږ په هيواد کي د هندوکش جنوب ته پيدا شويده.

د معلومو سندرو ژبه يا ويدي ژبه

د ويدي ژبي ادبي آثار اوس سته او د پوهانو مفصلي پلټني پکښي شوي دي، موسيو وکرناګل Wackernagle وائي: چه آريائي ستانو او روحانيونو يوه ژبه ويله چه د صوت له پلوه له ويدي ژبي سره يوه وه فقط د شاعرانه اصطلاحاتو په نه درلودلو کي فرق ورسره درلود. دغه معلومي بدلي چه اوس زموږ په لاس کي دي، په اوښتلي شکل را رسيدلي دي. که نه وي ويدي ژبي ځانته پخوانۍ صرف او نحو درلوده او پخواني اشکال پکي وه، دغه معلومي بدلي چه زموږ څخه سته، په زمامو زمانو او پيړيو پيړيو ئې له زاړه حاله تغير کړي دي له دې جهته د BH او DH حروف يوازي په H کښل شوي، او د (ر،ل) پر ځاي (L،ل) راغلي دي.[2] په دې ژبه کي چه کوم تغيرات او تحولات پيښ سويدي هغه ټول د ريګويدا له لسو ټوکو څخه معلوميږي د دغه کتاب د لومړيو سندرو ژبه د ويدي ژبي لومړنې شکل دي، وروسته وروسته چه د کتاب لسمي برخي ته نژدې کيږو ژبه ئې تغير کوي او ښکاره ښکاره اختلافات پکښي ليدل کيږي، حتي د ريګويدا ضمايم او شروح هم په داسي ژبه دي، چه د ويدي ژبي پيړۍ په پيړۍ تغيرات ښه را ښيئي، او لکه پوهان چه وائي د ويدا د لومړيو برخو او وروستنيو تر منځ بايد اقلاً پنځه پيړۍ تيري شوي وي.

د ريګويدا ځينو برخو ژبه د اوستا له زړې برخي (ګاتا) سره داسي ورته ده، چه تر ډيره وخته پوري د اروپا د پوهانو دا خيال ؤ، چه د اوستا ژبه فقط د ويدي ژبي محرفه ده او د سنسکريت اوښتلي رنګ دي، تر ډيره وخته

[1] پخپله د ويدا او سمهيتا دکلمو په خصوص کي به وروسته مفصلاً بحث وکړم.

[2] تاريخ افغانستان، ج ١ ص ١٦٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلیام جونس Gons د اکسفورد محقق عالم دغي خبري ته ټینګ ؤ څو چه پروفیسور رسک وروسته د اوستا د ژبي استقلال او وجود ثابت کړ.[۱]

له دې څخه هم دا خبره په ښه ډول څرګندیږي، چه د ویدي ژبي پیدایښت په هغه ځاي کي و، چه اوستا پکښي پیدا شوې ده او هغه نو زموږ هیواد او د آریا مرکز دي، ویدي ژبه هم تر ډیره پر خپل حال پاته نشوه، آریائي اقوام تر انډوس (اباسین) تیر شول، د پنجاب او هند په شنو او زرغونو ورشوګانو کي سره خپاره شول، د دوي د حیات د نوي چاپیر اغیزې هم طبیعي وې، نو ځکه د دوي ژبه هم بل راز شوه، او له ویدي ژبي څخه یوه بله مهذبه او سمه کړې ژبه پیدا شوه، چه سنسکریت ئې بولي.

سنسکریت

د سنسکریت د کلمې معنا هم مهذبه او بشپړه او سمه کړې ده[۲] د خپله نامه سره سمه دغه ژبه د ویدي ژبي له تهذیت او سمولو څخه پیدا شوه، پوهان په دې خبره کي اختلاف لري، چه آیا کوم وخت دا ژبه ویله کیده که یه؟ خو دا را ښکاره ده چه سنسکریت یوه پخوانۍ علمي او ارته ژبه ده، په زرو زرو کتابونه له پخوانو زمانو څخه دې ژبه کي پاته دي، ځکه چه د دې ژبي ادبي او علمي آثار ډیر دي او د زمانې له یرغله هم ساتلي پاته شوي دي، لغات او کلمات او قواعد ئې هم ټول شوي او لیکل شوي دي، نو د آریائي ژبو د مقایسوي فیلالوژي لپاره ډیر قیمت لري، او سړی کولای سي چه د یوې ژبي اساس د سنسکریت له مقایسې څخه معلوم کړي.

د سنسکریت نوم او د دې ژبي تهذیب او سمول نسبتاً نوي کار دي. پاڼیني Panini د اټک او د پیښور د حدودو یو معروف عالم او د ویدي ژبي پوهاند و. دې سړي هغه ویدي ژبه سره سمه او مهذنه کړه صرف او نحو ئې ترتیب کړه، نوم ئې سنسکریت یعني سمه کړې ژبه پر کښیښنو، وروسته دا نوم مشهور شو او ویدي ژبي او دغي ژبي ته ئې سنسکریت Sanskrit یعني بشپړه او سمه کړې ژبه the perfected وویله.[۳]

د پاڼیني آثار تر اوسه پوري هم سته، پوهانو ترجمه کړي دي، د ده د ژوندانه عصر تر ۳۰۰ ق،م دمخه نه ځي، دا د کیت Keith قول دي[٤] میکس میولر مشهور مستشرق وائي چه د ۳۵۰ ق،م په حدودو کي پاڼیني خپل آثار لیکلي دي.[٥]

[۱] فرهنګ نظام، ج۲ ص۳.
[۲] دا کلمه هم پښتو ده، وروسته به ئې شرح او تطبیق راسي.
[۳] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹٥٤..
[٤] کیمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۱۱۳.
[٥] مقدمهٔ تاریخ هند قدیم ص ۱۰۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاڼیني مشهورکتاب د ده نحویات دي، چه ټول په ویدي ژبه اړه لري، او تاریخ ئې هم هغه تر مسیح دمخه څلورمه پیړي ده.[1] داکتاب هر وخت ډیر مشهور و او اته برخي ئې درلودې چه هره برخه ئې ادهیایا Adhyaya (وینا lecture) بلله او ټول کتاب اشټ ادهیایا Asht Adhyaya یعني اته ویناوي نومیدي. داکتاب په خپل عصر کي ډیر مهم دي او په نورو ژبو او قوموکي ساري نلري، بلکه سړي ئې د ژبي په علمي تحلیل او تجزیه کي لومړي کتاب ګڼلاي سي. داسي ښکاري چه تر پاڼیني دمخه هم بعضو پوهانو د سنسکریت ګرامرکښلي و، ځکه دي پخپل کتاب کي تقریباً څلور شپیته (٦٤) تنه خپل اسلاف ښیي چه ډیر تر ده دمخه ئې په دي کارګوتي پوري کړي وې مثلاً دي ساکاټاینه Sakatayana او یاسکه Yaska نوموته اخلي، چه دا یاسکه د پاڼیني سلف او د نیروکته یعني صرف مولف و، او ده د سنسکریت په ګرامرکي دا اساس څرګندکړ، چه ټول نومونه (اسماء) له کړو (افعالو) څخه را وتلي دي.

تر پاڼیني وروسته نور پوهان هم د ده دکتاب په شرح مشغول شول، مثلاً یو عالم کاتایانه Katayana نومیده چه د ده یادداشتونه او تنقیدي شرح وارتیکه Vartika نومیږي اوس هم دا کتاب سته، بل مشهور شارح ئې پاتینجلي Patanjali نومیږي چه په ١٥٠ق،م ئې د پاڼیني لویه شرح لیکلي، او مهابهاشیه Mha Bhashya نومیږي، او په دغه کي دکلاسیکي سنسکریت تاریخي او تنقیدي پلټني سته، او د پاڼیني له ٤٠٠٠ قاعدو څخه ئې ١٧١٣ قاعدې په تنقیدي ډول شرح کړي دي، دی ګوناردیا Gonardiya بلل کیږي، یعني دګوناردہ Gonarda اوسیدونکي چه دا ښار شل میله د اودهـ شمال غربي خوا ته واقع و.

سنسکریت د لغاتوکتب او قوامیس lexicography هم لري، او دغه کتب په نظم وه لومړي مشهورکتاب امره سیمه Amarasimha نومي عالم به شپږمه میلادي پیړي کي د امره کوشه Amra-Kosa یعني (نه نا بودیدونکي خزانه) immortal treasury په نامه کښلي دي.[2] د سنسکریت کتب او علوم په اسلامي دوره کي هم مشهور وه، مثلاً ابو ریحان البیروني د ٤٢٠ هجري به شا و خوا کي د هند د نحوي په کتابو کي پانیریتي (پانیرت) Panirit لیکي چه خپل مصنف پاڼیني ته منسوب دي.[3] په دې ډول د سنسکریت نوم د ٣٥٠ ق،م په حدودوکي جوړ شوي او دا ژبه د زړې ویدي ژبي له سمولو او اصلاح کولو څخه پیدا شوي ده او وروسته دا اصطلاح داسي عامه شوه چه د ویدا ژبه، او تر ویدا وروسته د نوروکتابو ژبي او پخپله دغه سمه کړې ژبه، دا ټولي د سنسکریت په نامه وبللي شوې او اوس چه هم دا نوم یاد شي، دغه ټولي ژبي ځني مقصد دي.[4]

[1] ویدک انډیا ص ٨٠، بریتانیکا، ج ١٩ ص ٩٥٤.

[2] بریتانیکا، ج ١٩ ص ٩٧٠.

[3] کتاب الهند، ج١ ص ١٧٨.

[4] بودهسټ انډیا، ص ٩٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سنسکریت خورا زړه کتیبه چه تر اوسه د بشر لاس ته رسیدلې ده په ۱۵۰ع کال اړه لري مګر په څلورمه عیسوي پیړۍ کي دا ژبه عامه سوه، او په ټولو کتیبو او رسمي نوشتو کي اسعمالیده، او ډیري نوشتې او ډیر لیکونه له دغه عصره پاته دي، او وروسته دا ژبه ډیره ادبي او علمي سوه، فلسفي، عشقي، طبي، او نور ډول ډول کتب پکي ولیکل سوه او ښې ښې ډرامې هم لري، د سنسکریت ادبي تاریخ پر دوو برخو ویشل کیږي لومړۍ برخه ئې ویدي ده، دوهمه د کلاسیکي ادب دوره ده، او دواړي د ځینو مهمو ممیزاتو او سبک له رویه سره بیلي دي لومړۍ دوره له ۱۵۰۰ تر ۲۰۰۰ ق،م ده او دوهمه دوره له ۵۰۰ تر ۱۰۰۰م پوري را رسیږي، ویدي دوره عبارت له هغه سمهیتا (مجموعو) څخه ده، چه څلور ویده پکي شامل دي، او نور ملحقات ئې هم په دغه دوره اړه لري. مګر سترا Sutra شرح ئې د ویدي ادب او کلاسیکي دورې د اتصال حلقه ده وروسته په کلاسیکي دوره کي د حماسیاتو اشعار epics لکه مهابهارت، او رامایڼ شامل دي، پوران Puranas او رومانسي او قصصي کتب هم په دغه دوره کي سته، فلسفي، قانوني، طبي او تکنیکي کتب هم لري، چه له دغو څخه د منو Manu قوانین ډیر مشهور دي.[1]

سنسکریت فقط د علم ژبه وه او اکثر پوهان په دې فکر دي چه دا ژبه عموماً نه ویله کیده ځکه چه د عمومي وینا ژبه باید ډیره اسانه او ساده وي، مګر سنسکریت هسي د علم په درنو انډیو بار ده، چه عوام ئې کورټ نسي زده کولاي او تاریخ هم دا نه ښکاره کوي، چه یو وخت دا ژبه د عوامو ژبه وه، پخپله د هند برهمنان وایي چه یو وخت دا ژبه د هند په شمالي خواو کي ویله کیده، خو وروسته د دې ژبي نوري ځانګي پراکریت Prakrit یعني فرعي ژبي پر غالبي شوې، او دا فقط د علم لپاره مخصوصه شوه[2] او هم د پوهانو او دیني خلقو په منځ کي محصوره پاته شوه، او لکه چه پوهان وائي د دې ژبي پوهانو د مقدس والي له جهته نه غوښته چه عوام او هر څوک دا ژبه زده کړي یا ئې واوري نو ځکه د کتابو او پاڼو په منځ کي ژوندۍ وه خو ویله کیده نه.

ویدا او د سنسکریت نور مشهور ادبي او دیني کتب

که څه هم زموږ د پښتو ژبي څېړنه او مقایسه له دغو ابحاثو سره مستقیماً اړه نه لري او ښائي چه ځینو ښاغلو لوستونکیو ته دغه شرح او تفصیل بې ګټي وایسي، مګر په دې کتاب کي به ښائي چه ډیر د ځینو سنسکریت کتابونو نومونه راسي، نو ښه دا ده چه په لنډ ډول دغه کتب هم وپیژنو وروسته به نو خپل اصلي مقصد ته چه د پښتو پر تله او مقایسه ده، ولاړ سو، د ویدي ژبي د پیدا کیدو او بیا د سنسکریت لنډ تاریخ هم له دغه جهته دلته ولیکل شو، چه ښاغلي لوستونکي ته لږ څه ابتدائي معلومات وي:

[1] بریتانیکا، ج ۱۹.
[2] فرهنګ نظام، ج ۲ ص ۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکثر پوهان دا عقیده لري چه د ویدا کلمه د (ود) له مصدره جوړه شوې، او د پوهني په معنا ده، ودیا په عمومي ډول علم ته وائي[١] ماکس میولر مشهور وید پوهان دغه عقیده لري او وروسته ئې ګریفت او ماکدونل هم تائید کوي چه د وید معنا پوهنه، علم، دانش دي او ښائي چه دغه کلمه لومړۍ کلمه وي، چه له آریائي ژبي څخه پاته وي.[٢]

په لوي سرکي ټولي آریائي بدلي او اړې سندري پر دوه ډوله ویشلي کیږي:

لمړۍ برخه سروتي Cruti یا شروتي بولي چه معنا ئې "ارویدل شوي او الهامي" دي[٣] او دا ټول سرودونه د هغو خلقو په عقیده الهامي وه چه "مقدسي سندري" ئې ګڼلي. دوهمه برخه ئې سمرتي Smriti بولي، یعني روایي او یو له بله نقل شوي یا په یاد شوي سندري چه دوي به مقدس روایات او عنعنات ګڼل. مګر د الهام کیفیت ئې نه درلود.[٤] په لومړي برخه یعني سروتي کي ټول ویدونه Vedas داخل دي او دوهمه برخه د ویدو شروح او ضمیمې او تفاصیل دي چه ټول پر اصلي ویدو باندي بنا سوي دي، ویدونه څلور دي او دغو څلورو ته سمهیتا Samhita یعني مجموعه هم وائي په دې تفصیل:

١- ریګویدا Rig Veda چه دا یو قسم منظومي بدلي او سندري وې او ټولي ١٠٢٨ سندري کیږي[٥] چه هره سندره بهجن بولي او دا ټولي سندري پر سلو برخو منډلا Mandala شاملي دي. هره برخه ئې یو منډلا (دائره) بولي. د وید معنا مو دمخه زده کړه. ریګ له rich څخه را وتلې کلمه ده چه معنا ئې تمجید او ستاینه او ثنا ده. نو ریګ ویدي د ستاینې او ثنا او صفت د علم معني کوي. وائي چه آریائیانو یوه ډله شعراء درلودل چه دوي ته ئې ریشي Richi ویل[٦] او دا سندري هغو ته منسوبي دي. ځیني خلق ریګویدا پر اتو برخو Ashtata ویشي او هره برخه بیا پر اتو نورو ټوکو ویشي چه هر ټوک ئې ادهیا Adhya بولي. هره ادهیا دیرش فصله ده چه "درګا" ئې بولي او هر فصل پنځه وېناوي (فقرې) دي د مضمون له پلوه ریګویدا ټول د ارباب انواعو ستاینې او مذهبي دعاوي دي.

د ریګویدا خورا زړه نسخه چه تر اوسه میندلې شویده تر ١٥٠٠ ع پخوانۍ نده مګر په زروکاله دمخه د دې کتاب حفظ او ساتنه آریائیانو کوله، هر لفظ او هره وینا ئې بیله بیله شمیرله او په یادوله ئې، له پخوانو کتابو څخه

---

[١] د وید تعلیم، ص ١.

[٢] دګریفت د ویدا ترجمې مقدمه، ج ١ - د هند د ادبیاتو تاریخ، ج ١ - د ماکدونل د سنسکریت د ادبیاتو تاریخ، د دغي کلمې لغوي تحلیل او تطبیق به وروسته بیان شي.

[٣] د دغو کلماتو شرح به هم وروسته راسي.

[٤] د ویدو تعلیم ص ١ - ویدک انډیا ص ٧٧.

[٥] وایي چه په دغو بدلوکي ١١ نوي بدلي چه Valakhilyas بللي کیږي هم ګډي دي (بریتانیکا).

[٦] د دې کلمې شرح او تحلیل به وروسته راسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري چه ریگویدا ټول ۱۵۳،۸۲٦ الفاظ او ٤۳۲،۷۰۰ حروف درلودل، ټولي جملې ئې په یوه حساب ۱۰٤۰۲ او په بل حساب ۱۰٦۲۲ وې.[۱]

علامه البیروني لیکي چه بید (ویدا) یو ډول نظم دي، چه خلق ئې معجز او الهامي گڼي، او یو مشهور عالم بیا پر څلورو برخو وویشه: لومړۍ برخه چه رگ بید ده د نظم یو مخصوص ډول دي چه رج rij=رگ rig ئې بولي. بیذ یعني د هغو شیانو پوهنه چه معلوم ندي، په دې کتاب کي اوامر او نواهي، ترغیب او ترهیب، د قربانۍ او تسبیح چمونه ذکر شوي دي، لومړۍ پلا د بیذ لیکل منع وه، مگر وروسته دغه موجوده بیذ بیاس د پراشر زوي ترتیب کړ، او موږ ته پدې نزري زمانه کي یوه کشمیري عالم بسکر Buskar بیذ وکیښ او د دغه کتاب یو تفسیر ئې هم مرتب کړ.[۲]

۲- دوهم وید ساما ویدا Sama Veda دي، چه د ماکډونل په قول له سامن Saman یعني آهنگ او نوا څخه ئې نوم را وتلي، او دا کتاب د ریگوا له سندرو څخه جوړ شوي او عموماً هغه بدلي دي چه د قرباني پر وختو باندي ویلي کیدې او د مارکس میولر په قول د ریگویدا موید مضامین پکښي دي، دا سندري ټولي په لوړ ږغ ویلي کیدې او شمیر ئې ۱٥٤۹ دي، چه بیله ۷۸ سندرو نوري ټولي له ریگویدا څخه را اخستلې شوي دي.[۳]

۳- یجور وید Yajur Veda دریمه برخه ده چه د قربانۍ دعاوي او مراسم پکښي ذکر شویدي. دې وید هم له ریگویدا څخه تقریباً نیمي سندري را اخستي دي. ماکډونل وایي چه دا نوم له یاجوس Yajus څخه جوړ شوي دي چه معنا ئې قرباني ده، په دې کتاب کي ځني منثوري جملې هم راغلي دي او دوې برخي لري؛ ترویجر (کرشنا) Karishna چه اتریا سمهیتا ئې بولي یعني د ته اتریا Taittiriya ریشي مجموعه. بل سپین یجر (سکلا) چه یاجن ولکیا Yajanavalkya سمهیتا ئې بولي یعي د یاجن ولکیا ریښي مجموعه.[٤]

تبصره: دغه دري ویدونه چه لوړ ذکر شول، ترائي ویدیا Trayi Vidya یعني دري پوهني او دري علمونه ئې هم بولي.

٤- اتهروا ویدا Atharva Veda یعني د طلسم او جادو پوهنه، څلورم وید دي، چه د ماکدونل په قول تر ریگویدا وروسته پیدا شوي، اوسني شکل ئې هم وروستني دي، منظومي بدلي لري چه ریگویدا ته ډیر ورته دي، مضامین ئې په طلسم او جادو او شیطان اړه لري، د بدو خلقو اوضاع بیانوي د ریگویدا سره په سندرو کي تقریباً برابر دي، او شپږمه برخه ئې هغه بدلي دي چه د ریگویدا څخه اخستي شوي، او بله شپږمه برخه ئې هم

[۱] ویدک انډیا ص ۷۳ - د ویدو تعلیم ص ۲-۳.
[۲] کتاب الهند، ص ١٦٥ باب ۱۲.
[۳] د سنسکریت د ادبیاتو تاریخ ویدک انډیا ص ۷۱ - د ویدو تعلیم ص ۲.
[٤] ویدک انډیا ص ۷۱ - د ویدو تعلیم ص ۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نثر ده.[۱] اتهروا ویدا پر شل برخي ویشلي دي، چه هره برخه ئې کانډا Kanda بولي او دغه ټول ۷۶۰ سندري او تقریباً شپږ زره سروده کیږي.[۲]

سمرتي یا د ویدو ملحقات: پخپله د ویدو سندري او سرودونه بیلي دي، چه هغو ته منتر یا گیت وائي او دغه برخي الهامي بللي شوي دي، مگر ځني نور شروح او ملحقات هم لري چه نثر دي او په دغو کي ځني مذهبي هدایات لیکل شوي، او ظاهراً تر پخپله وید وروسته دي چه د ژوندانه چاري او ځني فلسفي افکار هم پکي بیان شوي دي. دغو ملحقاتو ته برهمنا Brahmana وایي او دوې نوري برخي هم لري چه آرانیاکا Aranyaka او یوپانیشاد Upanishad ئې بولي. د لومړي معنا ده د ځنگله تفکرات او د دوهم معنا ده پټ الهامات، دغه ملحقات هم د ژبي هم د مضمون له پلوه دویدو په شرح او هم د آریائي اقوامو د فکر او فلسفې لامله ډیر اهمیت لري.[۳]

دغو ټولو ملحقاتو ته چه په ویدو اړه لري، سمرتي وائي او دا هغه روایات دي چه تر ویدو وروسته پیدا شوي، او د شرح او تفسیر په ډول لیکل شویدي، سمرتي چه د مضامینو له پلوه په غور وکتل سي، دغه لاندي مقصدونه پکښي پیدا کیږي، چه اصطلاحاً ئې ویدانگه Vedanga بولي، او دغه لاندي شپږ دي:

۱- سکشا Siksha د صوتیاتو او تلفظ او لهجې بحث phonetics چه کوچنۍ کوچنۍ څیړني دي او معروف گرامري عالم پاڼیني ته ئې نسبت کیږي او د پاڼینیا سکاشا Paniniya Siksha په نامه یادیږي او د دویدو د صوتیاتو او تلفظ لپاره ډیر اهمیت لري.

۲- چهند یعني د اشعارو عروض او معیار چه پنگل Pingale نومي عالم د چهندا سترا Chhandah Sutra په عنوان لیکلي، او د عروضو prosody ابحاث لري، پخپله د ویدا په ساماویدا برخه کي هم د عروضو لږ شرح په دوو برخو کي سته.

۳- ویاکرن vyakarana یعني گرامر او نحو، چه د پاڼیني مشهور گرامر د ویدي ژبي اکثر قواعد بیانوي او له گرامري تحقیقاتو ډک دي.

٤- نیروکته nirukta یعني صرف او د الفاظو علم او د لغاتو د ریښو پوهنه etymology په دغه علم کي یو کتاب یاسکانیروکته Yaskanirukta سته، چه د دویدي ژبي د لغاتو ریښې ښئي او دري برخي دي (۱) مترادف کلمات (۲) خالص او مخصوص ویدي کلمات (۳) د ارباب انواعو نومونه.

۵- جوتشه yotisha یعني هیئت او د اسمانو علم astronomy.

---

[۱] ویدک انډیا ص ۷۲ - د ویدو تعلیم ص ۳.

[۲] اتهروا ویدا دگریفت ترجمه، ج ۱ ص ۵.

[۳] د ویدو تعلیم ص ۳ ـ ویدک انډیا ص ۷۵ - کیمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۱۱٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦- کلپه kalpa یعني رسوم او آئین او دودونه او جالونه ceremonial په دغه خصوص کي ډیر ابحاث د سترا sutra برخي لري او د قوانینو کتابونه هم ټول په دغه ډله کي دي، دغه شپږ مضمونه دي، چه د سمرتي په برخو کي موندلي کیږي مګر ټول دغه مضامین متفرق او پاشلي دي، داسي ندي چه مثلاً یو کتاب یا یوه یوه برخه ورته ټاکلي شوې او یو یو مضمون پکښي لیکلي شویدي، بلکه که ټول د ویدا ملحقات وکتل سي، د دغوشپږو علومو بیان لري.[1]

د دویدي ادب زماني او خلاصه

پوهان دغو ټولو آثارو ته چه دمخه ذکر کړل شوه ویدي ادب وائي او په دې لاندي ډول ئې خلاصه کوي:

١- د چهند Chhandas زمانه یعني د زاړه ریګویدا عصر له ١٢٠٠ ق،م تر ١٠٠٠ق،م

٢- د منترو Mantras زمانه یعني د نوي ریګویدا عصر له ١٠٠٠ ق،م تر ٨٠٠ق،م

٣- د برهمنا Brahmanas زمانه یعني د تفسیر او ملحقاتو عصر له ٨٠٠ق،م تر ٦٠٠ق،م

٤- د سوترا Sutras زمانه یعني د کوچنیو مذهبي رسالو عصر له ٦٠٠ ق،م تر ٢٠٠ ق،م

د ویدي ادب په دغه ویشنه کي ماکس میولر په ښه ډول د دغه ادب مختلفي دورې را ښئي،[2] مګر د کلو په تعین کي اختلاف دي او لکه دمخه چه موږ وښوله د ویدي ادب عصر باید تر ١٥٠٠ ق،م پوري ورسیږي، اکثر پوهان لکه ولسن، بارتهه، هاګ هم د دغي خبري پر خوا دي، او هاګ وائي چه د ویدي ادب د خورا پخوانو سندرو عمر تر ٢٤٠٠ ق،م پوري هم رسیږي.[3]

نور کتب

تر ویدو وروسته نور معروف کتب هم په سنسکریت کي سته چه لاندي په لنډ ډول معرفي کوو:

(١) مهابهاراتا Maha Bharata د هند مشهور رزمي قصه ده، چه د کورو او پاندو دوو آریائي کورنیو د جنګ احوال بیانوي. د پهلوانانو او بریالیو دلاوري او ژوبلوري مناظر ښکاره کوي، او دا کتاب ٢١٥٠٠٠ بیتونه دي، وائي چه دا کتاب هم بیاس نومي عالم ته منسوب دي، او د منتر په قول د ١٢٠٠ ق،م په حدودو کي کښل شوي او د یوه سړي تالیف هم ندي.[4]

[1] ویدک انډیا ص ٧٧ - بریتانیکا، ج ١٩ ص ٩٥٨.

[2] ریګویدا ج ٤ مقدمه.

[3] د ویدو تعلیم ص ١٠ - ویدک انډیا ص ٧٩.

[4] تمدن هند ص ٣٢٨ - د قدیم هند د تاریخ مقدمه ص ١٢٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲) رامايانا: بله مشهوره قصه رامايانا Ramayana ده چه دا هم د سنسکريت له مشهورو ادبي کتابو څخه ګڼل کيږي، د هنتر به قول زرکاله تر مسيح دمخه دا قصه واقع شويده، او بالميک نومي عالم ته دا کتاب منسوب دي، ټول ۲٤۰۰۰ اشلوک او ٤۸۰۰۰ بيتونه دي.[1]

علاوه پر دغه نور ډير کتب هم سته چه مشهور دي لکه: پران، شکنتلا، هتو پديش او نور چه د لنډوني لپاره ئې فقط نومونه ياد شول. اوس چه تاسي ته د ويدي ادب او سنسکريت د آثارو او کتابو يو لنډ لنډ معلومات وړاندي شول، نو ځم خپل اصلي مقصد ته چه د ويدي ژبي او سنسکريت پر تله او مقايسه ده، له پښتو سره.

د ويدي ژبي او سنسکريت لغات چه په پښتو کي اوس هم ژوندي او مستعمل دي

پدې کتاب کي زه د ويدي ژبي سره د پښتو پر تله فقط د لغاتو او کلماتو د نژديوالي له پلوه بحث کوم، او دا ښکاره کوم چه د ريښې او بنسټ له مخي د دواړو ژبو کلمات ډير سره ورته او نژدې دي، او د ويدي ژبي هغه زاړه لغتونه تر اوسه هم په پښتو کي ژوندي او مستعمل دي، د ويدي ژبي ادبي آثار او کتب خوشبختانه پاته دي، او اوس مونږ استفاده ځني کولای سو، مګر د پښتو کوم ليک او زړه نسخه په لاس کي نلرو، نو ځکه د ويدي ژبي د نژدې والي لامله د پښتو اصالت او قدامت معلوموو، دغه مقايسوي څيړنه د فيلالوژي او فقه اللغه تر اصولو لاندي ده مګر وروسته چه د پښتو او سنسکريت مقايسه شروع سي دلته به په دوه ډوله پلټنه او څيړنه کوو، لومړي به د سنسکريت کلمات په لوړ ډول د پښتو سره تطبيق کوو وروسته به د دې ژبي ځني اساسي قواعد او صرفي اصول هم له پښتو سره پر تله سي، په دې ډول به له ويدي ژبي او سنسکريت سره د پښتو قرابت په ښه ښير څرګند سي.

د پرتله کولو او مقايسي اصول

د اصلي مقصد تر پيل دمخه بايد لومړې د خپل کار اصول در وښيو، يعني په دې ځان پوه کو، چه زمونږ دا پرتله او مقايسه پر کومو اصولو بنا ده؟

عموماً د هري ژبي د تشکيل لپاره دا څلور لانديني مواد ضروري دي، او که سړي وغواړي چه د يوې ژبي آره او بنسټ ځانته معلوم کړي، او يا ئې له بلي ژبي سره مقايسه وکړي، نو ښائي چه دغه لانديني مواد ئې تر غور او پلټني لاندي راولي.

۱- ږغونه او اصوات چه ژبه ځيني جوړه شوې ده phoenetics

۲- حروف او توري چه د هغو ږغو نمايندګي کوي، او په ليک کي اشکال را ښئي letters

[1] تمدن هند ص ۳۳۲ - د قديم هند د تاريخ مقدمه ص ۱۲۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د حورفو اوښتنه او يو له بله تبديل چه د كلماتو تحول هم له دغو اصولو څخه زده کیږي او دا هم په اکثرو ژبو کي مثبت اساسونه لري morphology

٤- لغات او کلمات، چه څنګه جوړ شوي دي؟ جامد کلمات ئې څنګه دي؟ مصادر او مشتقات ئې څنګه دي؟ vocabulary [۱]

پر دغو څلورو موادو برابر د ژبو پرتله او مقايسه کيږي، او په دې کتاب کي زما د پلټني او څيړني آره دغه څلور خبري دي، د ږغو او توريو او لغاتو او کلماتو شرح او تفصيل او پرتله به وروسته راوړم، دلته به لومړي د دريم خبري يعني د حروفو د اوښتلو او يو له بله د تبديل څني اساسي خبري در وښيم، چه اوس دستي دغه مواد زموږ لپاره د ويدي ژبي په مقايسه کي په کار راځي.

توري او د اوښتلو اصول ئې

ژبه عبارت له هغو ږغو او آوازو څخه ده، چه تر خوله راوزي. دا ږغونه راز راز دي او هر ږغ ځانته په خوله کي يو ځاي لري، چه له هغه ځايه هغه مخصوص ږغ راوزي، دغه ځاي وتوځي (مخرج) بولي، ټول ږغونه له خولې څخه راوزي، له شونډو څخه نيولي بيا د ستوني تر پايه يعني سينې پوري د حروفو مخارج دي، ځيني توري په شونډو کي ويل کيږي لکه (ب، م) ځيني توري د خولې له منځه راوزي لکه (ج، ل) ځيني حروف حلقي دي، لکه (غ، خ) ځيني حروف په سينه کي ويل کيږي لکه (هـ، ا).

د دنيا د ټولو ژبو ږغونه او آوازونه يعني توري تر سلو پوري رسيږي او هره ژبه ځانته څني داسي ږغونه هم لري چه هغه په نورو ژبو کي نه وي، مثلاً د عربي ژبه نه مخصوص حروف لري (ث،ح،ذ،ص،ض،ط،ظ،ف،ق) چه په پښتو او پاړسو کي نسته او د پښتو او آريائي ژبو ځيني حروف لکه (پ،ټ،ډ،ړ،ژ،ږ،ښ،ڼ) بيا په عربي او سامي ژبو کي نه راځي، عموماً د ټولو ژبو توري چه له شونډو څخه ستوني تر پايه ادا کيږي په لاندي ډول څو برخي لري:

۱- شونډيز توري (حروف لبي يا شفوي) labials (ضمه u، او o، ب b،بهـ bh،پ p، ف f،م m، وw)

۲- تالوئين توري (حرف کامي) palatals (ت t، ټt، ج j، چ ch،د d، ډ d، رr، ړ r، زz، ژ zh، ږ z، سs ش sh، ښ sh، ل l، ن n، ىy)

۳- ستونيز توري (حلقه) gutturals (خ kh، ع a، غ gh،گ g، ک k،کهـ kh)

٤- ټټريز توري (حروف سينه يا جوفي) زور (فتحه)، زير (کسره)، آA ، الفA، هـ h، د دغو څلورو ډولو حروفو د ابدال او اوښتلو قانون دا دي:

[۱] فرهنگ نظام، ج ۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ لومړي پلا د یوه مخرج حروف سره اوړي.

۲- دوهمه پلا ښائي چه هغه حروف سره واوړي چه مخارج ئې سره نژدې وي.

۳- کله کله داسي هم پیښیږي چه یو توري په داسي بل توري تبدیل شي چه په مخرج کي ډېر له اصله لیري وي دا نو داسي کیږي چه یو حرف لومړۍ پلا په داسي بل حرف واوړي چه په مخرج کي ور نژدې وي وروسته بیا دغه مبدل صورت په بل داسي حرف ابدال شي چه دغه دوهم صورت ته نزدې وي، دې ته ابدال بالواسطه باید ووایو.

٤- حروف صحیح یا صامت توري consonants په اوښتلو کي تر لوړو درو قاعدو لاندي دي مگر حروف علت یا صایت یعني ږغیږي توري vowels چه هر وخت صامتو توریو ته حرکات ورکوي، او د دوي په کومک د صامتو توریو تلفظ کیږي، د ابدال پر وخت کم قیمت نلري، کله له منځه ځي، کله اوړي، کله زیاتي کیږي. ږغیږ توري دا دي (چه ساکن وي) الف a، و v، ی y، هـ (حرکي) h، آي i، یو u، او o، ائې e.

دا حروف ذاتاً اصالت نلري، د نورو د حرکت ښکاره کولو لپاره دي، اصلاً د دوي تشکیل هم د یوه ږغ له درنولو او سپکولو څخه دي، دا لاندي نقشه وگوري:

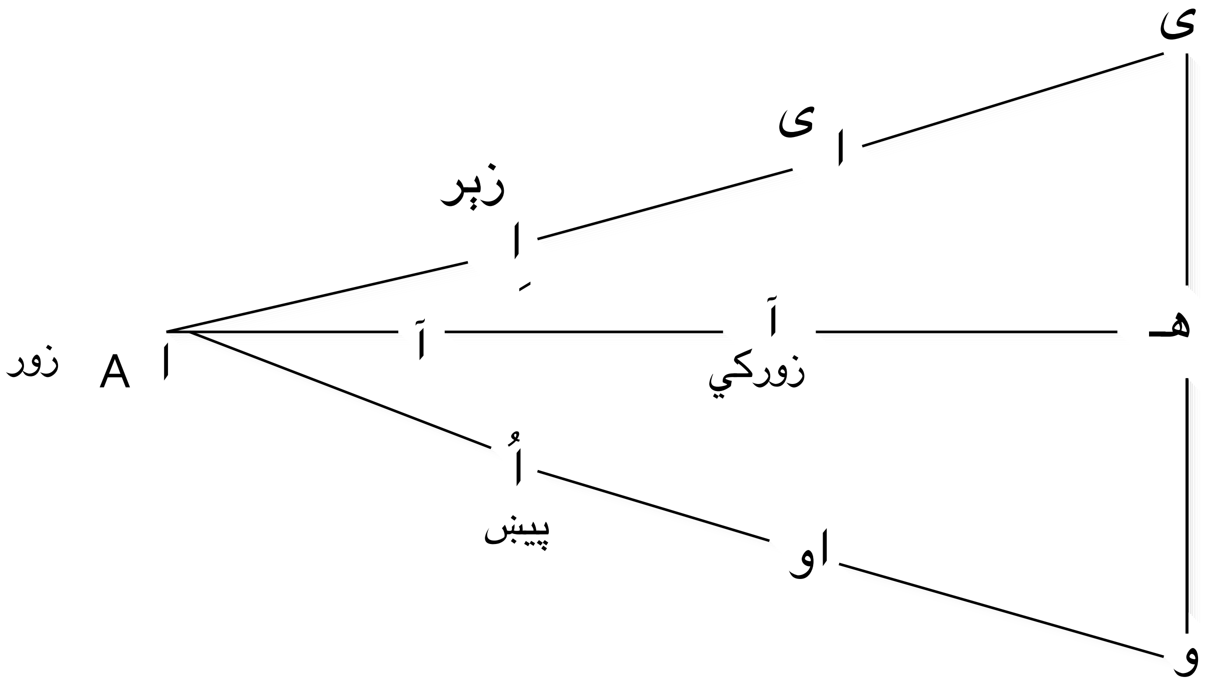

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو مثال: د ابدال د دغو قاعدو د ځرګندولو لپاره دا یو مثال دلته راوړل کیږي (اشو) ashva په سنسکریت کي آس ته وایي، په اوستا کي اسپه aspa سو، په پاړسو اسپ asp او په پښتو نر آس او ښځه ئې اسپه ده. وګورئ د سنسکریت (ش) تالوئیز توري دي په (س) بل تالوئیز توري اوړي، نو (اش) طبعاً (اس) کیږي، واو شونډیز توري دي، پ هم له شونډو څخه را وزي، نو و va= پ pa شو اسپ او اسپه ځیني جوړ شول.

په پښتو کي (واو) د علت لامله حذف شو آس پاته شو. تر څلورو لوړو قاعدو لاندي د حروفو د ابدال لنډه نقشه دا ده:

هـ - ا	ح - هـ	ر- ل	ع- ا
س،خ، که	ت، ټ،ط	م،ن،ڼ	ق،ک
ب،پ،و،ف	د،ډ	ن،ل	ن،ڼ
ګ، غ	ذ،ز	ږ،ژ،ج،ځ	و،ا
س،ش	ص،س	څ،س،چ،ش	ی،ج
هـ،س	ض،د	د،ل،ت	ت،ث

ویدا Veda

تر ټولو دمخه باید د ویدا کلمه تر غور لاندي راولو ځکه د اکثرو پوهانو په عقیده دا کلمه له پخوانۍ اصلي آریائي ژبي څخه ده، او دوي وائي چه د دې کلمې اصل (ود) دي چه د پوهني معنا لري.[1]

په سنسکریت کي د ډیرو کلماتو ریښه هم دغه کمله ده، او ډول ډول الفاظ ځني جوړ شویدي، مثلاً ودت vidit علم، فهم وید یا علم، زده کړه او ودیا بهایاس vidya bhyas زده کړه، لوستنه ودیا پراپت vidya prapti د علم تحصیل د پوهني زده کړه ودیا دان vidyadan د علم خپرول او اشاعت، ودیا رتهي vidya rthi زده کونکي، محصل، ودیالي vidyalay مکتب ښوونځي، زده کړوځي، ودیا وان vidya van پوهنوال، عالم، علمي.[2]

په دې ډول د ویدا کلمه له (ود) څخه مشتقه ده، او په سنسکریت کي د علم، پوهني په معنا ده مګر لکه کلمات چه د عصر او زمانو په تیریدلو سره تغیر او تحول کوي، معاني هم دغسي دي، چه په تقریبي ډول بلي خوا ته میل کوي او لږ لږ له خپله اصله لیري کیږي. د سنسکریت ود vada د پښتو ژبي د ډیرو کلماتو سره په ریښه او معنا کي نژدې والي لري، که څه هم کټ مټ دغه کلمات لکه سنسکریت د پوهني او علم معنا نه ورکوي خو د پوهني

[1] د دې کلمې شرح لږ څه دمخه تیره شوې ده.
[2] هندوستاني قاموس، ص ۷٦٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقصد ته نژدې دي، او سړی ویلای سي چه له اصلي آریائي ژبې څخه دا کلمه سنسکریت ته په لږ معنوي تحول راغلې ده، اصل ئې په پښتو کي محفوظ دي، یا دا چه د پښتو معاني ئې لږ څه مغیري شوې دي، په دې ډول:

په پښتو کي وده vadah د واو په زور او د دال په زورکي تر اوسه د نشو و نما او لویوالي په معناؤ مستعمله ده، په قندهارکي وايي: دا تاک په دې مځکه کي وده نه کوې یعني نه لوئیږي او نشو و نما نه کوي، له دغه ریښې څخه واده vadah جوړ شویدي، چه په واده کي هم وده یعني نشو نما او تکاثر پټ پروت دي، انسانان په واده سره نشو نما او ډیربښت کوي، له دغې کلمې څخه ودیدل لازمي مصدر، ودوي متعدي مصدر، او ودون، ودونه، ودیده، ودیدنه ودینګ جوړ شوي دي.

وده یعني لویښت او نشو نما له پوهني سره لازمي شي دي، وده بې پوهې نه کیږي او هر ځاي چه پوهنه، او علم موجود وي، هلته وده هم سته، دا معنوي تلازم دغه دوه کلمې ښه سره نژدې کوي، نو هغه کلمه چه د (ویدا) نوم ځني مشتق دي، کټ مټ په پښتو کي (وده) ده، د دې معنوي تطبیق او تلازم د څرګندوني لپاره دا لاندیني لغوي پلټنه هم د ویلو وړ ده.

د ویدا کلمه چه په اصل کي (وید) ده، د دال په زور، په اسلامي دوره کي بید beed ضبط شویده، (واو) او (ب) دواړه شونډیز توري دي، او ابدال ئې هم خورا ډیر دي: مثلاً پښتو وري پاړسو بره. پښتو وان van پاړسو سوبان، لکه باغوان او باغبان.

نو وید، بید او په پخواني اصطلاح بیذ هم شو[1] چه په پښتو کي له دغې ریښې څخه تر اوسه هم بد bud سته، مثلاً پلاني ډیر بد سړی دي یعني هوښیار، عاقل، دانشمدن دي، دا کلمه وروسته به بودائي عصرکي هم کټ مټ د دغه بدهـ په نامه کي موجوده وه، او علامه البیروني لیکي چه د هندوانو په عقیده مادهٔ مطلق او مجرده هیولا (ابیکټ) درې شیه بالقوه له ځانه سره لري: عقل، دین، جهل. او لومړی یعني عقل ته (بدهه) وايي، چه د راحت او خوښۍ او هوسائي باعث دي.[2]

د بد کلمه د پارس په ژبو هم ننوته، مګر د حافظ ساتونکي، مشر او رئیس معنا ئې وموندله، المسعودي عربي مورخ لیکي: چه په پارس کي تر اسلام دمخه ډیر منصبونه موجود وه، او تر ټولو لوړ منصب د (موبذ) ؤ، یعني حافظ الدین او د دوي په ژبه (مو) دین او (بذ) حافظ ته وايي. جمع ئې (موابذه) ده، دغسي هم اصفهبذ له اصفه (سپه) او بذ څخه مرکب دي، یعني سپه سالار په دغه ډول د بیربذ (حافظ الکتاب) هو تخشه بذ (د کاسبانو او تجارو مشر) و[3] دغسي هم الخوارزمي کوهبذ د صاحب الجبل او هیربذ د رئیس النار په معناؤ را وړي دي[4] چه له

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۹۳.
[2] کتاب الهند، ج ۱ص ٤١.
[3] التنبیه و الاشراف.
[4] مفاتیح العلوم ص ٦٤-٦٥-٧١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغو ټولو څخه دا ښکاري چه (بذ) د پاړسوانانو په اصطلاح تر اسلام دمخه د رئیس او حافظ، مهتر معانی درلودل، چه د بودائي بدهـ او د پښتو اوسني بد سره ډیره اړه او نژدې والي لري.

په پښتو کي یو بل مصدر هم سته، بودول budawal یعني ځیني اخستل او تحصیل او لاسته راوستل، مثلاً خپلي پیسي مي ځیني بود کړې یعني لاس ته مي راوستې او تحصیل مي کړې. ښائي چه دا هم یو معنوي تحول وي له دغي ریښې څخه، دغسي هم ویل کیږي. چه دا شي د بود دي، یعني د گټي او نفعي دي.

له دغو لوړو تاریخي او لغوي پلټونو څخه نو دا نتیجه لاس ته راځي، چه د پښتو (وده) او بیا (بد) په هغه پخواني (ود) او (وید) او (بید) اړه لري او د دغو کلماتو ریښه پخوانۍ آریائي ده، او په پښتو کي هم تر اوسته له دغي ریښې څخه ډیري کلمې ژوندۍ دي، او دا ثابتوي چه د آریائي پخوانۍ ژبي سره اوسنۍ پښتو څنگه ټینگه رابطه او اړه لري؟

ریگ او رشي Rig-Rishi

د وید شرح او تطبیق مو لوړ ولوست، او دا هم در معلومه ده چه ریگ ویدا Rig Veda د وید د کتاب مهمه او لومړۍ برخه ده اوس به راسو دې ته چه د رگ rig کلمه څه معني لري او په پښتو کي ریښه سته که یه؟

لکه دمخه چه هم ویل شویدي، د رگ ماده rich ده چه د البیروني په قول د رج rij مجموعه ده، او رج یو ډول نظم و چه د قربانیو پر وخت په درې ډوله ویل کیدي، لومړۍ په ساده ډول، دوهم داسي چه پر هر لفظ باندي دریږي، دریم ډول چه تر ټولو ښه دي، جمله جمله ویل کیدي، او دمخه جمله بیرته ور سره تکراریده بیا نو بله جمله ور سره یو ځاي کیده.[1]

اوسني پوهان وایي چه رگ د ستاینی او حمد و ثنا معناوي لري، او دا کلمه په سنسکریت کي هم په دغه معنا ده، مگر که موږ دقیق سو داسي تحلیل کیږي:

گ،ج، چ او بیا ش ټول تالوئیز حروف دي یو له بله سره اوړي، هغه ریج rij چه البیروني راوړي دي، یقیناً د رگ rig معروف ډول دي، په سنسکریت کي ریج riju سم اوسیده او دغسي هم په ښو اخلاقو ستایلي او د ښو خویو څښتن ته وایي ریچا richa د ویدي روحانیونو یوه مخصوصه ډله وه، او ریشي rishi یا rikhi د آریائي اقوامو روحاني مشران وه، چه پر څو ډلي ویشلي کیده لکه مهاریشي، ډویا ریشي، راجا ریشي او دغسي هم رگهـ raghu د هند د یوه مشهور شاعر کالیداس د یوه شعر نوم دي.[2]

که موږ وگورو دا ټول نومونه نژدیوالي او ربط سره لري (رج،رچ، رش،رگ) ټوله له یوې کورنۍ څخه دي، او دا ټول د ریشي rishi کلمې ته منسوبیږي، ریشي په پخوانیو آریائي اقوامو کي د مشر او بادار او رهنما او شاعر او

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱٦۷.
[2] هندوستاني قاموس، ص ٤۲۷، ٤۳۱، ٤۳٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روحاني مقام درلود، او د ويدو برخي هم دغو ريشي ګانو ته منسوبي دي، مثلاً يوه برخه د يوه ريشي په نامه ده، او بله د بل. او هندوان دا عقيده لري، چه دغو ريشي ګانو ته د ويدو د مضامينو الهام کيدئ، او د دغو روحانينو له ارباب انواعو سره ټينګه رابطه درلوده. په ويدوکي د ډيرو ريشوګانو نومونه هم راغلي دي، او داسي ښکاري چه هر قوم به ځانته ريشي درلود[1] او هر ريشي د خپل قوم رهنما، روحاني، شاعر، خطيب بلل کيدي، او هر وخت به ئې خپل قوم ته د قربانيو او عباداتو د وختو دعاوي او سندري نظم کولې. د حمد او ثنا مضامين به ئې په شعرکي ويل، دا سندري او دعاوي چه سره ټولي شوې، نو د ويداکتاب ځيني ترتيب شو، او هره برخه ئې د هغه ريشي په نامه وبلله شوه، چه هغه دغه سندري او دعاوي نظم کړي وې، يا دا چه د آريائيانو په عقيده ده ته ئې الهام شوي ؤ. نو ريشي هغه رج rij يا رګ ته منسوب دي چه معنا ئې ده ستايونکي، ثناګوي، شاعر د ښو اخلاقو څښتن. نو ريګ ويدا، رج ويدا داګرده له يوې ريښې څخه را وتلي شيان دي، او معنا ئې ده د ستايني، د حمد او ثنا او د ښو اخلاقو او سموالي پوهنه.[2]

اوس به نو راسو پښتو ته: زموږ په ژبه‌کي داسي کلمې سته چه تر اوسه هم ژوندۍ دي، او د دغي کلمي سره ښکاره خپلوي لري: لومړۍ کلمه ده "رشه" يعني خلق او ارثي سجيه مثلاً وايي: دغه ئې د پلار او نيکه رشه ده، يعني د پلار او نيکه خلق او سجيه ئې دغه ده؛ دوهمه کلمه "رشا" ده، دا د هغه چا صفت کيداي شي چه قولاً او عملاً معتمد وي، او ويسا پرکيداي شي، مثلاً زلمي خان ډير ريشا سړی دي يعني معتمد مطلق دي، او د ښه خلق خاوند دي، په دې ډول له ريشي څخه ريشا يو صفت جوړ شوی دي، دريمه کلمه "وراشه" ده چه د خبري او وينا معنا لري، وراشه ئې نده زده، د هغه چا حال بيانوي، چه نه ژبه لري، نه وينا. حميد مومند وائي:

خندا وه په عاشقۍ راپوري خلق　　　　چه خندل مي د پندګويو په ورشو

معلوميږي چه نامعقولي او بدي خبري ته وراشه نه وايي بلکه ښيې وينا او دګټي خبري ته وراشه ويله کيږي په دې ډول سړي ويلاي سي چه د ريشي آريائي کلمه له پښتو رشه، رشا، وراشه سره ډير نژديوالي او خپلوي لري، ښائي چه‌کوم معنوي تحول ور پيښ شوي وي، مګر د دغه سره هم ډير بيلتون نه سره لري، د رشي خاوند ريشاوي او وراشه هم لري، د ورشې خاوند تل د رشي څښتن او ريشا سړي دي، دا ټول سره لازم او ملزيوم دي، د آريائي ريشي کلمې په طبيعت کي هم دغه ټول صفات پراته دي، هر ريشي د ښه خلق خاوند، او معتمد او د ښې وينا خاوند و، د ويد سندري د ده الهامات وه، او هغه به ئې لوستلې، نو هر ريشي شاعر هم و، يعني "وراشه وال" و، او په دې ډول د دغه پخوانۍ او تاريخي کلمې ريښې په پښتوکي تر اوسه سته.

او ريکويد Rig Veda چه رجويد هم ضبط شوي او رج، رچ او رش هم کيداي سي، ريښه ئې دغه رشي rishi ته را رسيږي او معنا ئې داسي کولاي سو: منظوم ويدا، د ريشي ويدا، د ښو خويونو او ښې وراشې علم.

---

[1] د ويدو تعليم ص ۸ - ويدک انډيا ص ۷۰.

[2] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ٦٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمهیتا Samhita

پوهانو د دې کلمې معنا مجموعه collection راوړې ده، پخپله د ویدا څلور کتابونه چه دمخه ذکر شول، د مقدس علم څلور مجموعې گڼل شوي دي او هره یوه سمهیتا بلله کیږي[1] مثلاً ریگویدا سمهیتا، ساما ویدا سمهیتا او نور، الماني مستشرق ونټرنیټس M. Winternits اصلاً ویدي ادب پر درو برخو ویشي. یوه مهمه او لومړني برخه ئې سمهیتا بولي، چه ټول د ویدو متون پکي داخل دي[2] په پښتو کي تر اوسه دغه کلمه کټ مټ نژدې دغي معنا ته سته سمته samatah یعني مجموع او ټول او کافي او په ښه اندازه: مثلاً وني ښه سمته میوه کړیده یا ډوډۍ ئې وخوړه، خو ښه سمته څني پاته سوه، پلاني ډیري پیسې لري، خو سمته ئې څلویښت زره کیږي.

نو دغه د پښتو سمته کټ مټ د ویدي ژبي سمهیتا دی (ی) او (الف) چه حروف علت دي هر وخت حذفیږي، یا زیاتي کیږي، یا د حرکاتو کار ورکوي. په دې لنډۍ کي دا تاریخي کلمه ساتلې شویده:

د غم د برخو په ویش راغلم   سمت سمت غمونه زما په برخه شونه

یعني کافي او مجموعه غمونه د برخو په ویش کي زما حصه شوه.

شرتي، سروتي Cruti

دمخه مو وویل چه د ویدي سندرو یوه برخه یعني متون او څلور سمهیتا، سروتي یا شرتي بولي، او دا عقیده لري چه دغه سندري الهامي وې.[3]

دا پخواني کلمې هم د پښتو پر اصولو تحلیل کیداي سي، د (س،ش،ښ) ابدال یو طبیعي کار دي، سرتي، سروتي د یوې کلمې انواع او مختلف صور دي، په شرتي کي واو تخفیفاً حذف شوي دي، دا کلمه د پښتو (ښه راوتې) ده، الف چه حرف علت دي او په فیلالوژي کي کوم قیمت نلري، له منځه تللي دي نو که باقي حروف یو ځاي ولیکو، طبعاً (ښروتي) کیږي، ښروتي لمړي شروتي بیا شرتي او سروتي شویدي، ښه راوتې، یعني په ښه ډول راغلې او الهام شوې چه هغه الهامي معنا لري.

---

[1] بریتانیکا، ج۱۹ ص ۹۵۷ - کمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۷۷.

[2] د هند د ادبیاتو تاریخ، ج۱.

[3] د دې کلمې نوره څیړنه د اجتماعي تشکیلاتو په بحث کي د سمتي تر کلمې لاندي راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمرتي Smriti

د دې کلمې شرح هم دمخه تیره شوه، د ویدو هغه برخې چه الهامي ندي، سمرتي بولي. دا هغه د وید ملحقات او شروح دي، چه د روایت او تحدیث په ډول یو له بله نقل شوي، او مغنن راغلي دي. د دې کلمې اصل غالباً له دغه پښتو شمیر، او پاړسو شمار، شمردن سره شریک دي. په پښتو وایي شمیرلي یا شمرلي چه په پاړسوکي شمرده دئ.

د س،ش ابدال عمومي دي ت، ل دواړه د نژدې مخرج حروف دي. ابدال ئې روا دي، او ښائي چه دلته بالواسطه وي، یعني شمیرلي لومړي وار سمردی او بیا دال په (ت) بدل شوي وي سمرتي.

د مثال په ډول دا کلمې وګوري د لام او دال ابدال سل=سد، لس=دس، (ده هندي) لیونی=دیوانه، بیا نو (د) ابدال په (ت) لکه زیاد=زیات، آباد=آبات، شهد=شات.

سیند Sind

دا کلمه هم ډیره تاریخي ده، او بیخي زړه، په ریګویدا کي، سپته سندهو Sapta Sindhu مکرراً راغې، یعني اوه روده چه دغه نوم په اوستا کي کټ مټ دغسي هپته هندو Hapta Hindu ذکر کیږي په دې علاقه کي چه اوه روده بهیده، یوه حصه ئې اوسني پنجاب دي، چه پنځه روده پکي بهیږي.[1]

دغسي هم سندهو په ویدي سندروکي صرف د رود په معنا هم دي، ځکه چه هر وخت د اوستا په ژبه کي د ویدي ژبي (س) په (هـ) تبدیل کیږي، نو د هند نوم هم له سیندهو څخه جوړ شوی دي.[2]

پخوانو آریائیانو د انډوس رود هم سندهو باله، او مطلق هر رود ئې هم په دغه نامه باله. او داسي معلومیږي چه دوي په لوی دریاب (بحر) خبر نه وه دا کلمه ئې پر هر رود اطلاق کوله.[3]

په اتهروا ویدا کي هم دا کلمه په دغو دواړو معناو راغلې ده، کله مطلق رود ته وائي، او کله انډوس Indus ته سندهو ویل شوی دي.[4] د اوستا لومړي فرګرد، د هغه عصر د شپاړسو مشهورو مځکو او هوادو نومونه بیانوي. پنځلسمه مشهوره مځکه ئې هپته هندو Hapta Hindu ده، چه دغه نوم په زړه پاړسوکي هندوا Hindava راغلي، او هغه سندهو په هندو ابدال شوی دي، د اوستا په لومړئ فرګرد په ۱۹ فقره کي وایي: "له ښو مځکو څخه بنځلسمه چه خالق پیدا کړې ده، هپته هندو (اوه روده) دي..."[5]

---

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۷٤ - ویدک انډیا، ص ٦۷.

[2] مدنیت بخش هند، ص ۳۸ - ایران، ص ۲۰.

[3] کمبرج هستري، ص ۸۰.

[4] اتهروا ویدا، ص ۱۲-٤۰+٦۲+۱۰۷.

[5] اوستا، ج۱ ص۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا نوم په ويدي اصطلاح (سندهو) په پښتو کي تر اوسه هم مستعمل او ژوندی دي (سيند) يا يې مخفف (سين) دواړه اوس په هغو دواړو معناو چه په ويدا کي وې مستعمل دي مثلاً په عمومي معنا د کابل سيند، د کنړ سيند ويل کيږي، او په مخصوصه معنا (سيند) يا (اباسين) انډوس ته ويل کيږي، خوشحال خان وايي:

که مو يو ځل رسد وسي تر سنده بيا دي نه وينم په تورو ستروگو هنده

دلته مقصد فقط انډوس دي يا لکه دا لنډۍ:

اباسين بيا په ځپو راغي په سر ئې راوړه سپيني خولې ژړ پيزوانونه

يا په عمومي معنا، لکه د خوشحال خان دا بيت:

که ئې درست په سيندکي ډوب کړې هم به سيځې چه سيځل ئې په نصيب شوله روزگاره

په دې ډول سيند او سين د پښتو مستعمل او ژوندي لغت دي، چه په ويدي ژبه کي هم ؤ او ښائي چه له اصلي آريائي ژبي څخه دواړو ژبو ته راغلي وي.

سوما، هوما Soma, Haoma

دا د يوه بوټي نوم دي، چه په ويدي ژبه ئې سوما بولي، اما لکه په اوستا کي چه د ويدي ژبي (س) په (هـ) ابدال کيږي، نو په اوستا کي هوما راغلی دي. دا بوټي هغه وخت آريائيانو مقدس گاڼه، چه دوي لا په بخدي کي سره يو ځاي وه، او پر هند او ايراني څانگو نه وه ويشل شوي، دوي به پخپلو مذهبي مراسمو کي د دې بوټي شيره چيښل، او يو راز مشروب به ئې څني تياراوه، چه نشه ئې درلوده او ډير مقوي او تود و.

د دې بوټي نوم له قديمه تر اوسه ډير مشهور دي، او په عربي ئې "هوم المجوس" بولي او شرح ئې داسي ليکي: يو بوټي دي ياسمين ته ورته لږ څه شيريني او حدت لري، هوم المجوس ئې له دې جهته بولي چه آتش پرستان ئې د خپل عبادت پر وخت استعمالوي.[1] علامهٔ البيرونو د دې بوټي شرح هسي ليکي:

هوم المجوس په سندي ژبه ئې خوم، او په سرياني ئې عرزا و مغوشي او په پاړسي ئې آفتاب پرست بولي، مجوسيان (د زردشت تبعه) وايي، چه دا بوټي ساق نلري او په آذربايجان کي شين کيدي او چا نسواي موندلاي، څکه چه مارانو به تل د مرغانو چيچيان خوړل نو يوه پاچا د دې بوټي ښاخله راوړه، او د مرغانو په ځاليو کي ئې گنبيښووه او ماران ئې په وبيرول وروسته دا ښاخله د ځاليو په ونه پوري ونښته او ډيره شوه.[2] په شرقي طب کي هم دا بوټي ډير مشهور و، حکيم محمد حسين دهلوي ئې شرح داسي ليکي: هوم المجوس د لومړي حرف په پيښ، او د واو په سکون، دا بوټي مراتيه هم بولي ، لاندي ساق ئې يو او نري او کلک وي، گل ئې تيره ژړ دي ياسمين ته ورته، بلگونه ئې کوچني او گلان ئې لکه ياسمين داسي وي، د تحفې ليکونکي وايي چه دا بوټي د ژړ ارغوان

---

[1] المنجمد ص ٦٨٧.

[2] د البيروني الصيدله، ص ١٤١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له جنسه څخه دي، حکيم مير عبدالحميد وايي: چه هوم المجوس يو ګل دي، چه جعفري ئې بولي ډېر اقسام لري، طبيعت ئې په دريمه درجه تود او وچ دي، ځني ئې ګلان د ساړه او وچ طبيعت لرونکي ګڼي، خواص ئې دا دي: جالي حاد مخفف، د سنګ مثانې لپاره ئې د ګلو خيسانده مفيده ده ګل ئې د تپ د وينو د بندولو لپاره مستعمليږي...[1]

د اروپا نوي پلټونکي هم د دې بوټي ډېر تفاصيل ليکي، د دوي د تحقيقاتو لنډيز او نتيجه لاندي راوړله کيږي، چه د هوما په خصوص کي لږ څه د نوي دنيا د پوهانو افکار هم دلته ښکاره سي، مادام راګوزن ليکي: د سوما بوټي په لوړو غرو کي پيدا کيده. د دې بوټي پرستش په آريائي اقوامو کي تر بيلتون دمخه شروع سوي و، دوي لمړی د دې بوټي څخه مشروب جوړاوه وروسته پخپله د يوه رب النوع په ډول ومنل سو. او هغه چا چه دا بوټي مقدس نه ګاڼه آريائيانو په سپکه ورته کاته، د سوما سوداګران او خرڅونکي ئې مجرمان ګڼل، او هغه څوک چه سوما وساتي، او شيره ئې ونه کاږي، دوي دشمنان بلل، دا خلق د غرو پونده سوداګران وه، چه سوما ئې له غرو څخه وړه، او خرڅوله به ئې او په يوه خاص ډول به ئې د هند له آريائيانو څخه قيمت اخيست، هغو به تل داسي غويي چه رنګ ئې تک ژړ (فاقع) ؤ په ښه ډول ساتل او دغه غويي به ئې د سوما د بوټي په عوض کي ورکول داسي ښکاري: چه د سوما بوټي شيدې يا شيره درلوده، ښاخونه ئې کلک وه، پر ښاخلو باندي بلګونه نه وه، رنګ ئې سور يا طلائي و. نارونه ئې د دباندي خوا لکه د نل بند بند ؤ، له دغه څخه تروه اوګاڼه شيره په نښتيځلو وته، او له دغه سره به ئې ځيني نور اجزا ګډول، او د عبادت د وخت لپاره به ئې مشروب ځيني جوړاوه، ونډشمان Windischmann وائي: چه دا بوټي به د سپوږمۍ په شپو کي پيغلو او نجونو ټولول، په يوه ګاډي کي چه دوو مږو به چلوله، د قربانۍ تر ځايه وړل کيده، وروسته به روحانيونو اوستانو، يوه ښاخه لاندي او بله ډبره باندي کړه، دغه بوټي به ئې کوټل، او په لاسي اونګ کي ميده کول، بيا به ئې تر پشمي ټوکر صافول، په دغه شيره کي به وروسته شيدې يا اوړه ورسره اچول او تخمير کول به ئې، دا مشروب دوي په ډېر شوق چيښه، او د ژوندانه ساتونکي او د جاوداني عمر بخښونکي ئې ګاڼه د ريګويدا شاعران ئې ډېر صفت کوي: مثلاً په ريګويدا کي راځي: موږ سوما وچښل، نه مړه کيږو، په رڼا کي ننوتو، دښمن په موږ څه کولاي سي؟ د فاني انسان رخه به په موږ څه وکړي؟

د سوما مشروب دوي د اسماني سوما (سپوږمۍ) يو څاڅکي يا شبنم ګاڼه چه د تل ژوندانه (امرت) حامل وي او ټول قوت او طاقت هم پکښې پروت دي.[2] د سوما اهميت او منزلت له دې څخه ښکاره کيږي، چه (اندرا) د جنګ رب النوع له دې مشروبه سره ډيره علاقه لري او د قوت او غښتلوالي لپاره ئې ډېر خوري او د اندرا ټول جنګي قوت هم له دې څخه دي او بل دا چه د ريګويدا نهمه برخه ټوله د سوما په ستاينه ډکه ده، او د اوستا يوه برخه هم "هوم يشت" نوميږي او د دغو دوو پخوانو کتابو مهمي برخي د سوما=هوما ستاينه کوي.

[1] مخزن الادويه، ج ۲، ص ۲۷٤.

[2] ويدک انډيا، ص ۱۱۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایي چه لومړۍ پلا یوه ساماني ګربت (عقاب) چه سینا Cyena ئې نوم و د هریتي بریزا Haratibareza له غره څخه دا بوټي راوړ، او د یوپائیري سینا Upairisaena (هندوکش) سیترا Staera (تیرا) کوسرادا Kusrada (د غورکوراسون غر) پورانا Paurrana (پروان) سپي تاګونا ګیري Spiya-Gaona Gairi (سپین غر) پر غرو ئې خپور کړ.[۱]

د هوم یشت له دغه بیانه ښکاري، چه د دې بوټي د شنه کېدو او د دوي ځاي د افغانستان مشهور غرونه وه، تر اوستا دمخه په اتهروا ویدا کي هم د سوما بوټي د شنه ګیدو ځاي د منجوان Mangoavan غر ښودل شوي دي، او دا هغه غر دي چه اوس ئې منجانن بولي، د نورستان او بدخشان تر منځ واقع دي، او د جرم دره پکښي ده، د اتهروا ویدا (منجوان) او سوسني منجان تر منځ فقط د واو د حذف فرق دي واو خو حرف علت دي، او هیڅ قیمت نلري.

په اتهروا ویدا کي د یوه قوم ذکر راغلي دي، چه موجاوان Mujavans یا موحاوانت Mujavants نومېږي، دا قبیله د بهلیکا سره یو ځاي ذکر شوې ده چه مقصد ئې هغه د بلخ خلق دي. ګریفت وایي چه موجاوان یوه قبیله ده، چه د هند په شمالي غربي خوا کي اوسیده.[۲]

ماکډونل وائي: چه دا قبیله د ګنداري قبیلی سره ګاونډۍ وه ځکه چه ګنداریان د کابل او پېښور تر منځ میشته وه نو به د دوي په شمالي خوا یعني د لغمان او نورستان به شا او خوا کي منجوان اوسیدل.[۳] چه د اتهروا ویدا په قول د بلخ له خلقو سره هم دا قبیله نزدې ده.

مورګینسټرن G. Morgensterne نارویژي مستشرق هم دغه منجان هغه تاریخي منجوان بولي او د شرقي پوهنو په کتاب کي مفصلاً شرح لیکي[٤] له دغو ټولو توضیحاتو څخه ښه څرګندیږي ، چه هوما یا سوما اصلي ځاي زموږ د هیواد جګ جګ غرونه وه، او دا بوټي د دغه ځاي و، د سوما د بوټي په تشخیص کي هم نوو پوهانو راز راز نظریۍ ښکاره کړي دي، مثلاً ګریفت د یوې مجلې په حواله چه Quarterly Review[٥] نومیږي هسي لیکي:

چه ډوکتور ایچیشن Aitchison وایي ښائي چه سوما د افډرا پاچیکلاد Ephedra pachyclada بوټي وي، چه د هریرود په ورشوګانو کي تر اوسه هم hum یا هومه huma یا ایهمه yahma بولي، دوکتور جوزف بورنمولر

---

[۱] هوم یشت ۱۰-۱۱ - د افغانستان تاریخ، ج ۱، ص ۱۵۲.

[۲] اتهروا ویدا، ج ۱ ص ۲۲٤.

[۳] د هندوستاني ادبیاتو تاریخ ص ۱۵۳.

[٤] تاریخ افغانستان، ج۱ ص ۱۵٤.

[٥] ۳۵٤ ګڼه ۱۸۹٤ ع، ص ٤۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Bornmuller چه په کرمان کي ډېر عمر اوسيدي سوما د افېډرا يوه نوعه ګڼي او وايي چه له سائبيريا څخه بيا د ايشيا تر غربه د افېډرا ډېر انواع موندل کيږي[1].

سر اوريل ستاين انګليسي مورخ او مستشرق هم دغه شرح مني، دی ليکي: چه دکتو ايچيشن د افغانستان د سرحداتو د تحديد د ډلي عضو و، ده له بلوچستانه تر هري روده په ډېرينو ځځکو کي دا بوټي موندلي دي (چه هوم بندک) hombandak ئې هم باله، پخپله اورل ستين وايي چه په ۱۹۱۵ ع کال ما هم د ايران او افغانستان په سرحداتوت کي دغه بوټي وليد چه خلقو هوم باله او افېډرا هغه تاريخي هوما دي چه په ويدا او اوستا کي ئې ذکر راغلي دي.[2]

په دې ډول هوما يا سوما دغه بوټی دي، چه په علمي ژبه افېډرا بولي، او آريائيانو به شيدې او شات ورسره ګډوله، او مشروب به ئې ځيني جوړاوه. اوس به وګورو چه په پښتو د دې تاريخي بوټي نوم څه دي؟

دمخه مو وويل چه د سنسکريت (س) تل په اوستا کي په (هـ) اوړي، نو سوما هوما شو، تر ميم وروسته الف فقط د ميم د زور ښکاره کولو لپاره ليکل کيږي ځکه چه په پښتو کي د زورکار (هـ) هم ورکوي، نو بايد په پښتو رسم الخط داکلمه هومه وليکو. (هـ) هر وخت پښتانه په همزه اړوي، مثلاً هګۍ، اګۍ بولي، هلک ته الک وايي. د هومه لومړی حرف که په همزه واړول سي (اومه) به شي.

پښتانه يوه بوټي ته اومه (په مجهول واو) وايي، چه په غرو او ډېرينو ځځکو کي شين کيږي، دا بوټي نر او ښځه اقسام لري، په هندوکش او سپين غره او د تيراه او د مهمند په غروکي دا بوټي ډېر دي، په قندهارکي اومان بولي، جنوبي وال ئې هم اومه يا ماوه بولي، د پاړسو په اصطلاح (بندک) دي. په نورستان کي هم دا بوټي تر اوسه سوم بولي.[3]

د دې بوټي ايرې خلق د خولې په نسوارو او باروتو ګډوي، ښاخلي ئې بلګونه نلري، نيم ګز قدر لوئيږي، بند بند وي، يو راز ثمر لري، چه مات ئې کي شيدې ځني راوزي ځني خلق ئې ايرې د کشتې په نسخوکي هم استعمالوي، وګوري: هغه پخواني آريائي نوم کټ مټ په پښتوکي ژوندي دي، او اوس هم ويل کيږي او له دې څخه د پښتو ربط له ويدي ژبي سره په ښه ډول ثابتيږي، هغه د هوم نوم چه خارجي پوهانو د ايران او افغانستان په سرحداتوکي اوريدلي دي کټ مټ دغه پښتو نوم دي، چه عوام ئې اومه تلفظ کوي.

---

[1] د اتهروا ويدا حواشي، ج ۱ ص ۲۵۲.

[2] د هندوستاني ادبياتو تاريخ ص ۱۵۳.

[3] د يعقوب حسن خان فقه اللغه، ص ۲۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چهند Chhandas

دا کلمه په ويدي ادب او ويدي ژبه کي ډېر اهميت او شهرت لري، په پښتو کي خو اوس مستعمله نده، مګر په زاړه ادب کي ژوندۍ وه، او په غزنوي او غوري دورو کي لا هم مستعمله وه! دلته به لومړی د دې لغت تاريخي اهميت ښکاره کو، بيا به ئې په پښتو کي در وښيو.

دمخه مو د ويدو د ملحقاتو او زمانو په بحث کي ولوستل چه چهند په ويدي اصطلاح عروضي اصولو ته وائي، او د ماکس ميولر په قول د ويدي ادب خورا زړه برخه چه په ۱۲۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م اړه لري چهندس بلل کيږي. يعني عروضيات. د ويدا په ملحقاتو کي هم شو کتابونه په دغه علم اړه لري هغه وخت چه پاڼيني نومي مشهور ويدي عالم او ژب پوهاند د سنسکريت ژبه ترتيب کړه د ريګويدا ژبه ئې چهندس وبلله يعني د نظم او عروضو ژبه يا د ويدي شعر ژبه، تې وي آر ډاويډس T.W.R. Davids د بودائي ادب پروفيسر وايي چه د چهندس اصطلاح په بودائي دوره کي هم وه اکثر بودائي ادبي کتب او آثار په چهندس ډول ليکل شوي دي هغه ډول ژبه چه برهمانا ـ او ـ پنشدا د ويدا ملحقات په ليکل شوي وه د ګرامر پوهانو چهندسه Chhandasa بلله يعني د چهندس ژبه يا د ويدي شعر ژبه. بودا هم خپله وينا word په دغه چهندس ليکلې وه خو هر چا به په خپله ژبه ويله.[1]

په حقيقت کي چهندس د اداء او تلفظ او وينا هغه اصول وه چه د ويدا کتابونه په ليکل شوي وه دا يو راز نظم و، وروسته داسي منظومه وينا د ويدا په تعقيب او پيروۍ رواج شوه او دغه ډول وينا ئې چهندس وبلله ځکه چه اصل او اساس ئې پر نظم اېښود شوي و، نو د هر نظم او شعر اصولو يعني عروضو ته ئې هم چهندس وويل او دا اصطلاح وروسته پر هر عروضي شاعر باندي اطلاق کيده لکه دمخه چه مو ولوستل په ويدي شپږو علومو کي چهندس ډېر مهم علم و، د ويدو د نظم او تلفيق ټول اصول پکښې بيانيدل دا علم د وينا او فصاحت معيار و، هغه وخت چه پنګل Pingale خپل کتاب چهنده سترا Chhandahsutra وکيښ د عروضو اصول ئې پکښې څرګند کړل وروسته د ويدا په ډېرو شرحو کي د دې علم بيان وشو. د پنګل د کتاب شرح هلايودهه Halayudha نومي عالم د مرتيا سنجي وني Marita Sanjivani په نامه وکښله او په سنسکريت کي هم دغه اصول وروسته تعقيب کړل شوه.[2]

علامهٔ ابو ريحان البيروني پخپل کتاب الهند کي د دې علم شرح مفصلاً ليکي ده چه دلته ئې لنډيز راوړم له دې څخه به په اسلامي دوره کي هم د چهند اهميت در معلوم شي تر نحو وروسته چند (چهند) مهم علم دي، چه د شعر د وزن او نظم اصول (عروض) بيانوي. هندوان دا علم خورا ضروري ګڼي ځکه چه د دوي اکثر کتابونه نظم دي او د دوي د خپلو منظوماتو ډېره ستاينه کوي، او خورا ډېر ئې لولي، په لوستلو ئې خوښي او چکچکي کوئ، که څه هم تر نظم نثر ډېر آسان دي، خو بيا هم دوي کروټ نثر نه خوښوي.

[1] کمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۱۸۶.
[2] برطانيکا ، ج ۱۹ ص ۹۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هندوانو کتب اکثر نظم دي، او هم له دغه جهته ئې د علومو زده کړه گرانه ده ما د اقلیدس او مجسطي کتب دوي ته ترجمه کړل، او د اصطراب فن مي د دوي په ژبه ورته ولیکي. دوي له هغونو شتو څخه نظم جوړ کړ او ځکه چه په نظم کي توضیح نه وي، نو ئې دا کار ډیر ځانته گران کړ!

د چهند فن لومړئ پلا پنگل او چلت نومو پوهانو ایجاد کړ، او کتابونه ئې پکښي وکښل تر ټولو مشهور کتاب ئې گیست دي، چه د څپل مصنف په نامه مشهور شوي دي. د مرگلانچن او پنگل او اولیاند کتابونه هم معروف دي.[۱]

دا و د چهند د کملې تاریخ چه وروسته په سنسکریت کي عموماً د اشعارو معیار او علم العروض ته هم چهند ویل کیده، او دا کلمه د دغي ژبي معروف لغت سو.[۲] په پښتو کي اوس دا کلمه مستعمله نده، خو په زاړه ادب کي موجوده وه، ښکارندوي غوري د سلطان شهاب الدین غوري (۵۶۹-۶۰۲) معاصر پخپله یوه قصیده کي هسي وایي:

په بربڼ چه ږغ د چوڼیو نغوړیده سي   ته وا چندي سره پیودي اشلوکونه[۳]

چندي دلته د شاعر او ناظم معنا لري، د پټي خزانې په قلمي نسخه کي هم دې کلمې ته د شاعر معنا کښلې شوې ده، او له دې څخه ځرگندیږي چه هغه پخوانی چهند ته منسوب نوم دي (هـ) چه په دې کلمه کي وه، وروسته هیسته شوې ده او داسي ډول (هـ) له اکثرو کلماتو څخه لویږي، ځکه چه صوتي حرف دي او د پښتو په صایتو حروفو (علتو) کي هم شامل دي.

د دې کلمې دا معنا له موقع څخه هم معلومیږي، پیودل په پښتو نظم کولو ته وایي، اشلوک هم قدیمه آریائي کلمه ده، شرح به ئې وروسته راسي.

اشلوک ashlok یا ishlok

دا کلمه په سنسکریت کي د شعر او نظم verse په معنا ده[٤] او داسي معلومیږي چه اشلوک غندي اشعار په هندي آریائیانو کي ډیر وه، علامهٔ البروني لیکي چه اکثر هندو کتب اشلوک دئ او دا یو راز نظم دي چه (چارید) ئې بولي، او هر پد ئې اته حرفه وي، مگر په څلورو سروپدو کي دا اته حروف یو راز نه دي د څلورو پدو آخر حرف له یوه جنسه یعني دروند (ثقیل) وي. د اشلوک دا شرط دي چه د هر پد پنځم حرف به تل سپک (خفیف) او شپږم به ئې دروند (ثقیل) وي، اوم حرف به هم په هر دوهم او څلرم پد کي سپک او په نورو دوو یعني لومړی،

---

[۱] کتاب الهند، ج ا ص۱۸۰-۱۸۱.

[۲] هندوستاني قاموس، ص ۳٤٤.

[۳] پټه خزانه، ص ۵۱.

[٤] هندوستاني قاموس، ص ٤۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دریم پد کي به ثقیل وي، نور حروف چه هر راز وي پروا نلري. اشلوک د هندی کتابو بنیاد دي.[۱]

په دې ډول داسي ښکاري چه د اشلوک په معنا کي تخصیص تر تعمیم وروسته راغلي دې، لومړی ئې مطلق نظم او پیودلي کلام ته (اشلوک) وایه، وروسته د نظم یو مخصوص ډول شو، او د سنسکریت په عروضو کي تر مخصوص قالب لاندي سو.

تاسي دمخه د چهند په بحث کي ولوستل چه دا کلمه د ښکارندوي په یوه قصیده کي راغلې ده، هلته په قلمي نسخه کي دې کلمې ته د (اشعار) معنا کښلې شوې ده، چه کېټ مټ هغه قدیمه معنا ده. داسي معلومیږي چه دا کلمه تر ٦٠٠ هـ پوري په پښتو کي هم مستعمله او ژوندۍ وه، او له دې څخه چه په پښتو کي مستعمله وه دا ثابتیږي چه پخوانۍ آریائي کلمه ده، او پخپل اصلي ټک او هیواد کي ژوندۍ وه.

د سنسکریت نوم Sanskrit

تاسي دمخه هم ولوستل چه سنسکریت د تهذیب شوی، بشپړ شوی، او سمه شوې معنا لري، او په لنډ ډول مو د دغي ژبي تاریخي وده او نشونما هم دمخه زده کړه، اوس ئې لغوي تحلیل وګوري:

اصلاً دا نوم مرکب دي، لومړي جزو ئې (سم یا سن) دي دا لغت په دوه ډوله قدیم آریائي لفظ دي. په پښتو کي اوس هم (سم) د (راست، مستقیم، درست) په معنا سته، مثلاً سم لرګی، سمه لکړه، سمه لار، سم کار او نور ... دې کلمې پخوا نور مشتقات هم در لودل، چه اوس لږ مستعمل دي مثلاً سمي samay د اصطلاح او بهبود او ښیګړي په معنا لکه شیخ متي چه وائې:

په غرو کي ستا د عشق شپیلکۍ دي　　　د دې نړي په عشق سمي دي[۲]

یا سما sama د تنظیم او انصاف او عدل په معنا، لکه شیخ اسعد سوري چه وائي:

له سما وي ودان آهنګران و　　　په ټیکنه ؤ په درست جهان او ښار[۳]

دغسي هم اوس سمون او سمول او سمونګ او نور مواد له دغي ریښې څخه په پښتو کي مستعمل دي په سنسکریت کي هم سم sam او سن san دواړه لکه د لاتین con د پریفکس (یعني سوابقو) په ډول راځي، معنا ئې ده یو له بله سره، موافقت، نژدیوالي لکه سم بند sambandh یعني connection سره نښتل، اتصال. له دغي ریښی څخه ډیري کلمې را وتلي دي، لکه سما sama د موافقت او برابرۍ وضعیت، سمتوب، په معنا، او سماپت

---

[۱] کتاب الهند، ج ۱ ص ١٩٤.

[۲] پټه خزانه ص ٢٧.

[۳] پټه خزانه ص ٤٣.

(c) ketabton.com: The Digital Library

samapt تکميل، تمامول، سمول، ترتيب او تهذيب کول.[۱] د سنسکريت لومړي جزو هم دغه سم يا سن دي، چه ريښه ئې قديمه آريائي ده او ښائي چه له اصلي آريائي ژبي څخه په پښتو کي تر اوسه پاته وي، او سنسکريت ته هم تللې وي، د ميم او نون سره اوښتل په پښتو کي اوس هم ډير دي، مثلاً مښتل، نښتل، مښلي، نښلي، يا لګه لانده، لامده، لنده، لمده.

دوهم جزو ئې سه يا زه دي چه کټ مټ د پښتو ښه اوس موجود دي، په سنسکريت کي وائي سوډول sadaul يعني ښه ډول او ښه څيره[۲] چه عيناً اوسنۍ پښتو ده تاسي دمخه ولوستل چه (س،ش،ښ) د يوه مخرج او سره نژدې حروف دي ابدال ئې هر وخت روا دي (واو) او (هـ) هم دواړه صوتي او د علت حروف دي په اوښتو کي کم قيمت نلري، ځکه چه د سنسکريت (س) هر وخت د اوستا په (هـ) اوړي، نو په اوستا کي دا کلمه (هو) ده.

د دې نامه درهم جزو (کريت) دي، چه معنا ئې (کرده شده) دي او دا هم د پښتو کړ ته ډير نژدې دي، په سنسکريت کي کرن karan کټ مټ د پښتو کړن يا کړل يعني کول (و کردن) دي.[۳] نو د سنسکريت کلمه له (سم زه کرته) يعني (اصلاح کرده شده) څخه محرفه[٤] ده او دا کټ مټ د پښتو سم ښه کړي "يعني ښه سم کړې" عبارت دي چه د ژبي د تانيث له جهته بايد "ښه سمه کړې" وويله سي[۵] يعني به ښه ډول او ښکلي توب سمه کړې ژبه چه کټ مټ په دغو معناو "ښه سمه کړې، ښه آراسته کړې، ښه ترتيب او تنظيم کړي، ښه بشپړه کړي" د ژبو پوهانو هم ضبط کړيده.[٦]

او د کلمې له تحليل څخه پخپله د سنسکريت په نامه کي د پښتو ژبي اغيزه ښه ښکاري.

دسيو Dasyu

هغه وخت چه آريائي اقوام د افغانستان له غرو او ورشوو څخه د هند خواو ته شيوه شول او تر اباسين ور تير شول، دوي د هندوستان له اصلي بومي خلقو سره مخامخ شول او له دغو خلقو سره ئې جګړې او مقابلې وشوې، څو ورو ورو ئې هغه خلق مات کړل او مځکي ئې څني وينوې. د هند بومي وګړي چه تور لينګي ئې بولو د تور پوست او پلنو پزو خاوندان وه، دغه خلق پخوانو آريائيانو دسيو، داس Dasyu يا Dasa بلل، چه معنا ئې دښمن، ميرڅمن، بيدين ده.

[۱] هندوستاني قاموس ص ۴۷۲.

[۲] هندوستاني قاموس ص ۴۸۳.

[۳] هندوستاني قاموس ص ۵۶۸.

[٤] فرهمک نظام ، ج ۲ ص ۸ ديباچه.

[۵] پښتو فقه اللغه، ص ۲۶۱.

[٦] هندوستاني قاموس، ص ۴۸۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په هند کي د آرين يعني نجيب او شريف په مقابل کي استعماليده. آرين چه غنم رنگي انسانان وه، د "شريف" په نامه ئې ځانونه ستايل، او د هند تور لينگيان ئې "دسيو" يعني دښمنان او بد خلق او بې شرفه گڼل، د ويدي عصر شاعرانو دوي پيت پزي او تور پوستي بللي دي، او دغه اقوام اوس په هند کي "دراويدي" بولي.

په ريگويدا کي د آريائيانو او دسيو د جگرو ډېر تفصيلات راځي، او هر کله دوي له خپلو ارباب انواعو څخه خپل برى پر دسيو باندي غواړي، اندرا چه د جنگ رب النوع دى، هر کله دسيو سره جگړې کوي.[1]

تر ويدا وروسته د ايران د داريوش په ډېر ليک کي هم د آريائي اقوامو په مقابل کي د دوي د مستملکاتو خلق په دې نامه بلل شويدي، او وروسته په هند کي د دې کلمې معنا لږ تغير خوړلي (داس) تش د غلام او مريي او چوپړي په معنا پاته شوي دي.[2] گيگر الماني وايي چه په اوستا کي دانو هغه دانوه يا د ريگ ويدا (دسيو) او وروستني (داس) دي، چه د آريائيانو دښمنان او رقباء وه، دانو چه په ۱۳ يشت ۳۷-۳۸ فقره او په ۵ يشت ۷۳-۷۴ فقره کي راغلي دي د ارباب انواعو دښمن او اندرا ئې سخت مخالف دي، د گراسمن به ډکشنري کي هم دانو او داسه دواړه له يوې ريښې څخه را وتلي نومونه دي.[3]

د اوستا په ځينو برخو کي دژ يا دش Dush عموماً د بد او بابيز په معنا و، چه د ډېرو کلماتو په سر پوري دا کلمه نښته، د خورده اوستا په اور مزديشت کي (دوش مينو) ليدل کيږي[4] چه دغه اوسني د پارسي ژبي (دشمن) هم له هغې زړې کلمې څخه جوړ شوي دي، تر پهلوي ژبي دمخه چه کمه ژبه ويله کيده په هغې کي (دشمير) دشمن او معاند او ضد په معنا و[5] دغه (دش) د ډېرو پاړسو کلماتو په سر کي راځي لکه دشمن، دشنام، دشوار، دژخيم، دوزخ، دزد.

له دغو ټولو مطالعاتو څخه ښکاره شوه چه د ويدا دسيو، داس او بيا هم دانو او د اوستا دش مينو او بيا د پهلوي دشمبر له يوې ريښې څخه دي، او هم په سنسکريت کي دش dash کټ مټ هغه (داس) دي، چه د مريي او غلام اوکښته به معنا ؤ، او داش هم دغسي دي.[6]

اوس چه سړى وگوري د سنسکريت (دش) يا (دس) هغه د اوستا (دش) گرد سره يو شى دي، او په پښتو کي هم دا ټول موجود دي، داسي د سين ابدال په شين خو پخپله په دغو کلمو کي سته او (ش) هم هر کله په (ښ) اوښتلاي سي نو په پښتو کي طبعاً (دش) اوړي (دښ) کيږي يو (ن) د پښتو د نسبت له اداتو څخه پوري ونښلوئ

[1] کمبرج هستري آف انډيا، ج ۱ ص ۸۵ - تاريخ افغانستان، ج ۱، ص ۱۶۸.
[2] د ويديک انډيا ص ۲۱۸.
[3] د خاوري ايرانيانو تمدن، ج ۱ص ۱۰۳.
[4] د خورده اوستا فرهنگ، ص ٤۹۰.
[5] دساتير آسماني ص ۲٤٥.
[6] هندوستاني ډکشنري، ص ۳۷۰-۳۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(دښن) به سي، لکه پم او پمن، خيره، خيرن، پخه، پخن، او نور. نو چه (دښ) د بد او بابيز او ضد په معنا و (دښن) هم دغو صفاتو ته منسوب کيږي، او د (ن) د ادات له خواصو څخه دا ده چه اکثر د عيوبو لپاره راځي.

د (دښن) کلمه په پښتو کي خورا عامه ده. او په پخواني ادب کي ښه ځاي لري، جمع ئي "دښنه" او "دښني" هم د دشمنۍ به معنا مستعملي کلمې دي، مثلاً سليمان ماکو وائي: پر دښن ئې يرغل وکاوه... سره ومړوړل ئې دښنه.[1]

ملکيار وائي: توري تيرې کړئ ... دښن مو پرې کړئ.

بابا هوتک وائي:

زلمو پر ننگ ځانونه مړه کړي   دښن په عشيو مو پييه کړئ[2]

امير نصر لودي د پښتو خورا پخواني شاعر وائي:

زما دښنه هسي تورا کړي   يا توراني دښن چه وايي[3]

عبدالقادر خان خټک وايي:

خو عارف د چا په ښو شکر گزار دي   نه په بدو د دښنه لري گله

څلور ډلي Caste

هغه وخت چه آريائي اقوام په افغانستان کي اوسيدل، او د باختر او هندوکش په ورشوگانو کي پراته وه، دوي ځانته ځيني اداري او ملي تشکيلات درلودل، په مساوات ئې ژوندون کاوه، مگر چه دوي تر انډوس (اباسين) ور واوښتل او په هند کي خپاره شول، هند تر دوي پخوا د تور لينگي اقوامو او تور پوستانو ډک و، له هغه سره د دوي جگړې وې، او پخپله آريائيانو ځانونه سپين پوستي بلل، په ريگويدا کي دا فرق او امتياز ذکر شوی، او له تورو دسيو سره د سپينو آريائيانو مقابله داسي شوې ده:

د باد رب النوع (ماروت) پر دسيو گانو باندي حمله وکړه دوي ئې د تالندي په غړغړو سره تباه کړل د دوي ورشوگانې او پټي ئې سپين پوستو دوستانو ته ور وويشل.[4]

د دسيو او آرين د دغه تصادم او جگړو نتيجه وه چه د هند خلق په رنگ او پوست او کړه وړه کي سره بيل شول او پخواني ناآرين اقوام د تورلينگي او پيت پزي (پايسه يزي) او بې پزي په صفاتو په ويد کي ذکر شول، او

---

[1] پښتانه شعراء، ج ۱.

[2] پټه خزانه، ص ۱۱.

[3] پټه خزانه، ص ۷۱.

[4] ريگويدا، ج ق ص ۲۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آريائيانو دوي نجس او مردار خواره ګڼل.[1]

هغه وخت چه آريائيان د هند په مځکو کي خپاره او غالب او بريالي شول نو دوي د هند خلق پر څلور ډلي وويشل پخپله آرين درېِ ډلي وه، څلورمه ډله هغه دسيوګان او تور لينګيان وه، چه ذکر شول. دې ويش ته په انګريزي کي کست caste وائي چه له پرتکالي کاستا يعني نژاد او نسل څخه ئې اخيستي دي، مګر په سنسکريت کي ورنه vorna يعني رنګ color بولي، ځکه چه دا تقسيم هم پر تور او سپين رنګ باندي شوي ؤ.[2]

د رنګ او نسل ويش لومړي په آريائيانو کي نه ؤ د ويداد دورې په اواخرو کي پيدا شوي دي، ځکه چه په لومړيو ويدو کي د دې ويش کوم ذکر نسته، او نه ئې نومونه راغلي دي، فقط د لسم ويد په ۹۰ برخه کي چه پرش Purush ئې بولي په افسانوي ډير د دغو څلورو ډلو د پيدا کيدو ډول ښودل شوي دي، مثلاً: "چه د پردوش بدن ئې تقسيم کړ، برهمن ئې له خولې څخه، راجنيا ئې له مټو څخه ويش ئې له ورنو څخه، او شدر ئې له پښو څخه پيدا شول".[3]

په ويدا کي فقط دغوني د څلورو طبقو ذکر راغلي دي، زياتي څه نسته، خو د هند آريائيانو د دغو څلورو ډلو امتياز هسي وايي، چه خوله پر ټولو اعضاؤ باندي شرف او لوړتيا لري، نو برهمن چه له خولې څخه پيدا شوي دي، کار ئې ښوونه او پرمان روايي ده، هغه څوک چه له بازو او مټه پيدا شويدي، کار ئې جګړه، او ساتنه او قوت دي، کم خلک چه له ورنو څخه را وتلي دي، د دوي کار دا دي، چه د تمدن نظام ټينګ کړي، او وداني او کښت او زراعت د دوي وظيفه ده، مګر هغه چه له پښو څخه پيدا شوي دي کار ئې فقط چوپړ وهل او خدمت کول دي.[4]

د څلورو فرقو د پيدا کيدو دغه افسانوي رنګ تر اوسه هم په هند کي موجود دي، لومړي ډله ځانونه ډير شريف ګڼي او دا درې ډلي له شدر (دسيو) سره کورټ مخالفت نکوي، اچهوت يعني ناملموس ئې بولي.

د دغو څلورو فرقو له نورو خصوصياتو سره دلته زموږ کار نسته، فقط دلته دا څلور نومونه چه د آريائيانو زاړه ژوندون سره اړه لري، د پښتو له پلوه تحليل کوو، ځکه چه ځيني پوهان وايي چه دا څلور سره کلمې پښتو دي، او ريښې ئې په دغه ژبه کي سته، لاندي ئې شرح راځي.

برهمن Brahmana[5]

لومړي ډله ده، چه روحاني او مقدسه ګڼل کيږي، او تر ټولو ډلو لوړه او پاکه ده، د دوي وظايف په جامعه کي

---

[1] ويدک انډيا ص ۲۲۰.

[2] کمبرج هستري ص ۹۲ - د ويدو تعليم ص ۱۲۳.

[3] ويدک انډيا، ص ۲۱۷.

[4] ويد ـ پرش سکته ۱۰-۹۰.

[5] منو شاستر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقدس او روحاني دي، د هند مشهور مقنن منو Manu بر برهمنانو وظايف هسي ټاکي: خداي برهمنانو ته دغه وظايف مقرر کړي دي د ويدو ويل او په نورو لوستل، ځان او نورو ته قرباني کول، خيرات ټولول او ورکول... برهمن چه وزيږي، د ټولو مخلوقاتو خاوند وي، او په دنيا کي تر ټولو معزز وي، د دين، د خزانو ساتونکي هم دي وي، برهمن د خپل حسب او نسب د لوړتيا لامله د هر څه مستحق دي که دی د لسو کالو وي او کشترې د سلو کالو، بيا هم پرکشتري د ده درناوي او عزت لازم دي.[۱]

پوهان د برهمن ترجمه په (دعا کونکي يا نمانځونکي preist) کوي[۲] او دا کلمه له (برمهه) څخه جوره شوې ګڼي، برمهه د دعا او مقدسو سندرو په معنا و، چه وروسته ئې تحول وکړ، او يو مجرد جوهر او اعلي موجود شو، چه هر ځاي او په هر شي کي سته او بيا نو د يوه بيل رب النوع په مفهوم وپيژاند شو.[۳]

په اوسنۍ پښتو کي کې مې دغه تاريخي آريائي کلمه سته، برم bram عظمت، جلال، لوړيبا، حشمت ته وايي، د برم خاوند يعني د عظمت او لوړتيا خاوند له برمه ولويږي يعني له جلاله او عظمته پريوزي، پلاني په برم کي دي يعني د حشمت او جلال په حالت کي دي، خوشحال وائي:

که هندو که مسلمان د پت په کار کي   چه مي وليدل د هيچا نشته برم

دلته برم bram د آزرم او نرم او چرم په قافيه کي راغلي دي، داسي معلوميږي چه د ختکو محاوره دغسي وي.

د برم اوسني معاني هغه تاريخي مفهوم ته نژدې دي لغات او کلمات د خپل تحول په دوره که دغسي تغيرونه کوي، مثلاً (برمه) ډير پخوا په ويدي عصر کي د نمانځني او دعا او ستايني معني درلودل، وروسته يو مجرد د تخليق جوهر، او بيا د لوي رب النوع نوم سو، په دغو ټولو معناؤ کي د جلال او عظمت او قوت او قدرت معاني پراته دي، چه اوس ئې په پښتو کي هم په دغو معناو مستعملوو.

له برمه څخه برهمن داسي جوړ شو، چه يو د نسبت ادات (من) چه اوس هم په پښتو کي سته، پاي ته پکښې زيات سو، برمهمن شو، يعني د جلال او عظمت او لورتيا خاوند، په کثرت استعمال (هـ) تر (ميم) دمخه شوه دوه ميمه سره يو ځاي شوه، په ټولو ژبو کي چه دوه حروفه سره يو ځاي شي، که ئې تلفظ دروند وي يو غورځوي لکه هډيره چه هډيره شوې ده، دلته هم يو ميم ولاړ، برهمن پاته شو اما د (من) د نسبتي ادات نور مثالونه زموږ په ژبه کي دا دي، خوږ ـ خوږمن، کړـ کړمن، درد ـ دردمن.

د برهمن معنا که دغه د پښتو (برم من) يعني د جلال او عظمت خاوند واخلو د دغي آريائي ډلي له مقامه سره هم مطابقت لري، ځکه چه دوي يقيناً د لوړتيا خاوندان وه او تر ټولو مخلوقاتو غوره او لوړ بلل کيده، د بشر خورا

---

[۱] منو شاستر (۱) برخه ۸۸-۹۱ فقره ص ٤٦-٤٧.

[۲] کمبرج هستري ص ۹۲.

[۳] ويدک انډيا ص ۱۹۹-۲۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ممتازه طبقه هم دوي وه، او نور ټول طبقات ئې هم خادمان ګڼل کیده.[۱]

کشتري Kshtari

دوهمه طبقه ده، چه په ویدا کي راجنیا Rajanya او په وروستو کتابو کي کشتري او بیاچهتري ذکر شوې ده پخبله لومړي کلمه د شهزاده او سرباز او جنګي معنا لري.[۲]

په منو شاستر کي د کشتري Kshatriya په نامه یاده شوې ده، او دغه لوي مقنن ئې وظایف هسي تعیین کړي دي. کشتري ته حکم وشو چه د خلقو حفاظت وکړي، انعام او بخشش ورکړي، قرباني وکړي، وید ولولي، له شهوت پرستي څخه ځان وساتي.[۳]

دا طبقه تر برهمن وروسته دوهمه مقتدره ډله ده، چه پاچهان او مشران له دوي څخه وه، اهل اداره او د سیاست خاوندان هم دوي وه، عسکري امور، جنګي چارو په دوي اړه درلوده، دوي د برهمنانو د برم او عزت وسیله وه، او تر هغو وروسته ئې غټ غټ امتیازات درلودل، کشتري باید تل به جنګ کي ونه تښتي او خپل رعایا وساتي، او د برهمنانو احترام وکړي، دغه دري خبري د کشتري لپاره ضروري وې.[٤]

علامه البیروني وایي: چه د کشتر لپاره برم او بړبست ضروري دي، خلق باید له ده څخه وبیریږي دی ښائی چه بهادر، غښتلي، حوصله لرونکي، متین، زبور، ښندونکي وي، او لوړ لوړ کارونه په سواني اجرا کړي.[٥]

په دې ډول د کشتري وظایف اداري او عسکري وه، او نوم ئې هم کټ مټ دغه مقصد ښه را ښئي، او په پښتو کي ټینګي ریښې لري، بلکه سوچه پښتو دي، کشتري په پښتو کي له دوو کلمو څخه جوړیږي، لومړي جز ئې کش دي چه په پښتو (کښ) ورته وایو، کښل یعني (کشیدن، آختن) هم له دغي ریښې څخه متداول ژوندي مصدر دي د (کښ) په الحاق پښتو ډیري کلمې لري لکه زیارکښ، امبارکښ، ګورکښ، او کښ د آختن په معنا له توري او تیغ سره راځي مثلاً توره کښل، چاړه کښل، خوشحال خان وایي:

په درست جهان دي نه وي یو د ما غندي رسوا بل　　　　ورځم توره وکښلي چه مین واورم په تا بل

دوهم جز ئې (ترې) دي چه مفرد ئې (تره) ده، د لومړي حرف په ضمه، اوس موږ د (ت د ضمي د ښکاره کولو لپاره مفرد (توره) او جمع ئې (توري) لیکو، خو تلفظ ئې فقط د (ت) په ضمه دي او پخوانۍ املا ئې هم (تره، او تري) ده.

---

۱ تمدن هند، ص ۲۱۵.

۲ کمبرج هستري، ص ۹۲.

۳ منو شاستر.

٤ تمدن هند، ص ۲۱۵ - ویډک انډیا، ص ۲۱۲.

٥ کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۳۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوا پښتو د عسکر د نامه لپاره له دغو دوو کلمو څخه کار اخيست، او لښکر او سپاهيان ئې د (کښتري) په اوسني املا (کښتوري) بلل يعني توري کښلي (شمشير آختګان). دا کلمه د الفاظو په اړولو او مقلوب کولو (تور کښ) د عسکريت په معنا هم مستعمله وه، او کټ مټ ده هغه (ګښتوري) مقلوبه ده.

د پښتو يو ډير پخواني ادبي اثر (خير البيان) دي، چه د زرم هجري کال په حدودو کې د پښتنانه د فکر او فلسفې يوه نابغه بايزيد روښان ليکلي دي، او قلمي نسخه ئې مشهور مستشرق سر دينسن راس پيدا کړې، او نارويژي خاور شناس مارګن سترن يوه مقاله د دغه کتاب په باب کې کښلې وه. په دغه مقاله کې له خير البيانه څخه څو مخه په لاتينې حروفو چاپ شويدي، چه په يوه جمله کې دغه د (تورکښ) کلمه هم راغلې ده، او هغه دا ده: مشغول دي ډير آدميان په کرلو په بازرګاني باندي يا په پوندګلي، يا په تورکښ باندي، ځيني په نور نور چاري مشغولي کا آدميان.[1]

دلته د خير البيان ليکوال د انسانانو چاري او وظيفې (زراعت، تجارت، او عسکريت) ښئي، او عسکريت (تور کښ) بولي او داسي ښکاري چه دا کلمه تر زرم هجري کاله هم مستعمله وه، او زوړ شکل ئې هغه تاريخي کشتري دي.

ويسيا Vaicya

دا نوم په ويدا کې ويسيا، او په سنسکريت کې ويس Vais، ويسيه Vyasy ويشيا Vaishya راغلي دي او پسله کشتري دريمه طبقه ده.[2]

منو مقنن وايي: چه ويسيا بايد غلې وساتي، انعام ورکي، قرباني وکړي، ويدا ولولي، تجارت وکړي، پور ورکړي. کرهڼه او زراعت هم د ده کار دي.[3]

د دې طبقې وظيفه په آريائيانو کې تجارت او زراعت او نور مدني او عمراني کارونه وه، غلې او ګلې به دوي ساتلې، د کرهڼې اصول او د تخمو پيژندنه، د ښې مځکي او بدي مځکي بيلونه، د اجرت او مزدا اندازه، د رانيولو او خرڅولو دودونه، اوزان او اکيال پيژندل، دا ټول د ويسيا کار ؤ، پر ده لازمه وه چه د جواهراتو او غلو او فلزاتو او کالو او عطرياتو او نورو مسالو قيمت به ښه ور معلوم ؤ دغسي د ويسيا بايد څو ژبې زده وي، او پخورا ايمانداري او او ويسا او اعتماد او زيار خپل کار وکړي، دا طبقه له محصولاتو او جنګي خدماتو څخه بالکل معاف وه، ټول عمراني خدمات دوي ته سپارل شوي وه.[4]

---

[1] د هند د آثار عتيقه مجله، ج ۱۱ ص ۵۷۰.

[2] هندوستاني قاموس ص ۷۷۹.

[3] منوشاستر (۱) برخه.

[4] تمدن هند، ص ۲۳۴-۲۳۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علامه البيروني دا نوم (يش) راوړي چه د (ويش) معرب دي، او وظايف ئې هم کټ مټ دغسي ښئي لکه لوړ چه ذکر شول[1] او له دغو ټولو څخه سړي ته ښه معلوميږي چه د ويسيا وظيفي او کارونه ټول داسي وه، چه په اعتماد او اعتبار او رښتي ئي اړه درلوده، پخپله منو مقنن د دوي په اجتماعي وظايفو کي اعتماد او باور او ويسا لوي او مهم شرط ګڼي[2] او که سړی ورته ځير شي هم دغه مهم وظايف يعني تجارت او زراعت او مالداري بيله ويسا نه کيږي، او د ټولو اقتصادي کار او آره او سته هم پر اعتماد او ويسا ولاړه ده.

وګورئ ګټ مټ د دغي طبقې نوم هم (ويسا) دي، او هيڅ ليري نده، چه د پښتو (ويسا) او دغه (ويسيا) له يوې ريښې څخه وي!

ويسا په پښتو ادب کي ډيره مشهوره کلمه ده، معنا ئې اعتماد، باور او اعتبار ده، خوشحال خان وائي:

په دا ساه نشته ويسا　　　　هر دم ته وايه الله

يعني په نفس اعتبار او اعتماد نشته. بل ځاي وائي:

هر چه کټګان دي په صوبه کي د خدا　　　　څوک په بند دي څوک لاګرزي نا ويسا

يعني بې اعتبار او بی اعتماده ګرزي.

ښائي چه اصلي ويدي نوم له ويسا سره مشترک (ويسيا) ؤ، وروسته په دې نامه کي تغير راغلي، ويشي، ويش سو په عربي (بيش) البيروني راوړي دي دغه (ويش او بيش) د عوامو په معنا هم په پښتو کي مستعمل و، ځکه چه دا دريمه طبقه عوام وه، او برهمن او کشتري له خواصو څخه ګڼل کيده.[3] خوشحال خان وائي:

زه خوشحال دي د بدۍ نيکي ګواهي لم　　　　د ښايست مخي دي نشته په خوي ويښئې

د بيت آخرۍ کلمه داسي ده (ويښ ئې) يعني په ښايست کي له خواصو او په خوي له عوامو څخه يې! له دې څخه هم معلوميږي لکه ويسا چه په پښتو ادب کي مستعمله او ژوندي کلمه وه، وروستني (ويش) هم مستعمل ؤ!

شودر Shudra

څلرمه ډله او تر ټولو کښته او ناملموسه ګڼله کيږي، لکه چه دمخه وويل شوه، دا ډله د هند بومي تور لينګيان وه، چه دسيو (دښمن) بلل کيده.

---

[1] کتاب الهند، ج۱ ص ۱۳۰.

[2] منوشاستر ، ۹ باب ص ۳۲۶-۳۳۳.

[3] پخپله ويسا او ويش هم ځينو پوهانو د عامي او معمولي دړی په معنا راوړي دي. کيت Keith د اډنبرګ يونيورستي د سنسکريت پرفيسور ئې معنا commoner يعني معمولي او د عوامو د ډلي سړي ليکي (کمبرن هستي ص ۹۲). له دغه څخه هم د پښتو ژبې د ادبي استعمال ور نژدې والي ښکاره کيږي چه د خوشحال خان په بيت کي کټ مم دغه معنا ورکوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

منو مقنن وایي: چه شودر بل هیڅ کار نلري، بیله دې، چه د نورو خدمت وکړي، او دوي راضي ولري.[1] شودر غیر آریائي خلق وه، نو ، ځکه دوي ئي ذلیل او نا نجیب ګڼل، او ټولي کښتي پیشي او کارونه دوي ته محول وه، مثلاً دوبي ګري، موچي ګري، بازي ګري، ماڼوتوب، ماهي ګیري، د وحشي مرغانو ښکارل، ټوکرۍ جوړه ول، چنډالي، ډمبتوب، او نور.[2] شودر، سودر، او شدر ټول د دې کلمې مختلف اقسام او اشکال دي، او د شودر معنا هم کښته، ذلیل، نانجیبه ده[3] چه درو نورو ډلو دغه خلق له ځانو سره نه ګډول او دوي ئې بې شرفه او ډېر کښته خلق ګڼل.

دا کلمه د پښتو (سوډر) سره هم په معنا هم په لفظ کي نژدې والي لري په پښتو سوډر (نالایق، کښته، بي عقل، بې تهذیب، ناپوه) ته وایي مثلاً پلاني خوشي سوډر سړی دي، یعني ناپوه او نالایق دي.

دا کلمه تر اوسه هم ژوندۍ ده، او کله ئې خلق د سرکوزي او خنزیر په معنا مستعملوي، مګر نده معلومه چه حقیقت کم دي او مجاز کم؟

ځیي پوهان وایي: شودر اصلاً د یوې علاقې نوم و چه اباسین ته نژدي وه او په (وشنو پران) نومي هندي زاړه کتاب کي شودر، او ابهیر یو ځاي ګڼل شوي دي. یوناني مورخ مګستهنیز دا خلق تور مخي بولي، او تر سکندر دمخه د هخامشیانو کومکیان وه[4].

ښائي چه شودر لومړی د دغه ځاي نوم و ځکه چه آریائي اقوام تر اباسین پوري خو لومړی له دغو اقوامو سره مخامخ شول، نو ئې دوي داسیو او کښته او ناپاک وګڼل، او دا نوم ئې د هند پر ټولو بومي تورو اقوامو باندي کښیښو.

په پښتو کي چه د سوډر لپاره کم بد مفهوم پاته دي، دا هم دغه زاړه آریائي فکر نتیجه ده او دا دوې کلمې لکه لفظ چه سره نښتي او نژدې دي معنا ئې هم سره نښلوي.

ورڼه او د وظیفو ویش

دمخه مو ولوستل چه د څلورو ډلو د امتیاز لوي عامل د رنګ سپین والي او توروالي و (شودر) تور مخي او تور لینګي خلق وه، اما درې نوري ډلي سپین پوستي آریائیان وه، ریګویدا هم دسیوګان په تور مخو سره ستائي.[5]

دغه امتیاز او په انګلیسي اصطلاح caste ته په ویدي ژبه ورڼه Varna ویل شوي دي، یعني رنګ او جوله او

[1] منوشاستر (۱) برخه ۹۱ فقره.

[2] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۲۸.

[3] د وید تعلیم ص ۱۲۸.

[4] د وید تعلیم، ص ۱۲۸.

[5] ریګویدا لومړۍ برخه ۱ باب ۱۸ فقره، دوهمه برخه ۲۰ باب فقره ۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بڼه. بڼه تر اوسه په پښتو کي د مخ او څيرې رنګ ته وايي، مثلاً بڼه ئې اللوتې ده يعني د مخ رنګ ئې الوتي دي يا پلاني په بله بڼه راغي يعني په بل رنګ راغي.

د (و) او (ب) ابدال عمومي دي، مثلاً کابل، کاول، زابل، زاول، شوربا، ښوروا نو په دغه قاعده (ورڼه) لومړي پلا (برڼه) سو، ځکه چه د (ر،ڼ) تلفظ مشکل و، نو (ر) حذف شوه، (بڼه) پاته شوه.

له دغې مطالعې څخه تاسي ته ښه ښکاره کيږي، چه لکه د څلورو ډلو نومونه چه پښتو دي، دغسي هم د ډلو د جوړيدلو اساسي نوم هم پښتو دي، او هغه ويدي کلمه اوس هم په پښتو کي سته، چه شکل ئې (بڼه) دي يعني رنګ color بل اکثر محققين دې خبري ته ټينګ دي چه دغه د څلورو ډلو ويش د آريائيانو د هند تر هجرت دمخه نه ؤ، دوي پخپل اصلي هيوادکي د مخني درې ډلي درلودې څلورمه ډله چه شودر ده په هند کي پيدا شوه.

د دې خبري بل ټينګ دليل دا هم دي چه د باختر (بخدي) آريائيانو هم درې ډلي درلودې او په اوستا کي نومونه داسي ذکر شوي دي خوتو Khvaetav ورزن Verezena آيريامن Airyman[1] د دغو درو اوستائي ډلو په مقابل کي د هند (برهمن، کشتري، ويسا) موجود دي[2] او دا خبره څيني ښکاري چه آريائيانو درې ډلي درلودې روحاني ډله، عسکري ډله اقتصادي ډله. دا عنعنه په پښتو کي کټ مټ موجوده ده، دوي هم د خپلو اقوامو وظايف دغسي ويشلي دي، د پښتنو يوه خورا قديمه عنعنه دا ده: "وايي چه د مړاني باد را والوت، د غرغښت، پر ژبه ونښت، نو تلقين او روحاني چاري او وينا او علم او ادب د غرغښت کار دي. دا باد د (بيټنې) پر مټ (بازو) ونښت، توره او عسکريت د دوي کار دي مګر د (څړبن) پر لمن ونښت نو دوي تل د لوئي لمني خاوند دي، سياسي کارونه او شاهي او مدنيت پالنه او وداني او زراعت او تجارت دا ټول د څړبنو وظايف دي."

دا عنعنه کټ مټ هغه زړه آريائي ريښه او اساس لري، او سړي ويلاي سي چه له ويدا او اوستا دواړو سره مشترکه ده، نو لکه نومونه او کلمات چه پښتو وه، دغسي اصلي ويش هم د پښتو دغي عنعنې ته ورته دي.

من Man

دا کلمه په سنسکريت کي زړه، ارادې، روح ته وايي[3] او علامه ابو ريحان البيروني د عقلي او حسي موجوداتو په شرح کي هسي بيان کوي: چه تر پنځو حواسو وروسته من (اراده) ده، چه له حواسو څخه ډول ډول کارونه اخلي، په حيوان کي د ارادې محل زړه دي، او په دغه مناسبت خلق اراده من بولي، چه اصلاً من زړه ته وائي[4] دا کلمه په پخوانۍ پښتو کي کټ مټ په دغه معنا موجوده وه، او داسي معلوميږي چه زموږ له هيواده هند ته تللې ده،

[1] ۳۲ يسنا ۱ بند، ۳۳ يسنا ۳ بند، ٤٦ يسنا ۱ بند.
[2] ګاتها، ص ۸۷.
[3] هندوستاني قاموس، ص ۷۰۳.
[4] کتاب الهند، ج ا ص ٤٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

يا به د زړه په معنا حقيقت وي مجاز به ئې اراده وي يا به اراده مجازاً مشهوره شوې وي.

د ښتو يو خورا پخواني شعر چه امير کروړ جهان پهلوان د غور پاچا د ۱۳۹هـ په شا او خوا کي ويلي دي، دا کلمه لري دا پاچا وائی:

عشي د من مى ځي بريښنا پر ميرخمنو باندي[١] دلته هم ښکاري چه (من) د ارادې په معنا دي يعني د ارادې غشي مي لکه بريښنا پر دښمنانو باندي ځي.

ستهان Sthan

ستهان په سنسکريت کي د طرف او ځاي، مرکز، موقف، سر زمين په معناو دي[٢] او دا کلمه په نورو آريائي ژبو کي لکه پاړسو د (ستان) په ډول تر اوسه هم مستعمله ده مثلاً شارستان، گلستان، غرجستان، افغانستان.

داسي معلوميږي چه د ستهان کلمه پخوانۍ آريائي کلمه وي، ځکه چه آريائيان په هند کي تيت شوه، دا کلمه ئې په دغو معناو در لوده دوي ديوستهان Deva Sthan د عبادت ځاي ته ويل[٣] او خپل گرد مملکت ئې هم لومړي ديوستهان باله يعني د عبادت او نيکيو ځاي، چه ورروسته ئې هندوستان وباله يعني د هندوانو ځاي او هيواد.[٤]

دا کلمه کټ مټ په پاړسو کي هم پخوا مستعمله وه، او مفهوم ئې هم تقريباً دغه و مثلاً فخر مدبر مبارک شاه د غزنوي عصر مورخ ليکي: "به ستهان لوهور در ميان شدند"[٥] دا کلمه په پخوانۍ پښتو کي هم مستعمله وه، او هم له دغه جهته ويلاي شو، چه يوه آريائي پخواني کلمه ده، چه هم دلې پخپل هيواد کي پاته، او هم شاو خوا په سنسکريت او پاړسو کي رواج شوې وه، ښکارندوي د پښتو د غوري دورې يو شاعر وايي:

د اسلام د دين شهاب د نړي لمر دي　　　تور ستهان ئې کړ رڼا په جهادونه[٦]

دغه بيت له يوې قصيدې څخه دي، چه ښکارندوي د سلطان شهاب الدين غوري په مدح کي ويلې ده دی وايي چه سلطان شهاب الدين تور ستهان يعني تور مملکت (هند) په جهادو روښانه کي، له دې بيته د کلمې پخواني ژوند په پښتو کي ښکاري.

---

[١] پټه خزانه ص ۳۳.
[٢] هندوستاني قاموس، ص ٤٥٨.
[٣] هندوستاني قاموس ص ٤١٠.
[٤] کتاب العلم، ج ١ ص ٥٤.
[٥] آداب الحرب، ص ۳۹.
[٦] پټه خزانه، ص ٥٣.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمزدک، مزدک، نمست، مزدا

دا کلمات ټول آریائي دي، د هند او ایران په ژبو کي پخوانۍ ریښې سته، او په پښتو کي هم ډېري کلمې سته چه په دغه ریښه اړه لري.

لومړی به سنسکریت ته وګورو: نمست namasit محترم، ستایلې شوی، معزز نمسیت namasyit یا نمسیه namasya د عزت او احترام خاوند، مجلل مکرم[1] دا مواد چه په سنسکریت کي موجود دي ریښه ئې (ن،م،س، ت) ده چه (ن) ئې په نورو ژبو کي کله کله حذفیږي (س) په (ز) بدلیږي او (ت) په (د) خو په اصل کي د احترام، نیایش، لمانځلو، او تکریم معاني پراته دي، په اوستا کي هم دا کلمه ښه موقع لري.

مزدا Mazda په اوستا کي د لوي خداي نوم دي، چه اهور مزدا یا اورمزد ئې هم باله. دا خداي دوي یو مبداء واحد مجرد ګاڼه چه ټول مخلوقات ئې پیدا کړي دي، دلته ئې زموږ (مزدا یا مزد) یعني دوهم جزو د دې بحث لپاره په کار دي، چه هغه (م،ز،د) حروف لري او د سنسکریت (م،س،ت) سره د یوه جنسه دي او له یوه مخرجه. په مزدا کي هم د تجلیل او تکریم معاني پراته دي ځکه چه خداي تعالي جلیل دي لوي دي، او د تجلیل او پرستش وړ هم فقط دی دي!

په پښتو او پاړسو کي له دغي مادې څخه نماز او نمونځ، نمنځل، او نمزدک او مزګت جوړ شویدي، چه شرح ئې لاندي راځي:

د پاړسو نماز او مزګت

نماز اوس فقط د عربي صلوة په معني دي. چه یو مخصوص عبادت دي مګر په پخوانۍ پاړسو کي دا کلمه د نیایش خضوع، تکریم تجلیل په معناوو هم وه، عبدالحي ګردیزی لیکي: "چون امیر را بدیدند همه نماز بردند و خدمت کردند"[2]

فردوسي وائي:

زمین را ببوسید و بردش نماز   همي بود پیش زماني دراز

اما مزګت په پاړسو کي د مسجد په معنا و چه دغه هم د تجلیل او نیایش ځاي دي. زموږ د وطن یو جغرافیا لیکونکي په (۳۷۲ هـ) کي مسجد جامع "مزګت ادینه" لیکي، مثلاً د هرات د لوي مسجد په خصوص کي وایي: "و مزکت جامع این شهر آبادان تر مزکتها است"[3]

ابو علي محمد بلعمي د سامانیانو مشهور وزیر (متوفي ۳۶۳ هـ) د تاریخ طبري په ترجمه کي ډېر ځله د مسجد

[1] هندوستاني قاموس، ص ۷۴۹.

[2] زین الخبار، ص ۷۵.

[3] حدود العالم، ص ۵۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ځاي مزکت ليکي مثلاً: "و مريم همچنان اندران حجرهٔ مزکت بدست زکريا عليه السلام بوده" يا "روز آدينه نمزکت جامع نمازکرد"[1]

په دې ډول د پاړسو نماز او مزکت هم د هغي ريښې څخه دي چه د سنسکريت (نمست) او د اوستا (مزد) څني جوړ شوي وه، او د دغو کلماتو معنوي ارتباط هم د تجليل او نيايش او نمنځي په مفهوم کي ښکاره دي، د پښتو ژبي مونځ، نمونځ، لمونځ (نماز) مزدک، نمزدک (مسجد)، لمانځل، نمانځل، لمانځه، نمنځنه (نيايس، عبادت، تکريم) او نمنځن (با نماز و نيايش و مهر)، نمنځلي (ستوده و نيايش شده) ټول له هغي ريښې څخه دي او (ن،م،ځ) ئې هغه پخواني حروف دي، چه هم په سنسکريت، هم په اوستا کي وه، او هم په پاړسو کي سته (ځ، ز، س) درې سره د يوې کورنۍ او يوه مخرج حروف دي ادبي اسناد ئې دا دي. دوست محمد کاکړ وائي:[2]

شپې ئې روڼې په لمانځو وې — په ژړا او به نارو وې
چه به گنبيووت په لمانځنه — يا به گنبيووت په ستاينه

يا:

يوه ورځ جهاد الفضل — ترکلو کلو لمانځل

دلته ټول د نيايش، عبادت، تجليل په معناؤ دي.

خوشحال خان وائي:

پيرځوينه، ښه سلوک نمنځنه، عدل — که دي دا خويونه شته خه غواړې نور؟

عبدالقادر خان وائي:

سر و مال ښندل زينت د عاشقانو — عنايت، مهر، نمنځنه زينت ستاسي

دلته د (عبادت، مهر، نوازش) معاني لري.

بل ځاي خوشحال خان نمنځلي او نمونځ دواړه له يوې ريښې څخه په نژدو معناؤ سره راوړي:

خداي هغه په دواړوکونو دي نمنځلي — چه په ورځ ئې عدل و داد په شپه نمنځونه

نمنځن هم له دغي ريښې څخه د (با مهر او با لطف او ښو) په معناو دي، عبدالقادر خان وائي:

که نمځن ويل دي نه کيږي و ما ته — کله کله راته کړه خبرې سپورې

په پښتو کي له دغي قديمي ريښې څخه مزدک، او نمزدک د مسجد او نيايش‌گاه په معناو هم سته، تر اوسه د ناصرو کوچي قبايل مسجد مزدک بولي.

په زړو ادبياتو کي دا کلمه نمزدک nmazdak ضبط شوې ده، ښکارندوي د غوري سلطان شهاب الدين په دعا کي وائي:

---

[1] تاريخ طبري، ص ۲۲۸، ۷۲۸.

[2] پټه خزانه، ص ۸۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم دي تل وه پر دریځ په نمزدکونه.[۱]

یعني نوم دي تل د مسجدو پر منابرو یادیږه، دا مزدک او اوسني مزدک هغه د پاړسو پخواني (مزکت) ته ډیر نژدې دي، او لکه چه وویل شوه، ریښه ئې هغه پخواني آریائي ده چه هم په سنسکریت هم په اوستا کې هم په پاړسو کې سته.

ویا کرنه Vyakarana

دمخه تاسي ته د ویدا د ملحقاتو په بحث کې په سپړو ویدانگو کې ویا کرنه یعني گرامر او نحو هم در وښودله شوه، دې علم په آریائیانو کې ډیر اهمیت درلود د ۶۰۰م په حدودو کې دا علم ښه تکمیل شو، او د پاڼیني پر ویاکرنه باندي نورو پوهانو هم شروح ولیکل، مثلاً پاتنجلي خپل بارتک او مهابهاشیه کتب وکښل، شو پورما نومي عالم هم "کانتر ویا کرنه" وکیښ، چه د مبتدیانو لپاره و تر ډیره عمره دا علم په هند کې مخ په لوړتیا ؤ لکه چه پر دې آخر کتاب باندي اوه شرحي کښل شوې دي، هر څوک چه به پنډت کیدئ، نو د دې علم زده کړه ورته ضرور وه، پنډت جیادتیه او بامن په ۶۶۲ع د پاڼیني د کتاب شرحي لیکلي دي، چه کاشکابرتي نومیږي او وروسته هم ډیر کتب پر دغه علم منځ ته راغلي دي[۲] البیروني وایي: چه بیا کرن د صحیح کلام او سمي وینا علم دي د اشتقاق ابحاث لري، د بالاغت اصول هم پکښې بیانیږي، د دې علم مشهور کتابونه اته دي.[۳]

د سنسکریت په قاموس کې ویا کرن Vyakaran د گرامر په معنا ویا کرني Vyakarani د گرامرست او د گرامر پوهاند په مفهوم راغلي دي[٤] دا کلمه دو جزوه معلومیږي. لومړي جزو ئې (و-ی) دي، چه دا حروف عموماً په ټولو آریائي ژبو کې د (گفتن) په مفهوم کې ریښه لري مثلاً د پښتو (ویي) چه کلمې او لفظ ته وائي، او په پخواني ادب کې مستعمل و، خوشحال خان وایي:

دا ویي زما دراز دي　　　　دا منزل دور او دراز دي

نور محمد غلجي وایي:

زه و تا ته یو ویي کړم زما وروره　　په سهار بیداري کړه آخر وگوره[۵]

د پښتنو کلمات هم له دغي ریښې څخه را وتلي دي وینا (نطق)، ویل (گفتن)، وینه (گفتار)، وي (گفت) د

[۱] پټه خزانه، ص ۵۷.

[۲] د هندوستان تهذیب، ص ۹۸.

[۳] کتاب الهند، ج۱ ص ۷۸.

[٤] هندوستاني قاموس، ص ۷۷۷.

[۵] پټه خزانه، ص ۱۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرانسي وایل voyelle او انګلیسي واول vowel (د حرف علت په معنا) د لاتیني ووکس vox یا vocare وو کاري (د ږغ کولو په معنا) د انګلیسي وایس voice (د ږغ په معنا) دا ټول دغه د (و ـ ی) ریښې لري.[۱]

نو د سنسکریت د (ویا کرن) لومړي جزو هم له دغو ریښو څخه مرکب دي، (ویا) یعني ویل، ګفتن، کلام، وینا. دوهم جزو خو کټ مټ په پښتو کي اوس هم مستعمل دي کړن، کړنه، یعني کول، نو (ویا کرن) جمعاً وینا کول، ویل، کول یا (ویي کړن) یا (ویي کړنه) ده چه کټ مټ هغه زړه معنا او زوړ شکل لري، ښایي چه دا کلمه هم زموږ له هیواده اوله پښتو څخه تللې، او په ویدي ژبه او سنسکریت کي د ګرامر او نحو لپاره مصطلحه شوې وي.

منو Manu

د وید ادبیان له قراره د اوسنو انساناو لومړی سړی منو Manu نومیده چه لومړی پلا اور د ارباب انواعو له خوا ده ته سپارلي شویدي، ویدا وائي : چه د وي، وس، وت Vevasvat دوه زامن وه، لومړي یاما Yama دوهم منو، مګر یاما دمخه مړ شو، نو ځکه دي لومړی فاني کیدونکي (مرتیا) بلل شوی دي[۲] پخپله وې وسوت په ریګویدا کي د ځلان او درخشان معاني لري، کله نمر او اسمان ته هم وائي، مثلاً: یوه رب النوع ماترشون Mataricvan اګني (اور) له خورا لیري ځایه چه وي وسوت یې نوم ؤ (یعني له اسمانه) راوړ[۳] په حقیقت کي د (وي وسوت) دوه زامن وه، یو له یوې موري چه یاما نومیده، د بلي مایني زوي ئې (منو) دي چه د انسانانو اعلی مورث ګاڼه سي، کله د (منو) نوم یوازي د سړي او انسان لپاره هم راځي، او لغوي معنا ئې پوهیدونکې او منونکې ده.[٤]

د هندي آریایانو له کتابو څخه داسي ښکاري چه په پخوانو زمانو کي یو لوي طوفان راغلي و، د دې طوفان ذکر تورات او قرآن غظیم هم کوي، له هندي کتابو څخه په متسیاپران، او اګني پران، او مها بهارت کي دا قصه راځي مګر "شت پته پران" ئې خورا مفصله راوړي، میکس مولر مستقرق لومړي پلا دا کتاب ترجمه او خپور کړ، وروسته جولیس ایک لنګ د مشرق د پخوانو کتابو په سلسله کي په ۱۸۸۲ع د دې کتاب ترجمه بیا په ۱۲ ټوکه کي خپره کړه، له دې کتابه ښکاري چه منو تر طوفان وروسته لومړی انسان دي، چه په قراني او توراتي ژبه ئې موږ (نوح ع) بولو د منو د قصې لنډیز دا دي: سهار منو د لاس پریوللو لپاره اوبه راوړې، یو کب ئې لاس ته ورغي دې کب ورته وویل: چه ته ما وساته، یو لوي طوفان راځي ، زه به تا ځني وژغورم. دا کب ده وروزه، چه لوي شو، نو ئې وویل: چه په پلاني کال طوفان راځي، یوه بیړي جوړه که، چه طوفان راسي، ته پکښې سپور سه، منو دغسي

[۱] فقه اللغه، ص ۲٦۸.
[۲] ویدک انډیا، ص ۱۰٦-۱۲۳.
[۳] ریګویدا ٦ برخه ۸-٤ فقره لسمه برخه ۳۹ فقره.
[٤] ویدک انډیا ص ۱۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه، چه په هغه کال طوفان راغي نو دی په بيړۍ کي کښينوست، او هغه ماهی راغي، د ده کښتۍ ئې تر شمالي غره (هماليا) پوري ورسوله، نور ټول خلق په طوفان کي مړه شوه فقط منو پاته شو، ده د اولاد خواهش درلود عبادت ئې کاوه او په رياضت بخت و، وروسته خداي تعالي ده ته يوه ښکلې ښځه راوليږله او د دوي له اولاده څخه د منو قوم پيدا شو، آريائي هندوان ځانونه د ده له پښته بولي.[1]

دا خو د دې پخواني کتاب د منو قصه ده، اما په مهابهارت کي هم دا افسانه راغلې ده او منو د ياما ورور بولي. په گوت پران کي هم د منو دغه قصه راغې[2] او داسي ښکاري، چه په هندي رواياتو او ميتولوژي (علم الاساطير) کي منو د انسانانو پلار دي، چه تر طوفان وروسته انسانان له ده څخه پيدا شويدي، مگر وروسته منو او د ده پلار د رب النوع پر ډول هم منل شوي دي.

د منو پلار وی وسوت هغه (وی ون گهت) Vivanghat دي چه په اوستا کي هم د ياما پلار بلل شوي او وروسته د اسمان درخشان رب النوع و. [3]

وی ونگهت چه په اوستا کي د ياما پلار بلل کيږي[4] هغه د عربو ونجهان يا ويون جهان دي[5] چه د (ويونگهان) معرب رنگ دي، او ياما هم هغه د اوستا يما Yima دي چه وروسته جم او جمشيد بلل شويدي.

خلاصه: د ياما او منو افسانې وروسته ډول ډول رنگونه موندلي دي، خو دلته زموکار د دوي تاريخي پلټنې ندي، بلکه فقط د منو دکلمې لغوي تطبيق دي چه د لوړو تاريخي پلټونو په رڼا کي به لاندي لږ څه شرح سي:

لکه چه وويل شوه پخپله ويدا (منو) د مطلق انسان او پوهيدونکي او منونکي په معنا راوړي، او منو شيا (پوهيدونکي او فکرکوونکي) هم انسان بولي[6] گويا د (م،ن) په طبيعت کي د انسان د پوهني او منني لپاره مفاهيم پټ پراته دي دغه د (منو) افسانې هر راز چه وي، خو صحت يا غلطي ئې دلته په موږ اړه نلري فقط د لغت لامله دوني ويلاي شو، چه (منو) د آريائيانو په اصطلاح د لومړي انسان نوم و، وروسته لکه د عربي (آدم) د انسان مطلق او عام نوم سو، په سنسکريت کي هم مانو Manav د سړي او سړگي اوگوچني په معناو دي[7] چه په پښتو کي هم کټ مټ هغه پخوانې معنا لري، پښتانه (برماڼو) د غره سړی، او ځنگلی سړی ته وايي، او پخپله (ماڼو) د

[1] شت پته پران - د ويدک انډيا له اقتباسه سره سم.
[2] ويدک انډيا، ص ۲۵۲-۲٦۰.
[3] ويدک انډيا ص ۱۹ فرهنگ.
[4] اوستا، ص ۱۱،۲۱۷،۲۹۵.
[5] آثار الباقيه، ص ۱۰۳.
[6] ويدک انډيا، ۱۲۳.
[7] هندوستاني قاموس، ص ٦٦۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمي او مدني سړي بولي ښکاره ده چه (بر مانو) د لوړی مځکي سړی معنا لري یوه ملي لنډۍ ده:

د بر مانو په شان ترهیږي د روغ مانو په شاني کښینه دید دي کړمه

یعني د وحشي او زنګلي په شان ولي لما څخه تره او نفرت کوې، د روغ انسان په ډول ګښینه، چه په لیدو دي ځان موړ کړم!

د دغه (م،ن) له ریښې څخه کټ مټ اوس (منل، مننه) لرو چه په پخواني معنا دي د منونکي کټ مټ د منو معنا ده او هم په ظاهري شکل هم په معنا کي سره نژدې دي، ښائي چه د (منل) له ریښې څخه (منو او مانو) جوړ شوي وي او لکه دمخه چه ذکر شول (من) د ارادې په معنا هم له دغي ریښې څخه وي، چه منل او اراده کول ټول انساني خاصیتونه دي، او په معنا کي نژدیکت هم سره لري.

په هر صورت د منو د زړې کلمې د پښتو په مانو او منلوکي سته، او دا پخواني کلمه هم له دې ځایه تللې ده تر اوسه هم په پښتو اعلاموکي (منو) سته، چه پر سړو دا نوم ږدي.

من Man

په دې ځاي کي من د مخصوص وزني معیار په معنا هم باید راسي، د مخه مو من د ارادې په مفهوم تطبیق کړ، مګر من چه د تاله کاڼي دي، هم یوه خورا پخوانۍ کلمه ده، چه په ریګویدا کي داسي ذکر شوې ده: موږ له جواهر او څاروي، او اسان او یو من سره زر راوړه.[1]

دا کلمه له آریائي خلقو څخه کلدان او سامي بابل ته هم تللې وه، ځکه چه هغو د هند سره پخواني تجارتي روابط درلودل نو ډیر داسي آریائي او هندي نومونه ئې وړي دي وروسته د من کلمه په روما او یونان کي هم رواج وه[2] دا وزني معیار تر اوسه هم په پښتو او پښتنوکي سته، او داسي مشهور دي چه دلیل او سند ته احتیاج نلري، حتي په پښتوکي د من له کلمې څخه یوه مخصوصه اصطلاح جوړه شوې او تقریباً یو رنګ اشتقاق ځیني شویدي، مثلاً مخصوصه اصطلاح ده "من په منیا کول" یعني خپل زیار په کښل او امتحان په یوه شي کول چه د من د کلمې څخه منیا جوړه شوې ده.

پیسې پاسو pasu دمخه د سوما په بحث کي وویل سوه، چه د سوما سوداګرانو به دا بوټي زموږ د هیواد له غرو څخه وړل او آریائیانو به د هغه په مقابل کي تک ژړ، یا طلائي رنګه غویي دوي ته ورکول، له دې څخه معلومیږي، چه د اجناسو د مبادلې واحد په آریائي خلقو کي غویي ؤ، داسي غویي دوي پاسو pasu باله او

[1] ریګویدا ۸۱ برخه ۶۷-۷۸ فقره.

[2] ویدک انډیا، ص ۲۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته هر دولت او هر ثروت او دارائي په دغه نامه بلله کيده لکه چه پخوانو د رومن خلقو هم "پيسو" يا "پکوس" pecus ثروت ته ويل، بيا چه مسکوکات په دوي کي رايج شول، هغه ئې هم پيکوس يا پيکو pecu بلل.[1]

ډنکن فوربس ليکي، چه پيسا paisa د يوې مسي سکې نوم هم دي چه زموږ نيم پنس ته نژدې ده عموماً د money معنا هم لري.

دا پخواني ويدي کلمه اوس به پښتو کي هم ژوندې او خورا مستعمله ده، توره او مسي ايکي ده، چه په پاړسو ئې پول بولي جمع ئې پيسې د عمومي ثروت او هم نقد مال په معنا راځي.

مثلاً احمد ډيري پيسې لري، دلته ئې معنا دا نده، چه ډيري توري ايکۍ لري، بلکه مقصد ډير نقود او حتي عومي ثروت دي.

دا کلمه له ويدي عصره تر اوسه په دغو معناو ژوندۍ ده، په هند او افغانستان کي ډيره مشهوره وه، څو چه اوس ئې يوه بله نوې کلمه په ناوړه ډول په عوض کي ودريده "پول" چه نه تاريخي حيثيت لري، او نه ملي او قومي، بلکه په پښتوکي استعمال هم په جمله او جمع کي په ښه ډول نه کيږي، او د پښتو او پاړسو د "پل" له کلمې سره په جمع او جمله کي التباس هم مومي مثلاً پل پل پول که ئې جمع کړو د لومړي جمع پولونه راځي چه التباس سره لري نو ښائې چه پښتو "ايکي" يا پيسه د پول لپاره واخلو او پيسې ثروت او نقد مال ته ووايو.

کر، کريش Krish

د شديار کولو او کرلو او زراعت مهم کارونه د آرئيانو سره له خورا پخوا څخه وه، لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پخپله د (آريا) کلمه هم له دغي ريښې څخه را وتلې ده، (ک،ر) اساساً په آريائي ژبو کي عنصري توري دي چه په معنا کي قلبه، شدياره، کرهڼه پراته دي، پخپله کرش په اوستا او ويدا کي راغلي، او شدياره کول افاده کوي. گيگر وايي: کريش يوه کلمه ده چه ډير ويدي اوستائي الفاظ ځيني جوړ شويدي، کرشتينه يا چرشتيه د آريائي قبيلو نومونه وه، چه دوي خپل ځانونه په افتخار په دغو نومو بلل، په اوستا کي کرشيوت د دهقان او بزگر معنا لري.[2] په سنسکريت کي هم دغه ريښه په اکثرو کلماتو کي ښه ښکاري، کرشي krishi د کرلو او زراعت معنا لري، کرشان kirshan کرونکي ته وايي، کرشن krashan شديار کونکي او يوي کونکي دي[3] د پاړسو کاشتن، کاريدن او د پښتو کر، کرهڼه، کرښت کرونکي، له دغي ريښې سره ډير نژدې والي لري، کرښه خط ته وايي، چه د شدياري د خطوط سره چه (کري شي) بلل کيده نزديکي لري.

---

[1] تاريخ افغانستان، ج۱ ص ۱۳۹.

[2] د شرقي ايرانيانو تمدن، ج ۱ ص ۲۴۵.

[3] هندوستاني قاموس، ص ۵۶۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آریائیانو اجتماعي تشکیلات

له ویدا او نورو پخوانو کتابو څخه ښکاري، چه پخوانو آریائیانو ځانته اجتماعي تشکیلات او د ژوندانه دودونه او د ټولني لپاره مخصوص سیستم درلود. اوس چه موږ ګورو د پښتنو ژوندون هم کټ مټ هغه ډول او هغه پخواني رنګ لري او د پښتون والي په لیاره او قوانینوکي هم دغه زاړه رسوم په ښه ډول پالل کیږي، پښتانه د ملي ژوندانه لپاره تل خپل اولسي تشکیلات محترم ګڼي، کورنۍ، عشیره، کلي، لته، هیواد تر اوسه هم خاص خاص مراتب لري ځکه چه دغه دودونه آریائیانو له پښتونخوا څخه وړي وه، نو ښائي چه زاړه نومونه ئې هم پښتو وي، چه لاندي هر یو جلا جلا لیکل کیږي، او پښتو والي ئې هم ښوول کیږي.

پتي Pati

په ویدي ژبه کي دا کلمه ډیره مشهوره ده د بادار، مالک، رئیس، مشر معناوي لري مثلاً په هغه وخت کي ویس پتي vicpati د کلي د مشر نوم و.[1]

معلومیږي چه آریائیانو له پخوا زماني څخه پخپلو اجتماعي تشکیلاتو کي دا نوم درلود، ګوپت gopat یعني شپانه پاچا یو نوم و چه دا نوم او دغه اصطلاح آریائیانو تر بخدي او ویدي مدنیت دمخه هم درلوده په ۱۹۳۹ع د آمو شمالي خوا ته اوسني سمرقند ته نژدې په تل نبروکي د دې پاچا تصاویر پیدا شویدي او دارمستر وائي چه په آریانا ویجه کي د آریائیانو پاچا دغه و، د اوستا په ګویشت او بنداهش کي هم د ګوپت ذکر کیږي[2] مقصد دا دي چه پت کلمه خورا قدیمه او د آریائیانو د بخدي تر راتګ هم دمخه د دوي په اصلي ټک (آریانا ویجه) کي هم وه. ګوتراپتي gotra-pati یعني د غوجل مشر وراجه پتي vraja-pati یعني د ورشو[3] او چراګاه مشر ګرامه پتي grama-pati یعني د کام مشر، دا ټولي اصطلاحات د ویدي آریائیانو دي.[4]

---

[1] کمبرج هستري، ج ا ص ۹٤.

[2] تاریخ افغانستان، ج ق ص ۱۱۲-۱۱۳.

[3] وراجه او ورشو ډیر سره نژدې دي، د ورشو بحث دمخه تیر شو.

[4] تاریخ افغانستان، ج۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سنسکريت کي هم پت او پتي مستعمل دي، او ډير کلمات د (پ،ت) د ريښې څخه را وتلي دي، مثلاً پيت pit مينه، عاطفه، پيتا pita پلار، پيتم pitam ډير مينه ور، ډيرگران او خوږ، پت pat ښه، عزت، اخلاق پت يا پتي مالک، بادار، څښتن، ميړه، پتا pata پلار.[1]

دا مفاهيم او معاني چه د (پ، ت) په مشتقاتو کي پراته دي، ټول سره نژدې دي او ښائي چه ځني حقايق وي، وا ځني مجازونه، په پښتو کي هم دا کلمې پت pat او پتي pati دواړي مستعلمي دي، پت د عزت او غيرت او ناموس او ننگ معناوي لري. مثلاً حميد وايي:

پروت په وينو کي لټ پټ ښه يم په پت کي　　　　نه سرو زور په تخت باندي بې پته

عبدالقادر خان وايي:

په ياري به هاله صادق باله شي　　　　چه تر مرگه د ياري پت وپالي

دغسي پتي يعني د بت خاوند هم په پښتو کي سته، مثلاً ډير پتي دي يعني د پت خاوند دي، بې پتي يعني پت نه درلودل، او بې غيرتي، او بې ننگي.

پير محمد مياجي وايي:

داسي ووې شيخ متي　　　　د مولا په عشق پتي[2]

نو قديم پتي هم دغه اوسني پښتو پتي او پت ته ډير نژدې دي، ښائي چه مشر او بادار او پاچا ئې له دې جهته پتي باله، چه په دوي د اولس پت خوندي وو، او دوي ننگيالي وو، او عزت او ناموس او ننگ ئې ساته، او ورستنۍ معناوي چه د مالک، بادار، څښتن، ميړه په ډولو راغلي دي، د زمانو له تيريدلو سره مجازاً خپرې شوي وي، مثلاً هر مالک او بادار او څښتن د خپل مملوک او مادون پتي دي، ځکه عزت او ناموس ئې ساتي، ننگه ئې پر ځاي کوي، دغسي هم ميړه تل د مايني ناموس ساتي نو ئې ځکه پتي دي.

کولا Kula

د آريائيانو د ژوندانه اساس لکه د نورو انسانانو دا چه دي پر کورنۍ ايښو شوي و، دوي کورني ته ډيره په درنه سترگه کاته، کورنۍ هر وخت د خير او برکت ځاي و، د کورني مشر او مدير پلار و، او له څو کورنيو څخه يوه عشيره جوړيده، د کورنۍ اهميت او د توکم ډيريدل لکه اوس چه په پښتنو کي ليدل کيږي په پخوانو آريائيانو کي هم کټ مټ دغسي دي. لکه مرحوم بيټ نيکه چه په خپل شعر کي د خپلو وگړيو ډيريدل غواړي "دا وگړي ډير

---

[1] هندوستاني قاموس.

[2] پته خزانه، ص ۱۳۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې خدایه“ دغسي هم په ویدا کي د پخوانو ریشیانو ډېر اشعار او سرودونه سته، مثلاً خدای د ژوندانه څښتن دي، دي د دولت خاوند دي، دي قوي او غښتلي کورنۍ ورکوي، اې څښتنه! موږ داسي مه کوې چه بې کورنۍ او اولاده پاته شو.[1] په ویدي ژبه کورنۍ او خاندان ته، کولا kula وائي چه د هغه عصر په اجتماعي تشکیلاتو کي ډېر اهمیت لري او له کورنۍ څخه نور لوړ تشکیلات شروع کیږي.

دا کلمه یقیناً د آریا له زانگو او اصلي ټکه، یعني زموږ له هیواده تللې ده او تر اوسه هم زموږ په ژبه کي ژوندۍ او مستعمله ده.

په پښتو اوس موږ کورني او خاندان ته کهول وایو: د قندهار مشهورو مشرانو کهولونه تر اوسه مشهور دي محمد زي (د پاینده کهول) بولي یعني د سردار پاینده خان خاندان، دغسي دي د اڅک کهول، د بارک کهول موږ په محاوره کي وایو، کاله ته ځم، له کاله راغلم، دلته ئې (هـ) حذفیږي، شیخ رضي لودي چه د ٤٠٠ هـ په حدود کي ژوندي ؤ هسي وائي:

نصره نه مو یې له کهاله لودي نه بې په کاوه

د ده تربور نصر لودي وائي:

د لودي زوي سنتې یم[2] د حمید له لوړ کاله یم

د پښتو د خورا پخواني شاعر امیرکروړ په یوه شعر کي دا کلمه (کول) راغلې ده: ”په باداري مي لوړاوي د کول د سور وکړه“ یعني د سور د کورنۍ، چه دغه کلمه کټ مټ د سلیمان ماکو په تذکره کي هم کول کښلي شوي، او ویدي رنگ لري،[3] له دې څخه ښکاري چه خورا په قدیمو زمانو او بیا د اسلامي دورې به اوائلو کي هم دا کلمه لکه چه اوس ژوندۍ ده، مستعمله وه.

گرامه Grama

د ویدي دورې په اجتماعي تشکیلاتو کي گرامه هم وه، چه غالباً د کلي معنا لري، او له څو ټبرو څخه به یوه گرامه جوړیده او مشر ئې گرامني gramani بلل کیده.[4]

دا ویدي کلمه په سنسکریت کي هم خورا مشهوره وه، ډېر کلمات نور ځني وزیږیده، مثلاً گرامواسي gramvasi یعني د گرام اوسیدونکي، کلیوال، گرام ادهي پتي gramadhipati د کلي پتي او د کلي مشر، گرامني

---

[1] ریگویدا، ۷ برخه ٦ فقره.

[2] پټه خزانه، ص ۷۱.

[3] وگوري پښتانه شعراء، ج ا ص ٦٤.

[4] کمبرج هستري ، ج۱ ص ۹۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

gramani د کلي يوه کورنۍ، ګرمياسوه gramyasva د کلي آس يعني خر، ګرامين gramin کليوال[1] او نور. چه دغه ټول اشکال اوس هم پښتو ته نژدې دي مثلاً ګرامواسي (ګرام اوسي)، ګرام ادهي پتي (ګرام اډې پتي)، ګرامياسوه د ګرام اسپه او ګرامين لکه خاورين اوس هم په پښتو هغه معاني لري. د ګرام کلمه تر اوسه هم کټ مټ په دغه ډول په پښتو کي مستعمله ده په مشرقي خوا او په نورستان کي هم اکثر کلي په دغه نامه دي مثلاً وډې ګرام، لوي ګرام، شګرام، بشګرام، کول ګرام، اشترګرام او نور. د بګرام نوم هم دغه ريښه لري، يو بګرام د کابل په شمالي خوا کي دي، بل پيښور د بګرام په نامه يادېدي. شيدا وائي:

تر هغه پوري بګرامه[2]   په جهان مشې بې نامه

بګرام د کابل او جلال آباد په منځ کي يو موقف دي، چه په نامه کي دغه ريښه سته. پخپله دا کلمه د (ګرام) په ډول هم په پښتو کي وه او داسي معلومېږي، چه زموږ له هيواده تللې او په ويدي ژبه کي ځاي نيولي دي يوه پښتو لنډۍ ده:

د بيلتانه سندري اورم   جانان له ګرامه سهار کډې باروينه

ويسه ويس Visa'vic

دا کلمه بيله هغه (ويسيا يا ويش) چه دمخه په آريائي څلورو ډلو کي ذکر شوه، ځانته مستقله کلمه ده ترګرام لوړه په اجتماعي تشکيلاتو کي ويسه وه چه د څو ګرامو وګري به يوه ويسه بلله کيده، او مشر ئې ويس پتي، vispati يا راجن rajan باله.[3]

ګايګر الماني ليکي: چه (ويس) په اوستائي دوره کي هم کلي ته ويل کيدې، هم يوې قبيلي ته چه څو کورنۍ ئې درلودې او د اوستا vis د سنسکريت له vic سره يو دي چه په ريګويدا کي د کور، کورني، ټبر معاني لري.[4]

داسي معلومېږي چه د (و،ی، س) په طبيعت کي د سکونت او هستيدلو معاني پراته دي، مثلا د ويدا او اوستا (ويس) د انګليسي هاوس house د پښتو (وسيدل، وسيده، هستيده ، اوسي) ټول دغه مواد لري.

لکه محققين چه وايي ويسه هم د اوسيدونکي او مستقر او ساکن په معناؤ دي[5] او لدې جهته چه ويس هم د اوسيدلو او استقرار ځاي ؤ نو د پښتو د وسيدل له مصدره سره ئې رابطه ډېره نژدې ده.

---

[1] هندوستاني قاموس، ص ۱۱٦.

[2] پښتانه شعرا، ج ۱ م ۲٦۲.

[3] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۹۱-۹٤.

[4] د شرقي ايرانيانو تمدن، ج۱ ص ۲٦٦.

[5] تاريخ افغانستان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پور Pur

دکتور کيت Keith د دې کلمې شرح داسي ليکي چه د پخوانو هندي بومي اقوامو له مدنيت څخه موږ څه معلومات نه لرو فقط دونه ښکاري چه دوي د غويو لويي گلې درلودې او په داسي سنگرو او محکمو ځايو کي ژوند کاوه چه له ډېرو څخه ئې جوړ کړي وه. ريگويدا دغه ځايونه پور pur بولي چه وروسته دا کلمه د ښار town په مفهوم هم مستعمله شوه.[۱]

ډونکن فوربس وايي چه په سنسکريت کي هم پور د ښار او کلي، کامپ camp يعني د پاچا د ناستي د ځاي kingston په معنا وه.[۲]

لکه دمخه چه وويل شوه، د ډيرو گرامو او کلو کوړه (ويسه) بلله کيده د ويسي مشر ويسپتي و، ده به يو ټينگ او محکم ځاي درلود، چه په اوسنۍ اصطلاح ئې موږ ارک بولو او دوي پور باله.

دا کلمه په پښتونخوا کي دونه مشهوره ده چه ډېر ځايونه اوس هم پور بولي مثلاً بټه پور، سلطان پور، فتح پور چه په ننگرهار کي دي په هند کي هم ډېر ښارونه به دې نامه دي مثلاً بهاول پور، بيجا پور، رام پور او نور.

اعليحضرت امير شير علي خان چه د کابل شمالي خوا ته نوي عسکري ځاي بنا کړ شير پور ئې وباله چه تر اوسه هم په دغه نامه مشهور دي. په پښتو کي به مفرد ډول دا کلمه د پوړ په شکل پاته ده، پوړ طبقې ته وايي مثلاً دري پوړه وداني يا پوړ پر پوړ يعني طبقه پر طبقه.

دا موجوده معنا هم هغي پخواني ته نږدې ده ځکه چه هر پوړ محکم او ټينگ وي او پخوانو کلاو او ارگو پوړونه هم درلوده چه آثار ئې تر اوسه سته.

سميتي Samiti

دمخه تاسي د سمهيتا په بحث کي ولوستل چه معني ئې مجموعه ده او د پښتو سمت هم نژدې دغه معنا لري.
په آريائي اجتماعي تشکيلاتو کي يو مهم شي سميتي و چه دغه کلمه هم له هغې ريښې څخه ده، دلته به لومړي د سميتي اجتماعي مفهوم در وښيو، وروسته به ئې پر لغوي او تطبيقي خوا وږغيږو.

لکه اوسني پښتانه چه په خپلو قبيلو کي جرگې لري، او دا جرگې له په خوانيو زمانو څخه د اجتماعي چارو د فيصلې کامل اختيارت لري، او ځانته لياري او اصول هم لري، دغسي پخوانو آريائيانو هم ملي جرگې درلودې. يوه مهمه جرگه ئې سميتي samiti بلله.

---

[۱] کمبرج هستري، ج۱ ص ۸٦.
[۲] هندوستاني قاموس، ص ۲۱۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ریگویدا کي د دې جرگې بحث راغلي دي[۱] او علما وايي چه دوی دوې جرگې درلودې یوه ئي سبها sabha بلله او بله سمیتي، په سمیتي کي سپین ږیري او د قبیلې مشران سره غونډېدل او دا عمومي جرگه وه اما سبها د کلي وړه جرگه وه او مقامي رنگ ئې درلود، په سمیتي کي پاچا هم شاملیده او د پاچا او مشر د ټاکلو هم حق د دکتور زیمر Zimmer په قول دې جرکې درلود.[۲] په ویدي ژبه د سمهیتا او سمیتي کلمو په معنا کي د ټولني اجتماعي مفاهیم پراته دي. گویا د دې مفهوم لپاره (س، م، ت) عنصري حروف دي، په هندي ژبو کي هم دغه ریښې په ډېرو کلماتو کي په دغه مفهوم سته مثلاً سمت simat د تولیدلو عمل، سمیت semet یو له بله سره ټول، ور سره، سمیتنا samitna یو له بله سره ټولول او سره غونډول.[۳]

لکه چه دمخه ویل شوې دي د پښتو سمت هم کټ مټ دغه شکل او مفهوم لري، ځکه چه په سمیتي (جرگه) کي هم د ټولني او غونډېدو مفهوم لري، نو لیري نده چه دغه ټول کلمات له دغي ریښې څخه وي.

ناچ

رقص او اتڼ د انسان له فطري خصایصو څخه دي په پخوانو اقوامو کي هم و، له ریگویدا څخه ښکاره کیږي، چه آریائیانو هم اتڼونه درلوده، او لکه اوس چه د پښتنو زلمي اتڼونه کوي او څوښي غوړوي، پخوا هم دوي دغسي اتڼ درلود او دا اجتماعي دود پکښي موجود و.[٤]

په سنسکریت کي اتن ناچ بولي او دا کلمه تر اوسه هم په هند کي پر رقص dance اطلاقیږي[۵] په پښتو کي د دي فعل لپاره د اتڼ مخصوصه کلمه سته مگر د ناچ او رقص د فعل لپاره له هغې قدیمي ریښې څخه نڅا او نڅل هم لرو فقط (چ) په (څ) بدله شوې ده، له دغه مصدره افعال هم جوړیږي مثلاً ناڅي، و به ناڅي، و ئې نڅل، یو شاعر وائي:

لکه ناڅي چه بسمل له تیره تیغه — چه په تیغ دي شوم کړم نو نڅا راغله

سامانه Samana

---

[۱] ریگویدا، ج ۳ ص ۲۵۳.
[۲] کمبرج هستري،ج ۱۱ ص ۹٦-۱۳۳.
[۳] هندوستاني قاموس ص ٤۷۸.
[٤] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۲.
[۵] هندوستاني قاموس، ص ۷۲٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په ريگويدا کي ډيره راځي او د يوې ميلې نوم و چه په ارت ميدان کي به کيده او ټول طبقات، ښځي او نر، گوچني، لويان گرد پکښي حاضريدل.

غېږ بازانو به غېږي ايستي، ورزشکارانو به لوبي کولې،سپرو به هم خپل هنر ښکاره کاوه ريښيانو به اشعار ويل.

دا ميلې به کله د شپې کله د ورځي اجرا کيدې، او د مظاهرې او نمايش عمليات به کيدل.[1]

دا ميلې تر اوسه په قندهار او نورو ښارو کي سته، په پسرلي په مني په ژمي مخصوص ځايونه لري او خلق پکښي ټوليږي، په مياشتو مياشتو دوام کوي، لکه پخپله ميلې چه پاته دي، نوم ئې هم په پښتو کي پاته دي مگر لږ څه معنوي تحول ور پيښ شويدي.

په قندهار کي سامانه تظاهر، نمايش په فخر سره ځرگندوني ته وائي، مثلاً فلاني ساماني کوي، يعني تظاهر او نمايش کوي، او ځان ښکاره کوي، سامانه گر متظاهر او نمايشي سړي ته وايي، په سامانو تلل، يعني په کبر او خود نمائي تلل، مثلاً يو شاعر وائي:"راغي ابو جهل کافر نبي ته په سامان" دا لږ معنوي تحول علت هم لري ځکه چه د آريائيانو ميلې هم د تظاهر او نمايش او سامانو ځايونه وه، هلته قوت، هنر، حسن، جمال ټول خلقو ښکاره کول، حتي پيغلو ميړونه هم هلته ټاکل، زلمو به ځانونه سينگارول،گويا دا ميله هم په حقيقت کي يو نمايش، او په دغه اوسنۍ معنا "سامانه" وه چه اوس هغه د ميلې مفهوم له دې کلمې څخه تللي، او فقط هغه اصلي مقصد يعني "نمايش او تظاهر" پکښي پاته شوي دي. ځکه چه سامانه له آريائي اجتماعي مظاهرو څخه وه، نو تر اجتماعي تشکيلاتو لاندي راوړله شوه.

ارباب انواع

د پخوانو آريائيانو له ژبي څخه ځيني مهم نومونه د دوي ارباب انواعو دي چه دلته ئې له لغوي پلوه موږ له پښتو سره پر تله کوو، دا ارباب انواع له پخوانو زمانو څخه دوي درلودل، او د ريگويدا سندري د دوي په نومو او اوصافو ډکي دي، لکه چه پوهان وائي: آريائيانو لوي خداي او واحد مطلق جل شانه هم پيژاند، مگر د خالق تعالي د قدرت طبعي مظاهر لکه آسمان، لمر، سپوږمۍ، اور، باد او رڼا ئې هم مجلل او محترم بلل، او د دغو شيانو په واسطه ئې د لوي ښتن پرستش کاوه، دلته فقط د هغو له نومو سره زموږ کار دي.

ديوس Dyaus

[1] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نامه آريائيانو يو رب النوع ستايه چه د آسمان او رڼا رب النوع ئې ګاڼه او ټول نوراني او مفيد عناصر ئې ده ته منسوبوله. د دې نامه اصلي ماده ديو ده چه عنصر ئې له (ډ، ي، و) څخه مرکب دي، او دا ماده او اصل د "ځليدلو او رڼيدلو" مفهوم له ځانه سره لري، دا ماده په آريائي ژبو کي دوني عامه ده، چه اکثرو قديمو اقوامو له دغي مادې څخه د خداي تعلي نوم جوړ کړي دي مثلاً پخپله هندي آريائيان لوي خداي جل شانه ډييوس پاتر Dyeus-Pater بولي يعني لوي او اعظم.[1]

په سنسکريت کي ډيوا، ډيواس د لمر او رڼا په معناؤ دي، او خورا ډيري کلمې له دغه ريښې څخه په هغه ژبه کي را وتلي دي، لکه چه ډنکن فوربس ليکي: ويدي ماده ئې ډيا Diya ؤ د ځراغ په معنا.[2]

وګوري دغه کلمه په يوناني کي ذيوش Zeus او بيا زيوش، زيوس سوه، د لاتين ډووس او ډيوفيس او جوفيس او جو پټير هم له دغي کورني څخه دي، په زړه الماني ژبه کي ذيو او په اسلاوي کي ډيواس، په ايتالوي کي ډيو د پرتګالي او هسپانوي ډيوس ټول له دغي ريښې څخه را وتلي اسما دي په نورو نوو ژبو کي ډيوډيوس، او ډيو هم پدغه ريښه اړه لري ډيويس Dious او ډيواين divine هم له دې کهوله دي.[3]

په پښتو کي تر اوسه ځراغ ډيوه divah بولو او دا کلمه دوني شهرت لري چه له پخوانو زمانو څخه تر اوسه په دې ژبه که ژوندي پاته ده، او سړي په ټينګه ويلاي سي، چه هم هندي او هم نورو آريائي ملتو دا کلمه له دې مځکي څخه وړې ده.

لکه چه ومولوستل: ډيپوس اسماني رب النوع و، او په دغه تقريب دا نوم ټولو آريائي مللو د خداي تعالي لپاره غوره کړي و، ځکه چه رڼا له اسمانه څخه وه، نو ګويا ډيپوس آسمان وو، چه په مقابل کي يې د دې رب النوع د مځکي بل رب النوع هم موجود و. که د ډيپوس کلمه تحليل کړو، پښتو کلمه ډيوه به واخلو چه د چراغ او رڼا معنا لري، او د نسبت ادات (يز) به ورسره ونښلوو ډيويز Dyvis به سي، يعني رڼا وال، منور، د چراغو ډک، چه عيناً د آسمان ظاهري شکل هم دغه دي. او ډيوس Dyaus او ډيويز هم ډير سره نژدې دي، ډيوه په پښتو ادب کي ډيره راغلې ده لکه دا لنډۍ:

ته به د کوم مجلس ډيوه يې ... زه د هجران په تاريکو کي ناسته يمه

ډيويز هم د آسمان د صفت په ډول مستعمل و لکه په دې لنډۍ کي:

د توري شپې ډيويز آسمانه ... سترګي دي وزه که به لمر را خيژوينه!

---

[1] تاريخ افغانستان، ج ق ص ١٤٤.

[2] هندوستاني قاموس، ص ٤٠٦.

[3] تفسير الجواهر - ويدک انډيا، ص ٨٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته معشوقه له مین سره د شپې وصل شوي ده، نو نه غواړي چه ژر سهار سي او لمر را وخیژي، نو آسمان ته خطاب کوي چه اې د څراغ او رڼا خاوند آسمانه! که به لمر ژر را خیژوې نو دي سترګي ووزه!

دغه ډیویز چه د آسمان د صفت په ډول راغلي دي، کېدای سي د هغو ټولو آریائي نومو ماخذ ګڼل کیږي، چه دمخه تیر شول.

پریتهي وي Prithivi او نور

په ریګویدا کي د ډیوس په مقابل کي تل پریتهي وي یعني مځکه راځي، دا هم د یو رب النوع نوم و[1] په سنسکریت کي پرتهوي prithvi د مځکي معنا لري او ډیر کلمات نور هم له دې مادي څخه جوړ شوي دي، ځکه چه مځکه پرته او غوړیدلې ده، نو ښائي چه دا نوم د پښتو له (پروت مذکر، پرته مونث) سره شریک وي، ځکه چه د کلماتو ماده (پ، ر، ت) دې پریتهي او پرتهوي او پروت ډیر سره نژدې دي.

راګوزن لیکي، چه په ویدي ادب کي د پروت لغوي معنا خپریدنه او پروتوالي دي، او اوریځي او غره ته هم له دې جهته پروت وایي، چه خپاره او پراته وي، پرجاینه هم په ریګویدا کي د اوریځي نوم دي چه د پروت له مادې څخه ئې نوم را وتلي دي، د اروپا آریائیانو هم له دې رب النوع سره ډیره دلچسپي درلوده. سلاو او لیتواني اقوامو ئې تر ډیرو مسیحي کلو پوري لا هم پرستش کاوه، نومونه ئې له دغي مادې څخه مشتق دي، مثلاً پرکوناس، پرکونس، پیترون (اوریځ).[2] دا شرح چه ولوسته سي نو د سړي یقین راځي چه پریتهي وي، پرتهوي پروت، او د پښتو پروت له یوې ریښې څخه دي.

دغسي هم ماروت Marut د باد او سیلۍ رب النوع و، چه اوس دا نوم د مروت به شکل موجود او د ببنتو د یوې قبیلې نوم دي.

دغسي هم د سوما ذکر چه دمخه راغي، دا هم یو رب النوع و چه په پښتو کي د نامه ریښې تر اوسه سته. په دې ډول اکثر زاړه آریائي نومونه او اعلام په پښتو کي تر اوسه موجود دي، او د لغوي پلوه ډیره نزدیکي ور سره لري.

اندرا د ویدي عصر معروف جنګي رب النوع و چه نوم ئې د پښتنو پر یوې قبیلې ایښو شوي دي، او تر اوسه هم اندړ بلل کیږي.

---

[1] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۱۰۵.
[2] ویدک انډیا ص ۱۳۱-۱۴۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلرمه برخه

پښتو او د اوستا ژبه (زند)

اوستا ژبه- باختري اوستا او نوې اوستا- د اوستا ټوکونه-اوسني اوستا
په پښتوکي د اوستا ژوندی کلمات- په پښتوکي اوستا- زرا تشترا- سپنتمان -
اهورا مزدا- واره - بامي- اسپه- کاوه- د ځايو نومونه- مانده - راغه -
سپين غر- د ځينو وسلو نومونه- عمومي مشابهت او نزديوالي- د تطبيق جدول

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او اوستا

لومړۍ خبري

لکه چه دمخه وویل شوه، اوستا ژبه هم لکه سنسکریت له آریائي پخوانو ژبو څخه ده، او د پښتو له ادبي تاریخ سره ډیره اړه لري.

اوستا د آریائي باختر او بخدي یوه زړه ژبه ده، چه موږ ئې د پښتو سره ډېر کلمات او لغات مشترک مومو، او لکه د پښتو رابطه چه د سنسکریت سره ټینګه وه، د اوستا سره هم دغسې کلکه اړه لري.

په حقیقت کي دا درې ژبې (سنسکریت، اوستا، پښتو) سره خوندي دي، او په یوه هیوادکي زیږیدلي او تربیه شوي دي، سنسکریت د هند په ارتو ورشوګانوکي خپره شوې، او اوستا په باخترکي ځوانۍ ته رسیدلې ده، پښتو د پښتنو او پکهت سره یو ځاي، پخپلو غروکي تر اوسه ژوندۍ پاته ده.

د پښتو د ادبي تاریخ د څرګندولو او قدامت له پاره موږ نا څاره یو، چه پښتو له اوستا سره هم پر تله کړو، او په هغو اصولو چه د سنسکریت سره مو مقایسه کړې وه، (دریمه برخه) اوس ئې په دې برخه کي د اوستا سره اوړه په اوړه ودروو.

د دې له پاره چه تاسي ته د اوستا تاریخي کیفیت لږ څه معلوم سي، او هم ئې ادبي آثار وپیژنئ، لومړی به د سنسکریت په ډول په خورا لنډو کرښو کي تاسي ته د دې ژبې تاریخ او بیا ادبي آثار در وښیم بیا به نو په اصلي مقصد یعني مقایسوي څیړنه پیل وکړم.

لکه په دریمه برخه کي چه فقط د سنسکریت ځیني مشهور او خورا مهم کلمات په پښتو کي پلټل کیده دغسي به د اوستا د لغاتو او مهمو کلماتو پلټنه او پر تله وکړو.

اما د قواعدو او د ژبې د اصولو مقایسه او تطبیق به په یوه بیله برخه که وسي، دلته فقط لغوي او ژبنۍ څیړنه د لغت او کلمهٔ سازۍ له روهه کیږي.

اوستا ژبه، یا زند Avesta, Zend

دا ژبه په باختر کي له زړې اصلي آریائي ژبې څخه د ویدي ژبې سره یو ځاي او غبرګولې وزیږیده، نو ئې باختري ژبه هم بولي،اوستا ئي له دې جهته بولي، چه د اوستا دکتاب پخواني او خورا زوړ ټوک "ګاته" په دغه ژبه لیکل شوي دي، دغه ژبه زند Zend هم بلله کیږي.

مدققین وایي: چه د اوستا د ژبې چه ګاته په لیکل شوی دي، او د ویدا د ژبې لږ فرق هم نسته، او په جزوي اړولو او تبدیل سره چه معین اصول لري، د یوې ژبې یوه خبره په ها بله ژبه اړولاي سو.

د اوستا ژبې په روحاني ډله او مقدسوکتابو اړه درلوده، او بیله پخپله اوستا بل کتاب او لیک په دغه ژبه ندي پاته که څه هم د اوستا کتاب او د زرتشت دین په ایران کي خپاره سول مګر تر ایراني هخامنشي دورې (۷۳۰ تر ۳۳۰ ق،م) وروسته چه اسکندر پر ایشیا مسلط سو نو د اوستا نسخي هم ورکي شوې، مګر وروسته بیا د اردشیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساساني ۲۱۲-۲۲۶ع په امر اوستا را غونډه سوه نو له دغه جهته اوس د اوستا زوړ متن ندي پاته، فقط دګاته برخه ئې زړه او د زرتشت قول بلله کیږي.[۱]

دا ژبه اوستا بلله کیږي، چه شرح ئې وروسته راغې، په حقیقت کي زند Zend د اوستا کتاب پهلوي شرح وه چه وروسته دا دوه نومونه په ګډه "زند اوستا" د متن پر اصلي ژبه اطلاق شوه، که نه وي پخپله زند د اوستا د تفسیر ژبه یعني پهلوي ده.[۲]

د پهلوي تفسیر یو بل تفسیر هم درلود چه هغه (پیتي زینتي) یعني مکرر تشریح یا پازند بولي، د دی تفسیر التفسیر ابهام تر پلهوي لږ دي، او هم ئې رسم الخط نسبتاً واضح دي یا زند له پهلوي څخه لږ څه بیلتون لري او ټول کتب چه پکښي موجود دي د پهلوي نسخو تفاسیر او شروح دي.[۳]

له دې ملاحظاتو څخه داسي ښکاري، چه لومړني اوستا چه د زرتشت د عصر ژبه وه، او د اوستا کتاب په کښل شوي وو ورو ورو له باختره شا و خوا خپره شوه، په ایران کي زړه پاړسو (فرس قدیم) رواج شوه، وروسته پهلوي ژبه او پازند ځیني را ووتې، نو په حقیقت کي اوس د زړې باختري اوستایي ژبې آثار ندي پاته. ګاته چه د اوستا یو ټوک دي د محققینو په قول هغې زړې باختري اوستا ته نژدې دي.

باختري اوستا او نوې اوستا

باختري اوستا هغه کتاب وو، چه زرتشت په بخدي کي وکیښ او د هغه وخت باختري پاچا ګشتاسپ د ده دین ومانه او ټول د زردست قوانین ئې د غویو پر څرمن وکښل، او هري خوا ته ئې ولیږل.

یو پخواني مورخ پلینیوس Plinius د هرمپوس له کتابه په لومري میلادي قرن کي داسي لیکي چه لومړني اوستا دوه ملیونه اشعاره وه، مسعودي عربي مورخ تر ۳۴٦هـ دمخه په مروج الذهب کي هسي لیکي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غویو څرمنو باندي لیکلې وه ، محمد جریر طبري متوفي ۳۱۰ هـ وایي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غویو څرمنو باندي لیکلې وه، شهنامه وایي د اوستا ۱۲۰۰ فصله پر زرینو تختو کښل شوي وه، تنسر د ایران یو روحاني سړی و، چه ۱۷۰۰ کاله تر اوس دمخه ژوندي و په یوه خپل خط کي هسي کاږي: چه اسکندر زموږ د دین له کتابه دولس زره د غوئي څرمني وسوځلې له دغو روایاتو څخه د اوستا ضخامت لږ څه څرګندیږي که څه هم مبالغه لري اما دا خو ښکاره ده چه د مخامنشیانو په عصر کي اوستا ۸۱۵ فصله او ۲۱ کتابه یا نسکه درلوده. تر اسکندر وروسته چه بیرته دا کتاب سره ټول شو ۳۴۸ فصله ئې لاس ته راغله چه پر ۲۱ کتابه ئې وویشۀ. یو انګلیسي عالم وسټ West دغه ساساني ۲۱ کتابونه ۳،٤۵۷،۰۰۰ کلمې تخمین کوي، چه اوس ئې ۸۳،۰۰۰ کلمې موجودي

[۱] تاریخ ادبیات ایران د دکتور شفق ص ۸.

[۲] د براون تاریخ ادبیات ایران، ج۱ ص ۱٤۰.

[۳] د براون تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱٤۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، یعني هغه اوستا چه په ساساني دوره کي تر اسکندر وروسته ټوله شوې وه، بیا هم په اسلامي دوره کي تلف سو، او اوس ئې فقط یوه ربع پاته ده.[1]

له دې بیانه هسي ښکاري چه د اوستا کتاب ډېري صدمې لیدلي، او څو واره له منځه وتلي او بیا سره ټول شوي دي، او ډېر نوي نوي مضامین وروسته هم پکښي داخل شوي دي، یعني دا یو کتاب دي چه پر پخواني حالت ندي پاته. ډارمسټټر فرانسوي عالم ډېري برهمني او پهلوي او او بودائي او یوناني اغیزې او عناصر په اوستا کي ښیئي[2] نو لکه د مضمون او محتویاتو له پلوه چه اوستا سره اوښتې او نوي مواد په گډه شوي دي، دغسي هم د ژبي له خوا د زړې باختري اوستائي نمایندگي نیسي کولاي، او دا یو محرف کتاب دي، چه اوس ئې لږ برخي په نوي شکل پاته دي.

د استا ټوکونه

د ساسانیاونو په دوره کي له ۲۱۱ ع تر ٦۲۹ ع پوري چه زرتشتي دین رسمي گڼل کیدي ټول د اوستا کتاب ۲۱ نسکه (کتابه) و چه د دینکرد[3] په اتم او نهم فصل کي تفصیل راغلي دي، نسک په اوستا کي نسکو ذکر شوي او معني ئې دفتر او جنگ او مجموعه ده.[4]

دغه یویشت نسکه پر درې برخي ویشل کیږي چه هره برخه ئې اوه نسکه ده، لومړي برخه ئې گاتها Gatha یا گاسان Gasan بولي چه د عبادت مسایل او مذهبي اصول دي، دوهمه برخه ئې دات Dat بولي چه خاصه ده په اجتماعي او معاشرتي قوأنینو پوري، دریمه برخه یې هدهه ماتهرا Hadha-mathra ده چه الهیات او فلسفه او گډوډ بحثونه دي.[5]

اوس به د دغو درو ټوکو اجزاء او برخي هم در وښیو:

گاتها Gatha

چه د اوستا خورا مهمه برخه ده، په سنسکریت ئې گیتا بولي یعني سندري او سرودونه او دا اوه نسکه لري، چه ۲۳۸ قطعې او ۸۹٦ شعره او ۵۵٦۰ کلمې دي. گاتها دا برخي لري:[6]

ا۔ ستوت یشت Stotyast چه د اوستا خورا مقدسه برخه گڼله کیږي، او ۳۳ برخي لري چه ۲۲ ئې منظومي دي او ۱۱ نوري برخي بې په نثر او عمومي محاوره کښلي شوي دي.

[1] گاتها، ص ۵۰.

[2] د زند اوستا مقدمه، لومړۍ برخه.

[3] دینکرد یو پهلوي کتاب دي، چه په نهمه عیسوي پیړۍ کي لیکل شوي دي.

[4] یسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[5] یسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[6] زند اوستا لمړۍ برخه د ډارمستتر مقدمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- سوتکر Sutkar
۳- ورست مانسر Varst-mansar
٤- بک Bak
٥- وستک Vastak
٦- هاد هوخت Hadhokht
۷- سپند Spand

له دغو څخه سوتکر او ورست مانسر او بک هر یو ۲۲ برخي لري چه د لومړۍ قسم د ۲۲ منظمو برخو پر ډول منظومي سندري دي او د هغو شرح او تفسیر ګڼل کیږي، او اوس له دغو څخه فقط د سوتکر یو څو قطعي او د ورست مانسر یوه برخه زموږ په لاس کي ده دغسي هم د بک درې برخي په یسناګاني دي.

د وستک څخه اوس هیڅ پاته نه دي، او نه د ینکرد د دغه شرح کوي، نه ئې اصلي نسخه او نه ئې پهلوي شرح سته، اما له هاد هوخت څخه درې برخي پاتي دي، چه په یسنا کي شمیرلي کیږي او یوه بله برخه ئې هم په یسنا کي ګڼه او درج ده. اومه برخه یعني سپند د زردشت کیسه ده، چه په نوي ډول "زردست نامه" بلله کیږي او د ده د ژوندانه کیسې پکښې دي.[1]

دات Dat

دوهمه برخه نسکونه چه دات Dat ئې بولي، او قانوني او شرعي مباحث لري، دغه لاندي اوه برخي لري:
۱- ینکاتوم Nikatum
۲-ګندا سرنیګت Ganda-sar-nigat
۳- هوسپارم Husparam
٤- سکاتوم Sakatum
٥- وندیداد Vendidad
٦-کتردات Kitra dat
۷- بکان یشت Bakan yast

له دغو نسکو څخه فقط لومړي پنځه خاص قانوني او شرعي مباحث لري، دوه نور د عالم د خلقت cosmology بحثونه لري، او اساطیر mythology دي.

له دغو لومړیو پنځو برخو څخه اوس وندیداد بشپړ پاته دي، اما د نیکاتوم، ګندا سرنیګت او سکاتوم څخه فقط یو څو څو قطعي سته، اما د هوسپارم څخه یوه مهمه برخه د خپلي اصلي نسخې text په ډول او هم ئې پهلوي ترجمه په اریپتستان Erpatistan او نیرنګستان Nirangistan کي پاته ده.

[1] د ډامستتر د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږمه برخه کتردات د خلقت له ابتداء څخه تر زر تشته پوري تاریخي ابحاث لري، او اوس دغه برخه په بندهش Bundahis او شهنامه کي ساتلې ده.

اومه برخه چه بکان یشت نومیږي، ځیني مناجاتونه او دعاوي دي، چه د ارباب انواعو په نامه وې. او له دغو څخه ۱٦ ټوټې په هوم یشت او سروش یشت کي سته.[۱]

هدهه ماتهرا Hadha mathra

دریمه برخه نسکونه چه هدهه ماتهرا نومیږي، نه ښه پیژندل شوي، او نه ښه ساتلې شوې دي، دغه برخه هم اوه څپرکي لري:

۱- دامدات Damdat

۲- ناتر Natar

۳- پاګګ Pagag

٤- رت دات ایتګ Rat-dat-itag

۵- بریس Baris

٦- کش کیشرو Kaskisrav

۷- ویشتاسپ ساست Vistasp sast

دامدات د زرتشتیانو د خلقت او د پیدایښت احوال و، د بندهش د پیدایښت او خلقت بیان له دغي برخي څخه دي، د ناتر په حال هیڅ نه یو خبر، او نه دینکرد له دغه څخه بحث کوي، له پاګګ څخه په ګاه او سي روزه Siroza کي یو څه برخه پاته ده، او د وختو ابحاث ئې درلوده، رت دات ایتګ Rat-dat-itag د قربانیو ترتیبات ښوول، او دوې قطعې ئې اوس سته.

اما پنځمه او شپږمه حصه د هغو قربانیو په بیان کي وه چه د ناوړو او جناتو د اضرارو جلوګیري ئې کوله، له دغو څخه یوه ټوټه هم نده پاته، او ښائي په پهلوي نیرنګستان کي د کش کیشرو ځیني مضامین وي.

اومه برخه چه ویشتاسپ ساست یعني د ویشتاسپ یادونه ده د دغه پاچا اوضاع له زردشت سره بیانوي چه اوس د ویشتاسپ یشت او د آخرین پیغمبر زردشت په نامه مشهوره ده، او د زردشت نامې اساس هم ده.[۲]

نتیجه

ډارمستتر چه د اروپا له اوستا پوهانو څخه لومړی او معروف سړی دي، له لوړو ابحاثو څخه په لنډ ډول دا نتیجه اخلي چه د ساساني اوستا له ۲۱ نسکو څخه فقط دوه نسکه یعني وندیداد،، او ستوت یشت بشپړ پاته دي او له بکان یشت څخه هم ډیره مهمه برخه زموږ پلاس کي ده.

[۱] د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

[۲] د زند اوستا مقدمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اما د څلورو نورو نسکو (۱- بک، ۲- هاد هوخت، ۳ ویشتاسپ ساست، ٤- هوسپارم) څخه هم غوره برخي پاته دي او له نورو څخه لږ لږ.

دغسي هم دارمستتر وایې چه په غیر مرتب او غیر مستقیم ډول له پهلوي شرحو څخه موږ ته د اوستا دور کونسکو محتویات معلومیږي او د پنځلسو نسکو لږ یا ډیري نمونې او نسخې زموږ څخه سته.

ویست West انگلیس اوستا پوهاند، د اوستا ټول ۲۱ نسکونه ۳٤۷،۰۰۰ لفظه بولي، چه اوس فقط ۸۳۰۰ الفاظ یعني څلورمه برخه پاته او نور محو شوي دي.[1]

اوسنۍ اوستا

دا لوړ تقسیم چه په اوستا کي شوي دي، لکه تاسي چه وویل د پهلوي د دنیکر دله کتابه معلومیږي، چه پخوا ئې دغه اجزاء درلودل، اما اوس د اوستا کتاب پر دغو پنځو ټوکو باندي مشتمل دي.[2]

۱ یسنا Yasna چه د کلمې معنا ئې پرستش، نمنځنه، لمونځ او جشن دي په سنسکریت کي دا کلمه یجبنه، په پلهوي کي نیرشن، په پاړسو جشن ده، دا ټوک ټولي هغه سندري دي چه د مذهبي مراسمو پر وخت ویلي کیږي، او ۷۲ فصله لري چه له دغو څخه ۱۷ فصله د هغه پخوا گاتها څخه دي.

۲- ویسپرید Vispered یعني سروران دا برخه هم مستقل کتاب ندي بلکه په لومړي برخه اړه لري، د مذهبي دعاو او اورادو مجموعه ده، چه د یسنا سره یو ځاي ویل کیږي او له ۲۳ څخه تر ۲۷ پوري فصلونه لري.

۳- ویندیداد Vendidad یعني د شیاطینو دافع قانون، چه په دغه کتاب کي د اوداسه آداب او د استغفار او توبې اصول بیان شوي دیني قوانین او احکام لري، دا کتاب ټول ۲۲ فرگرد یعني بابونه لري.

٤- یشت Yasht یعني نیانش او لمونځ چه د کلمې ریښه په هغه یسنا کي ده، دا یو ډول سندري دي، چه د خدایتعالي او پریښتو ستاینه ده، یشتونه ټول ۲۱ دي.

۵- خورده اوستا، یعني کوچنۍ اوستا چه آذربد مهر اسپند د دوهم شاپور په وخت ۳۱۰-۳۷۹ ع کي تالیف کړه، د شپې او ورځي د مختلفو اوقاتو دعاوي او لمنځونه او مناجاتونه دي. دا پنځه برخي چه لوړي ذکر شوې، اوسنۍ اوستا ځیني جوړیږي. د دې کتابو ډیري پخوانۍ نسخې نسته ډیره زړه نسخه چه له یسنا څخه د کوپنهاگ په موزیم کي سته، په (۱۳۲۵ ع، ۷۲٦هـ) د هیربد مهربان کیخسرو په قلم لیکل سوي، او وسترگارد نومي ډانمارکي مستشرق مندلې، او کوپنهاگ ته ئې وړي ده.

په اروپا کي لومړی سړی توماس هائډ Thomas Hyde انگلیسي و چه په (۱۷۰۰ ع، ۱۱۱۲هـ) ئې د ایران د مذهب کتاب خپور کړ، دي په زړو ژبو پوه و، او په دې لاري کي ډیر زیار وکیښ تر دې ورسته یو بل فرانسوي عالم انکتیل دوپرن Anquetil Duperron په (۱۷۵۵ ع، ۱۱٦۸هـ) د اوستا زده کولو لپاره هند ته راغي، دې سړي لومړی پلا اوستا ترجمه او په ۱۷۷۱ ع ئې په فرانسه کي نشر کړه، بیا نو برنوف Burnouf په ۱۸۳۲ ع د یسنا ترجمه

[1] د براون تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱۷۰.

[2] پورداؤ دگاتها، ص ۵٦-۵۸ - د براون تاریخ ادبیات، ج۱ ص ۱۷۲-۱۷۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او شرح خپاره کړل، وروسته په دې علم کې ډیر نوموړي پوهان منځ ته راغله، چه دي ساسي، اوګروټ فنټ، رولنسن، بارتولومه، میه، لاسن، اسپیګل، ګیګر، ډارمستټر، ګیلډنر، ملر، له دغي جملې څخه دي او دغو پوهانو په المان او فرانسه کي ډیر کتب د اوستا په خصوص کي وکښل او خپاره ئې کړه.[1]

په پښتو کي د اوستا ژوندي کلمات

اوس چه تاسي ته لږ څه د اوستا شرح معلومه سوه، نو به خپل اصلي مقصد ته ولاړ سو، د اوستا یو څو مشهور لغتونه به د پښتو سره تطبیق کړو.

دمخه د ویدا په بحث کي تاسي ته د تطبیق اصول معلوم سوه، هغه تحلیلي قواعد دلته هم جاري دي او زموږ د چاري اساس یو دي. دلته چه موږ د اوستا ځني کلمات د پښتو له پلوه تحلیل کوو، فقط د مثال په ډول یو څو هغه کلمات را اخلو چه په اوستا کي ډیر مشهور دي که نه وي، د ټولي ژبي تطبیق او مقایسه بیل کتاب غواړي او د پښتو د ادبي تاریخ وظیفه هم نده.

د اوستا کلمه

تر هر څه دمخه به پخپله د اوستا نوم تر تحلیل لاندي راولو، دمخه در ښکاره شوې ده، چه دا کلمه ډیره زړه ده او د آریائي باختر له پخوانو آثارو څخه ده.

د دې کلمې په معنا او لغوي تحلیل کي پوهان ډلي ډلي دي، هر چا یوه توجیه ورته کړیده او اشکال ئې هم مختلف را نقل شویدي، اوستا، ایستا، استا وستا، افستا، اپستا. د پهلوي شکل ئې اویستاک دي، چه ډارمستتر اپستاک ضبط کړیدي، په سریاني ژبه اپستاګا او په عربي کي ابستاق دي او لکه محققین چه وایي: د دې نامه ذکر تر ساساني دورې دمخه په بل اثر کي نسته فقط یو عالم اوپرت Oppert دا عقیده لري چه د داریوش[2] د بیستون په ډبر لیک (٤ لیک ٦٤ فقره) کي چه ابستام راغلې ده، دغه کلمه ده.[3]

په هر صورت اوس خو دغه کلمه ډیره مشهوره ده، او د معنا په خصوص کي دا لاندي اقوال سته:

---

[1] ګاتها، ص ۱۱- د براون تاریخ ادبیات، ج۱ ص ۷۰-۹۰.

[2] داریوش هخامنشي چه له ۵۲۱ تر ٤٧٦ ق،م پوري پاچهي کړیده، د ایران د بیستون په غره کي یوه مشهوره کتیبه لري چه د خپل سلطنت او کورنۍ احوال ئې په درو ژبو پکښي لیکلي دي.

[3] د براون تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱۳۹- ګاتها ص ٤٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- پروفيسور گلدنر Goldner له پروفسور اندراس څخه هسي نقل کوي چه د اوستا کلمه له پهلوي اوپستا upasta څخه مشتقه ده، چه معنا ئې "اساس، بنيان او اصلي متن" ده، پروفيسور بارتولد او ويسباخ Weissbach دغه کلمه په اوستا او هخامنشي ډېر ليک کي د "پناه او کومک" په معناو راوړي.[۱]

۲- يو بل مشهور عالم جيکسن Jackson د نيو يارک د کولمبيا کالج پروفيسر هسي وايي چه د اوستا Avesta اصطلاح له اوستاک Avistak څخه را وتلې ده، چه دا کلمه په ساساني دوره کي عموماً مستعمله وه، مگر دا نده معلومه چه اصلي معنا ئې څه ده؟ ښايي چه پهلوي اوستاک لکه د سنسکريت ويدا غوندي د "پوهني، دانش، او علم" په معنا وي يا ښائي چه معنا ئې اصلي متن the original text وي يا قانون.[۲]

۳- په شرقي کتابو او قاموسو کي هم اوستا راوړي، مثلاً د دساتير آسماني په فرهنگ کي ليکي "اوستا بفتح اول و ثاني نام کتابيکه بر حضرت زرتشت نازل شده و معني آن بهين ستايش و مهين نيايش، وستا بکسر اول مخفف اوستاست"[۳]

فرهنگ نظام ليکي: اوستا کتاب ديني زرتشت پيغمبر ايران است اسيري لاهيجي گويد: "علم معني از کتاب اوستا حاصلت نايد مکش چندين عنا". اسدي طوسي په لغت فرس کي ليکي استا، وستا، ابستا، تفسير زند است، خسرواني گفت:

چو گلبن از گل آتش نهاد و عکس افگند بشاخ او بر، دراج گشت ابستا خوان

٤- آپرت Oppert هسې ليکي: چه د اوستا کلمه اساساً له آبستا abasta پارسي کلمې څخه جوړه شويده چه معنا ئې قانون دي.[٤]

٥- ځني نور پوهان دا عقيده لري چه اوستا د مجهول او نا مفهوم معنا لري، او دوې ټوټې کلمه ده لومړۍ ټوټه "آ" يعني "نه" دوهمه ټوټه "ويستا" يعني دانسته ده چه مرکباً "نامفهوم او مجهول، او نا دانسته" ورته وايي.[٥] او د دې نامه وجه تسميه، هم داسي بيانوي چه اصلي باختري اوستا دوې نسخې وې او دغه نسخې هم د اسکندر په تاړاک کي ورکي او تالا شوې، وروسته چه په پارتي او ساساني دورو کي د اوستا کتاب دوهمه پلا ټولونه شروع شوه نو ئې خطي ټوټې هسي وې، چه څوک نه په پوهيدل له دغه لامله ئې نو "مجهول او نامفهوم" وباله.[٦]

---

[۱] گاتها، ص ٤٧ - تاريخ ادبيات د براون ص ۱۳۹.

[۲] د اوستا گرامرمقدمه، ص ۱۲.

[۳] دساتير آسماني، ص ۲۳۳.

[٤] جورنال ايشياتک سوسايتي، مارچ ۱۸۷۲ ع.

[٥] د همائي تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱۲۹.

[٦] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کې اوستا

د اوستا د کلمې په شرح او مفهوم کې د پوهانو له مفکورو څخه لوړې څېړنې مختصراً را نقل شوې، په پښتو کې هم دا کلمه تطبیق مومي، او لکه د ویدي ژبې ډېر کلمات چه په پښتو کې وکتل سوه دا کلمه هم له پښتو سره په دوه ډوله برابرېږي.[1] د پنځمي مفکورې خاوندانو اوستا په نامفهوم ترجمه کړېده، او دا نظریه اسلامي مؤرخینو هم منلې ده، مثلا علي بن الحسین مسعودي مشهور اسلامي مورخ چه په ۳٤٦هـ وفات شویدي په ۳۳۲هـ کال هسې لیکي:

"زرادشت بن استیمان و هونبي المجوس الذی اتاهم بالکتاب المعروف بالز مزمه عند عوام الناس واسمه عنالمجوس بستاه... و معجم هذا الکتاب یدور علي ستین حروفا من احرف العجم، و لیس في سایر اللغات اکثر حروفا من هذا واتي زردشت بکتابهم هذا بلغتهٔ یعجزون عن ایراد مثلها، و لایدرکون کنه مرادها... وکتب هذا الکتاب في اثني عشر الف مجلد بالذهب فیه وعدو و عید و امرونهي و غیر ذالک من الشرایع و العبادات، فلم تزل الملوک تعمل بمافي في هذا الکتاب الي عهد الاسکندر و ماکان من قتله لدارا ابن دارا، فاحرق الاسکندر بعض هذا کتاب ثم صار المک بعد الطوایف الي اردشیر بن بابک فجمع الفرس علي قرأة سورة منه یقال لها (استاه)... ثم عمل زرادشت تفسیراً عند عجزهم عن فهۀ و سموالتفسیر (زندا) ثم عمل اللتفسیر تفسیر أوسماه (بازند) ثم عمل علمأ هم بعد وقات زرادشت تفسیر التفسیر و شرحاً لسایر ما ذکرناه و سموا هذا التفسیر (باردم)...[2]

ترجمه: زرادشت و استیمان زوی د مجوسو بني دي، چه دوي ته ئې د ابستا کتاب راوړ، دا کتاب عوام وګړي زمزمه بولي او ٦٠ حروفه لري چه په اکثرو نورور ژبو کې ډېر دغه حروف نسته زردشت دغه خپل کتاب په داسي ژبه راوړ چه بل چا هغسي نه سواي لیکلای او نه ئې څوک په مراد پوهیدل... دا کتاب په دوولس زره ټوکه کې په زرو ولیکل سو، وعد او وعید، امرا ونهي او نور شرایع او عبادات پکښې وه، پاچهانو د اسکندر تر وخته پدې کتاب عمل کاوه، مګر هغه وخت چه اسکندر دارا مړ کړ، نو ئې د دې کتاب ډېري برخي وسوځلې وروسته ملوک الطوایف راغلل، بیا چه اردشیر د بابک زوي پاچا سو، نو ایرانیان د دې کتاب د یوه سورت په ویلو متفق شول چه استاه ئې باله... په دې ډول مسعودي مورخ د اوستا نامفهوم توب بیانوي، او دا خبره نور مورخین هم مني، مثلا ابن اثیر پخپل کتاب (الکامل في التاریخ) کې هسې وایي چه زردشت یو کتاب (استا، اباستا) راوړ او هري خوا ته ئې واستاوه څوک ئې په معني نه پوهیدل، او مضامین ئې درک نکړه...[3]

له دغو ټولو روایتو څخه داسي ښکاري چه اوستا حقیقتاً نامفهوم وه، او ډېر نور تفاسیر چه پر ولیکل شوه علت ئې دغه و، چه د کتاب متن ګران او مجهول و، دغه خبره تر نژدو وختو پوري هم شرقي پوهانو ته معلومه وه حتي دوي د اوستا کتاب یو راز "رمز" هم ګاڼه، لکه چه محسن فاني کشمیري ۱۰۲۰-۱۰۸۱ هـ هم په دې باب کې په ښکاره

[1] جورنال ایشیاتک سوسایتي، مارچ ۱۸۷۲ع.
[2] مروج الذهب، ج ۱ ص ۱٤۲ د مصر طبع.
[3] الکامل ابن اثیر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکي "کتاب زند بر دو قسم است، یک قسم آن صریح و بي رمز که آنرا "مه زند" نیز می گفتند، و قسم دوم رمز و اشارات که آنرا "زند" هم مي خوانند..."[1]

د اوستا په خصوص کي د پنځمي مفکورې د خاوندانو لپاره دا ټول تاریخي دلایل موجود دي، او که موږ له دغه نقطهٔ نظر د اوستا کلمه تحلیل کړو، نو سمه راځي، په دې ډول دا نوم مرکب دي له دوو ټوټو څخه (اـ وستا) یعني مفتوح همزه په آریائي ژبو کي د نافیه (نا) په معنا راځي، په سنسکریت کي هم عام دي الف په (ی) هر وقت اوړي، نو (ا) ته (یه=یا) هم ویلاي سو، چه اوس د قندهار په پښتو کي کټ مټ د (نه، نا) په معنا د نفي لپاره دي. مثلاً احمد راغلي دي؟ یه ندي راغلي، د خلیل خان نیازی په دې رباعي کي (یه) د نفي په معنا ښه واضح شویدی.

خړي اوریځي ژاړي له پاسه　　　　کویله ږغ کا بیلتون له لا سه

یه، هغه لوني گوهر په خول ستا　　　　دا مرحبا کا ستا، ږموږ مواسه[2]

دوهم جزو (وستا) له پښتو (ویستل) څخه جوړ شویدئ چه معنا ئې ده (استخراج، د باندي ویستل) د دې مصدر اسم مفعول (ویستلي او ویستئي) دي، او پخپله (ویستا) کلمه هم په زند ژبه کي اسم مفعول دي، نو اویستا داسي معنا لري: نا استخراج شوي، نامفهوم.[3]

که په اوسنۍ محاوره دا کلمه ووایو (یه وستي) یعني (ناویستي) او نا مفهوم به وي، چه کټ مټ هغه "اوستا" هم دغسي ده.

د اوستا کتاب له بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو لکه پخپله د بخدي کلمه چه د پکهت او پښت او پښتون سره نښتي ده، د اوستا نوم هم دغسي له پښتو سره اړه لري، او د دې کتاب نا مفهوم توب د اسیري لاهیجي له هغه ذکر شوې پارسي بیته هم ښکاري، څکه چه دی وایي: له اوستا څخه معني نسي درک کولاي، بیهوده زیار مکاږه، د پنځمي مفکورې له رویه خو د اوستا کلمه په دې ډول تجزیه شوه (اـ ویستا) اما که د دریمي نظر ئې له مخه د شرقي لیکوالو په قول اوستا "بهین ستایش او مهین نیایش" وگڼو نو به ئې په پښتو کي داسي تحلیل کړو.

اوستا دوې کلمې دي (اوـ ستا) لمړي جزو ئې (همزه) او (واو) دي. همزه حلقي حرف دي، او ډیر ځله له (هـ) سره بدلیږي مثلاً هلک ـ الک، هگۍ ـ اگۍ او نور د سنسکریت د کلمې په تحلیل کي تاسي ولوستل چه په هغه ژبه کي سو su د "ښه" په معنا دی، څکه چه د سنسکریت (س) په اوستا کي تل په (هـ) اوړي، نو (سو) په اوستا کي (هو) شو په پاړسو کي هـ (خ) کیږي لکه هوارزم چه خوارزم سویدي په پښتو کي دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شو، یعني "ښه" په فرس قدیم کي هم دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شوی دي، د داریوش په ډبر لیک

[1] د بستان مذاهب، ص ۹۷.

[2] پټه خزانه، ص ۷۷.

[3] فقه اللغه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي (او اسپ) یعني ښه آس (او اومرتیا) یعني ښه سړی راغلي دي[۱] او پخپله (هو) هم په پښتو کي د ایجاب کلمه ده، چه اوس هم ژوندۍ ده، او هغه د "ښه" معني لري.

دوهم جز چه (ستا) دي، ریښه ئې (س، ت) دي، چه له دې څخه د پښتو (ستایل، ستاینه، ستانه) د پاړسو (ستایش، ستودن) را وتلي دي. ستایوال هم په پښتو ستایش کننده ته وایي، امیر کروړ سوري چه د پښتو خورا پخواني ادیب او شاعر دي پخپله حماسه که وایي:

نړۍ زما ده نوم مي ستایي، پر دریځ ستایوال[۲]

په پهلوي کي هم د "ستا" ریښه وه، اسدي طوسي لیکي: چه "آفد ستا" مرکب دي له افد یعني شگفت او ستا یعني ستایش څخه لکه دقیقي چه وایي:

جز از ایزد تو ام خداوندي کنم از دل بتو بر آفد ستا[۳]

له دې څخه هم معلومیږي، چه له پخوا څخه دا ریښه په پښتو او نورو آریایي ژبو کي وه، نو له دغه جهته ویلاي سو چه د اوستا د کلمې دوهمه ټوټه (ستا) له دغه ستایلو څخه ده.

په دې ډول به (اوستا) پخپله د اوستا ژبي په اصطلاح (هوستا) او په پښتو به (اوستا) یعني (ښه ستاینه) او هغه "بهین ستایش او مهین نیایش" سي، چه دا لغوي تحلیل هم د اوستا د کلمې ریښې په پښتو کي څرگندوي.

زراتشترا Zaratashtara

تر اوستا وروسته دوهم مهم نوم د دې کتاب د راوړونکي نوم زراتشترا یا زردشت دي، چه دا سړی د بخدي آرئیایانو یو نوموړي دیني مبلغ او موسس دي. د زردشت له نورو سوانحو او د ده له دین او کتابه سره دلته موږ نور کار نه لرو فقط د ده د نامه تحلیل د پښتو له پلوه کوو. د ده د ژوندانه د عصر په خصوص کي فقط دوني وایو، چه مورخین مختلف دي خو اکثر هسي وایي، چه زردشت د (۶۵۰ څخه تر ۵۵۰ ق،م) پوري یعني په دغه یوه قرن کي ژوندي و،[٤] څکه چه دا سړی هم د بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو بیشکه باید د ده په نامه کي د پښتو ریښې هم وي.

نوي او زاړه مححقین د زراتشترا په نامه کي مختلف دي، مثلاً په دغو ډولو دا نوم له قدیمه تر اوسه ضبط شویدي، زراتشترا، زارتشت، زارهشت، زاردشت، زرادشت زردهشت، زرتهشت، زره تشت، مگر په گاتها کي زرتشترا راغلي، او دا ډول ئې پخواني دي، یونانیانو زورا دروس، زاروس، زراتش زاروستر هم را وړي دي.[۵]

---

[۱] گاتها، ص ۸۹.

[۲] پټه خزانه، ص ۳۵.

[۳] لغت فرس، ص ۵.

[٤] تاریخ عمومي عالم، ج ۱ ص ۳۲۱.

[۵] گاتها، ۲۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه د دې نامه په ظاهري ډول او شکل کې چه اختلاف دی، په معنا کې هم دغسې مختلفې مفکورې موجودې دي، هر چا یوه توجیه کړېده، او مشهور اقوال ئې دغه دي:

۱- دینون Deinon یوناني مورخ وائي، چه زرتشتر یعې (د ستورو ستایونکی) دا مورخ چه تقریباً دوه زره کاله تر اوس دمخه ژوندی و هسې راې لري.[۱]

۲- نوی اروپائي محققین هم ډول ډول ترجمې ورته تراشي. مثلا کاسل Cassel وایي، معنا ئې (د ستوري زوی ده) ونیډشمن Windischman او میولر Muller دا عقیده لري، چه معنا ئې (د دلاور اوښ خاوند) ده، هارلز Horlez ئې په (لکه طلا داسې بریښېدونکی) سره ترجمه کوي، دارمستتر وایي چه معنا ئې (د ژېړ اوښ خاوند) ده بارتومه ئې (د زاړه اوښ خاوند) بولي، جاکسن انګلیس هم دغسې وایي، پروفیسور رات ئې د (زرګر) په معنا اخلي.[۲]

۳- شرقي پوهان د دې نامه معنا (آوردهٔ نخست یا آفریدهٔ اول) لیکي. او ځیني ئې په (فرستادهٔ یزدان یا نفس کل، نور مجرد، نفس ناطقه) سره ترجمه کوي.[۳]

٤- ځیني پوهان داسې وایي: چه دا کلمه له سامي ژبو څخه راغلې ده راولینسن انګلیسي لیکي چه لومړی جزو ئې (زرد) له (زیرد) څخه جوړ شوي دي چه معنی ئې، زاده ده دوهم جزو ئې اشترا د زهري ستوري نوم دی، نو مرکباً ئې داسې معنا کېږي (زادهٔ ستارهٔ زهر) د کلدانیانو په عقایدو کې زهره د (ایستار) ظهر و، چه د عشق رب النوع او د جګړو ملکه وه.[٤]

۵- دا ټول نظریات چه ذکر شول د ځینو نورو پوهانو له خوا رد شوي دي ځکه چه هر چا یوه تقریبي او تخمیني مفهوم ورته ټاکلی دی، پورداؤد وائي:

ښائي چه یوه دغه نظریه سمه نه وي، ځکه که لومړي جزو (زر) وبولو، دا کلمه خو په اوستا کې زیریت Zairita وه، او زرنت د (زوړ او پیر) په معنا دی، مګر په ترکیب کې دا کلمات په څه ډول (زرت) شول؟[۵]

په هر صورت نظریات مختلف دي، او د نامه تحلیل هم سخت دی. خو تر ټولو معقوله او لغوي تحلیل ته نژدې مفکوره د پروفیسور هاګ Haug ده، دی وایي: چه لومړی جزو زرت (زړه) او دوهم جزو له یوتارا Uttara څخه مشتق دی، یعني (اعلي) نو چه مرکباً ئې معنا وکړو زرا تشترا (د اعلي زړه خاوند) مفهوم لري، که څه هم هاګ دې نامه ته نوري معناوي لکه ستایونکی او سندري ویونکی هم ږدي، مګر موږ ته د لغوي څېړني په رڼا کې تر ټولو د ده لومړی نظریه معقوله ایسي.

---

[۱] ګاتها ۲۲.

[۲] تاریخ عمومي عالم، ج ا ص ۳۲۰.

[۳] فرهنګ ناصري.

[٤] تاریخ عمومي عالم، ص ۳۱۹.

[۵] ګاتها، ج ۲ ص ۲٤٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نامه تجزیه

په پښتوکي د زره تشتره نوم د هاگ د عقیدې پر اساس داسي تجزته کولاي سو چه لومړۍ جزو ئې یقیناً د اوستا زرته Zaretha او د پښتو زړه دي چه پارسي دل ته ئې په اوستا زرته وایه.[1] چه ورته ځیر سو د کلمې استاسي عناصر (ز-ر) دي چه د اوستا (ر) د (ت) په ملگري یو راز آوازکاوه، چه د (ته=ذ) تر منځ ؤ، او دغه آواز د پښتو (ړ) اداکړی دي، نو اساساً گویا دوهم اواز یو قسم درنه (ر) وه!

د زړه له مادې څخه ځني نور اسماء هم په اوستائي دوره کي سته، او موږ ته دا ثابتوي، چه د زردشت په عصر کي له دې مادې څخه ډیر نومونه جوړ شویدي، مثلاً د بلخ په مشهورو تاریخي پهلوانانوکي یو (زریر) دي چه "یاتکار زیریران"کتاب د ده په نامه کنبل شوي، او په پهلوي ژبه کي سته، زریر د ویشتاسپ ورور او اصلاً ئې نوم د مسېر وست په قول "اسپه یاودا" و، او په اوستاکي ده ته (زري واري) لقب ورکړ شوي دي[2] چه لومړي جزو ئې زري (زړه) او دوهم جزو ئې (واری) د پښتو اوسني د فاعلیت ادات (ور) دي، نو زری واری (زړه ور) پښتو کلمه ده چه دغه زری په زره تشترکي هم سته، زره، زري، زرته ټول دغه د پښتو (زړه) ته راځي.

اوس چه تاسي ته په اوستائي نوموکي د (زړه) د کلمې ریښې معلومي شوې، او دا مو ومنل چه د زراتشتر د نامه لومړۍ ټوټه هم دغه (زره=زړه) ده، نو به دوهمې ټوټې ته ولاړ سو، چه دغه څنگه ده؟

لکه چه تاسي وکتل: اکثرو خلقو دوهم جزو (اشترا) یعني اوښ بللي دي، په حقیقت کي د (ت،ش،ت،ر) اساسي حروف داکلمه تشکیلوي، چه (ش،ئې، ښ) او (ر، ئې، ن) هم ویل کیږي، نو تشتر د پښتو (تښتن) دي چه معنا ئې صاحب، خاوند، مالک ده، او دا کلمه په پښتوکي د "څښتن" په شکل هم موجوده په ادب او محاوه کي عموماً ژوندۍ او مستعمله ده.

د (ش) او (ښ) ابدال عمومي دي، دا دواړه حروف له یوه مخرجه او یوه اصله دي د پارسي اکثر (ش) د پښتو په (ښ) بدلیږي، اخرني حرف ئې (ر) ده، چه په پښتوکي په (ن) اوښتې ده دا ابدال هم روا دي، ځکه چه دواړه توري له تالو څخه اداکیږي او د یوه مخرح دي. نو به اوس دا کلمه په پښتوکي په دې ډول ترجمه شي زره تشتر یعني (د زړه تښتن) چه په پارسي ئې (صاحب دل) ترجمه کوي.

ځکه چه زردشت روحاني سړی و، نو ده ته د زړه تښتن او صاحب دل ویل، تر نورو ټولو نومو افضل دي او دا اصطلاح تر اوسه هم په دغسي ځایوکي سته، که د زره سره (ور) یو ځاي کړو، هلته، شجاعت، دلاوري افاده کوي، که (تښتن) ور سره ووایو، نو روحانیت او معنوي احوال، او هادي توب او رهنما والي را ښئی.

سپنتمان Spentoman

دا کلمه د زردشت د نامه سره ډیره راځي وایي چه سپیتمه Spitama د زردشت د کورنۍ نوم و او د ده نهم نیکه هم په دغه نامه یادیدی. د یسنا په ۱۹ قطعه کي دا نوم راځي په پهلوي کي سپیتامان، سپیتمان ویل کیږي.

[1] فرهنگ نظام، ج ۳ ص ۷۲.

[2] ابان یشت، فقره ۱۱۲-۱۱۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه ئې سپیت (سپید) ده او د دې نامه معنا داسي کیږي "سپین نژاد" په ګاتها کي هم دا نوم ډیر ځله راوړي.[۱]

سپین نژاد خو داسي مفهوم لري چه باید دي له سپینه پښته وي، او سپین پوستي وئ، مګر ښائي چه دا نوم معنوي جنبه هم ولري چه د ده اصل او ختهٔ سپینه وه یعني له ښې او روحاني او شریفي کورني څخه و لکه چه ځینو خلقو دغه سپیتمان په (پاک روان) هم ترجمه کړي دي.[۲]

په هر صورت دا فامیلي نوم د ترکیب او معنا له پلوه پښتو دي او د پښتو پر اساس ئې لومړی جزو (سپین) صفت دي. چه تر خپل موصوف دمخه راغلي دي دوهم جزو ئې (تمان) موصوف دی چه اوس د دې کلمې شکل په پښتوکي (تومنه) ده، یعني اصل او مایه. په قندهارکي دا کلمه اوس هم په دغو معناو سته مثلا د مستو تومنه هغه مستې بولي، چه د مایئې په ډول ئې تودو شدو ته اچوي چه مستې سي.

د بد خلق سړی په خصوص که وایی "تومنه ئې خرابه ده" یعني اصل او نژاد او مایه ئې ورانه ده[۳] نو په پښتو کي به هغه تاریخي سپیتمان (سپین تومني) یعني (سفید نژاد) سي، چه فقط یو د سپین آخرني (نون) د تخفیف له پلوه حذف شویدي، او د تومنی (واو) هم ځکه چه حرف علت دي، په الف اوښتي، او له خپله ځایه ښوریدلي پسله (م) راغلي دي. او داسي تغیرات چه په څو زره کاله کي دې کلمې ته ور پیښ شوي دي، د ژبو په تحول کي عمومي دي.

د سپیتمان لومړي جزو چه (سپین) دی، په اکثرو آریائي نوموکي ریښه لري، یعني د باختر آریائیانو د اکثړو نومو په سرکي سپین کلمه راغئي، مثلاً سپین دات Spendat سپین تا Spenta سپینتو داتا Spentodata او نور چه د اوستا په وندیدادکي داسي نومونه ډیر دي او د لومړی جزو معنا ئې هم دغه سفید دي، چه د پښتو "سپین" کټ مټ پکښې معلومیږي.

نو په دغه تاریخي استناد په ټینګه ویلاي شو، چه د (سپیتمان) لمړی جزو هم دغه (سپین) دي چه د هغه عصر په ټولو نوموکي و او د دغي کلمې په معرب شکل (اسفنتمان) کي هم دغه پښتو صفت ساتلي شوي دي.

اهورا مزدا Ahura Mazda

په اوستاکي اهوره مزده د لوي خالق نوم دي، چه دا کلمه (اور مزد) هم نقل شوې، او مخفف ئې (اور مز) هم ده، په لوي سرکي د (خداوند دانا او وجود اعلي) نوم و، وروسته ئې ډیري نوري مجازي معناوي هم موندلي دي.[٤]

[۱] ګاتها، ۹۲.
[۲] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۰.
[۳] آریانا، ج ۲ ص ۳۸، شمارهٔ ۲.
[٤] فرهنګ نظام، ج ۱ ص ٤۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګایګر المانی وایي: چه اهوره مزده د عالم پاچا او د غیب او شهود مالک و. هر ځای د خالق تعالی نوم داسي په اوستا کي ذکر شوی دي[1] په هر صورت خو دا نوم د اوستائي ژبي یو مهم اسم دي او تر اوسه هم په پاړسو ژبه کي د (اور مزد) په ډول موجود دي، که موږ دا نوم تحلیل او تجزیه کړو درې ټوټې دي (اهور=اور) دوهم (مزدا) او په دې ډول دا دواړی ټوټې په پښتو کي ریښه لري.

تاسي دمخه د سنسکریت په څیړنه کي د (مزدا) د کلمې نظایر او امثال او ریښې په پښتو کي ولیدې، نو ئې دلته تکرار ښه ندي، فقط د لومړۍ ټوټې تحلیل دلته ولولئ: اوستائي (اهور) د (هور) په شکل اوس په پاړسي ادب کي موجود دي چه معنا ئې نور، لمر ده، ځکه چه هر وخت د اوستا (هـ) په سنسکریت کي په (س) اوړي، نو دا کلمه په سنسکریت کي سور او سوریا شوې ده چه لمر ته ویل کیږي.[2] فردوسي وائي:

از ویست شادي و زویست زور خداوند کیوان و ناهید و هور

ځکه چه له هور څخه مقصد رڼا او بیا لمر ؤ، نو له دې جهته کله ستوري او طالع ته هم مناسبتاً (هور) ویل شویدي، فردوسي وائي:

به یکبارگي تیره شد هور تو کجا شد چنان مردي و زور تو؟

په پاړسو کي د اوستا (هـ) په (خ) هم بدلیږي لکه چه دمخه هم ویل شوي دي نو دغه کلمه (خور) هم شوه، چه لمر ته وائي، دکتور ګایګر هسي شرح ورکوي چه هور یعني لمر او نور چه د اهورا مزدا مخلوق دي، د نورالانوار او ضیاي مطلق په مفهوم هم و.[3] پخوانو انسانانو رڼا او نور مقدس ګڼل، او احترام ئې کاوه، ځکه نو دوي لمر په اسمان کي مقدس ګاڼه چه د نور منبع دي، او په مځکه کي بیا د نور منبع (اور) باله او مقدس ئې ګاڼه، لکه چه په ویدا او اوستا دواړو کي د اور په نمایندګي ارباب انواع سته مثلاً د ویدا یو مشهور رب النوع (اګني) یعني (اور) دي، چه د دوي په عقیده ئې لمر، بریښنا، او اور درې بدنونه دي، او د رڼا او اور د تقدیس عقیده په اوستائي آریائیانو کي هم وه[4] ګایګر وائي: چه په مځکه کي د ټولو رڼاؤ مرکز (اور) دي، او بیله اسماني رڼاؤ، دلته د هري رڼا منبع (اور) ګڼل کیږي، ځکه نو پاک شي بلل شوي دي او د آسماني رڼا منبع (لمر) هم د مزدا د ابدي رڼا نماینده ګڼل کیدي.

دغه د اهورا یا هور یا اور کلمې دي، چه واو ئې په (ی) هم اوښتي او (هیربد) ځیني جوړ شویدي، چه اصلاً باید (هوربد=اوربد) وي.

---

[1] د خاوری ایرانیانو تمدن، ج ۱ ص ۱٤۱.
[2] فرهنګ نظام، ج ٥.
[3] تمدن ایرانیان خاوري، ج ۱.
[4] تمدن ایرانیان خاوري، ج۱ ص ۱٦-۱۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هوربذ د زردشت لقب دي، او معنا ئې ده (د اور خدمتګار) يا (اور مشر)، عربو دا کلمه هربذ کړه چه جمع ئي هرابذه ده، علامه خوارزمي وايی: چه دا د فرس پهلوي لغت دي، او معنا ئې خادم النار او عبدالنار ده.[1]

په پاړسو ادب کي هم هيربد د زردشت د لقب په ډول استعمال شوی دي "ندانم که آن هيربد را که کشت؟"

له دغو ټولو تاريخي او لغوي څېړونو څخه تاسي ته ښکاري چه په مځکه کي (اور) د آسماني (اهورا=هور=اور) نمايند ؤ، او دا پښتو کلمه په اوستا کي په لوړو صورتو موجوده وه، کله ئې معنا رڼا، کله لمر، کله اور وه.

پوهان وايي: چه په ويدا کي (ورن) يو رب النوع دي، چه دغه کټ مټ د يونانيانو (اوري ناس) او د اوستا (اور مزد) دي، او د دې نومو ماده او عنصر هم (ور) ده.[2] نو که دې کلمو ته سړي ځير سي، لومړي جزو ئې دغه پښتو (اور) دي (ور=اوری=اور) چه د ايران د مخامنشي دورې د زړې پارسي په کتيبو کي هم (اورمزد) راغلي دي.[3]

نو که د دغه لغوي تحليل له رويه، تاريخي مواد هم په نظر کي ونيسو، او د اوستا، د (اهوره مزده) معنا وکړو بايد داسي ووايو (نمنځلي اور) يا (مجلله رڼا) يا (د عبادت وړ رڼا) چه ذات واحدلا شريک دي.

د دې کلمې اوستائي ترکيب هم د پښتو سره سم دي، ځکه (مزدا) چه صفت دي تر اهورا موصوف دمخه دي په دې ډول (مزدا اهورا)[4] چه له دغه څخه ئې هم پښتو ته نرديوالي ښه ښکاري.

واره Vara

دا کلمه هم ډيره تاريخي او مهمه ده، اوستا په ونديداد کي دا نوم راوړي، او داسي ښکاري چه په بخدي کي دا لومړۍ وداني ده، چه يما Yama د اهورا مزده په امر جوړه کړه. پخپله اوستا د دې وداني په خصوص هسي وايي: "تر ژمي دمخه په هيواد کي ډير واښه د ژويو لپاره را شنه شول او اوبو ښه خړوب کړل، نو اوس به تر واوري لويدو وروسته (اې يما!) دوني نوکي ځاي چه د پسه پښه پر اېښوکيږي، عجيب ښکاره سي!

نو له دې جهته ته جوړکړه يوه واره، چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هره خوا ارته وي او هلته د پسو او غويو، او سړيو او سپيو او مرغانو تخمونه، او سور بريښيدونکي اور در سره يوسه!

نو له دې جهته ته جوړه کړه يوه واره چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هر اړخ وي، او دا ځاي خلقو ته ټاټوبي وي، يوه واره چه د آس د سپرلود ډګر غوندي ئې هر اړخ وي، د غويو او پسو لپاره هلته ته اوبه وبهووه، په

---

[1] مفاتيح العلوم، ص ٢٦-٧١.

[2] د ويدو تعليم، ص ١٨.

[3] آثار العجم.

[4] تاريخ عمومي عالم، ج١ ص ٣٢٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه واله کي چه هیوه هاتره[۱] اوړده وي، هلته ښائي چه ته یو ټاټوبي ودان کړې، چه یو کور وي د لوړي خوني او غولي او دالانه سره!

هلته ښائي چه ته د سړیو او ښځو تخمونه یوسې کوم چه ډیر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه، هلته ښائي چه ته د هر راز ژویو تخمونه یو سې، کوم چه ډیر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه؛

هلته ښائي چه ته د هر راز ونوو تخمونه یو سې، کومي چه ډیري جگي دي، او خورا ښه بوي ئې ځي، پر دې مځکه هلته ښائي چه د هر راز میوو تخمونه یو سې کومي چه خورا ښه خوند او ښه بوي لري.

له دغو ټولو تخمو څخه ښائي چه ته دوه دوه له هره ډوله څخه یو سې، او په ډیر زیار ئې خوندي کړې، تر څو چه هغه سړي ټول په (واره) کي هستوگن سي.

هلته ښائي، چه ټیټي یا خیټو، یا لیني یا لپوني، یا بد خواه، یا درواغجن، یا کین کښ، یارخن (حاسد) یا وران غاښي، یا پیس استوگه وکړي... د دې ځاي په لویه برخه کي ښائي چه ته نه واټونه جوړ کړې، شپږ په منځ کي او دري نور په هغه کوچنی برخه کي، د لویې برخي په واټو کي ښایي چه ته زر سړي او ښځي واچوې په منځني برخه کي ښائي چه شپږ سوه وي، او په کوچنۍ برخه کي درې سوه، ښائي چه دغه واره په خپل طلائي مهر ټاپه کړې، او یو ور او کړکۍ ورته جوړه کړې، چه پخپله یو له بله سره ورځي.

دلته نو یما له ځانه سره وویل دغه وراه چه ما ته ئې اهوره مزدا د جوړولو امر وکړ زه په چا جوړه کړم؟ اهوره مزدا ورته وویل: اې ښکلي یما، د ویوانگهت زوا! مځکه د خپلي پښې په پونده وخره او بیا ئې په خپلو لاسو خټه جوړه کړه لکه کلالان چه د خپلو لوښو لپاره خټي جوړوي!

بیا نو یما دغسي وکړه، لکه اهوره مزدا چه ویلي وه، مځکه ئې په پښو وخرله او پخپلو لاسو ئې خټه جوړه کړه لکه د لوښو خټه. نو یما یوه واره ودانه کړه، چه د آس د سپرلو د ډگر غوندي ئې هر اړخ ؤ او ده هلته د پسو او غویو او سړیو او سپیو او مرغانو تخمونه، او ځلاند سور اور یووړ، ده جوړه کړه یوه واره، د سپرلو ډگر په شان، د سړیو د ټاټوبي لپاره، او یوه واره د سپرلو د ډگر په شان د غویو او پسو لپاره!

هلته ده د اوبو واله چه یوه هاتره اوږده وه، جوړه کړه او هلته ئې مرغان پر داسي چمن کښینول، چه کورټ نه زمول کیدي، او نه ئې خواړه ناغه کیدل؛ هلته ده یو ټاټوبي ودان کړ، چه یو کور او لوړه خونه، او دالان او غولي ئې درلود.

هلته ده د سړیو او ښځو تخمونه یووړل، کوم چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه. هلته ده د هر راز څارویو څخه چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه یووړل، هله ده د هر راز ونو څخه چه پر دې مځکه ډیري جگي او ښه بوي لرونکي وې، تخمونه کښیښوول. هلته ده د هر راز میوو څخه چه ډیري خوندوري او

[۱] یوه هاتره تقریباً یو میل کیده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښه بوي لرونكي وې تخمونه يووړل. له دغو ټولو تخمو څخه ده دوه دوه يووړل، او په زيار ئې هلته وساتل تر څو چه دغه واره په سړيو ودانه سوه.[1]

په ورستنيو فقروكي كټ مټ هغه د مخني د واره ودانولو اصول بيرته راغلي دي، چه دمخه ذكر شول، او وايي چه يما دغسي وكړه، لكه چه امر ورته شوي و، څو چه واره ودانه شوه.

پدې ډول اوستا د واره ودانولو نقشه مفصله كاږي او لدې څخه هسي ښكاري چه يما د اهوره مزدا په ښوونه واره جوړه كړې او څه هغه كي د مدنيت لومړى اساس ايښې و.

واره په بخدي كي وه او تر اوسه ئې هم آثار د نو بهار په نامه سته هغه وخت چه د يما په دغه تاريخي ټاټوبي كي زردشت را وپاڅيدي نو ده له درو زامنو څخه يو چه يوروتاد نره Urvatad-nara نوميدي واره مشر ټاكلي شوي و يعني Temporal lord of the Vara.[2]

د اوستا دا (واره) وروسته عجيب تاريخ لري او هم دا كلمه د زمانو د تيريدلو سره هسي رنگونه مومي، چه كورټ نه پيژندله كيږي، څكه چه په پښتو كي ريښه سته، نو دلته څه نه څه د دې لغت تاريخي او ادبي تحولات بيانوم.

په سنسكريت كي له دغي ريښې څخه ډيركلمات جوړ شوي دي، مثلاً واړ var يعني محوطه، ځاي، د هندوانو دستيٰ كولو ځاي. واړا vara د يو ښار څلورمه برخه، يو ځاي چه د هري طبقې خلق پكښې اوسئ، واړى Vari يوه محوطه، غولي، دربار، باغ.[3]

د سنسكريت (واړه) د اوستا له (واره) سره هم په تلفظ هم په معنا كي يوه ده، او دا يوه آريائي پخواني كلمه ده، چه وروسته په بودائي دوره كي (وهار) شوه، څكه چه دغه د بخدي (واره) هم وروسته د يوه معبد په ډول د زرتشتي دين كانون او مركز وه، نو هغه وخت چه د زردشت اتباع ورک شول او د ده دين له منځه ولاړ، نو پر پښتونخوا او باختر د بودائي مذهب خپې راغلې، او افغانستان د دغه مذهب مركز سو، باميان ئې د بتخانو او معابدوكانون و، نو هغه د اوستا (واره) چه د زرتشتي دين معبد وه، اوس د بودائي دين كانون شوه.

اوس هغه لوړ او جگ بيرغونه چه د بخدئ ښار ئې په نامه ياديدي (د لوړو بيرغو ښكلي ښار) اوس د بودا د اتباعو له خوا لوړ شول نو دوي د اوستا (واره) په بودائي اصطلاح (وهار) تبديله كړه او هغه زرتشتي آتشكده او بتخانه شوه او دغه (وهار) ؤ چه وروسته بهار شو او په اسلامي دوره كي دغه د بخدي معبد "نو بهار" باله كيده.[4]

---

[1] ونديداد فرگرد ۲، ۲ برخه له ۲۱ تر ٤۳ فقرې پوري.

[2] اوستا، ص ۲۱، حاشيه د ډارمستټر له خوا.

[3] هندي قاموس، ص ۷٦۱.

[4] تعليقات هند و عرب، ص ۱۱۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم ځني ليکوال لکه د هند مولانا سيد سليمان ندوي په تعلقات هندو عرب کي دغه معبد کورټ يو بودائي بودتون ګڼي او وائي چه بلاذري مورخ په ۲۴۷هـ کي د عربو د بريو پر وخت ډير داسي وهارونه په سيند کي ښوولي دي چه سرې جنډې به ئې در لودې[۱] مګر لکه محققين چه وائي لومړي دا د بلخ (وهار) يوه زرتشتي آتشکده وه[۲] وروسته چه بودايي مذهب راغي نو دا ځاي يو بودائي بودتون (بتخانه) سوه، مشهور مستشرق زخاؤ هسي وايي: چه د نوبهار کلمه اصلاً نووهار او بودايي خانقاه وه.[۳]

برتهالډ W. Barthald نومي مستشرق همداسي وايي چه د يوه چيني سياح او ابن فقيه له بيانه هسي ښکاري چه دغه نوبهار د بودائيانو (نو وهار) و.[٤] پدې کي شک نسته چه د بلخ واره چه په اوستا کي ذکر شوې ده د زرتشتيانو مرکزي معبد ؤ مګر د اسلام د راتګ پر وخت يعني په شپږمه عيسوي پيړۍ کي ټول تاريخي روايات دا ښکاره کوي چي دا ځاي بودائي بودتون ؤ مثلاً هيوان تسنګ چيني سياح چه په شپږمه عيسوي پيړۍ کي بلخ ته راغلي ؤ دغه معبد يو بودائي بودتون ښکاره کوي.[٥]

او دا هغه وخت دي چه تر ده وروسته نو اسلامي فاتحين دلته را رسيدلي دي او پدغه وخت په سنده کي هم د نو بهار په نامه بودائي بتخانې موجودي وې.[٦] چيني زاير هيوان تسنګ چه دمخه ئې ذکر وشو د بلخ دغه معبد ويهارا بوللي دي وايي چه دلته دوه بودتونونه موجود وه چه يو ويهارا بلل کيده بل ناو او يهارا يعني نوبهار چه اسلامي مورخين هم د نو بهار ذکر کوي. مسعودي وايي: د نو بهار عمارت ډير پوخ او جګ و، زرغونې جنډۍ په نيزو وپيېلې لوړي پر رپيدې څلورو خواو ته ئې ديوالونه وه او دا جنډۍ دوني لويي وې چه له ليري ښکاريدې.[٧]

ابن الفقيه همداني وائي: نو بهار برمکيانو جوړ کړي و، دوي د بتانو پرستش کاوه، دوي چه د قريشو د مکې حال وارويدي، نو ئې دا معبد جوړ کړ، چه نوم ئې نوبهار و يعني نوی د دې ځاي يوه ګنبده (اشبت) سل ګزه لوړه او سل ګزه ارته وه، شا و خوا ئې د متوليانو ۳۶۰ کوټې وې مشر متولي ئې برمکا نوميدي، د چين او کابل پاچهان د دوي په مذهب وه او لوي بت ته ئې سجدې کولې.[٨]

ياقوت حموي چه يو اسلامي مشهور جغرافيا ليکونکي دي د ۶۰۰هـ په حدودو کي هسي ليکي: برمکيان تل په بلخ کي معزز وه د نو بهار وداني په دوي اړه درلوده چه څلورو خواو ته ئې بوتان ولاړ وه ځکه چه پر دې وداني

---

[۱] فتوح البلدان، ص ۴۳۷.

[۲] د براون تاريخ ادبيات ايران، ج ۱ ص ۲۵۹.

[۳] دکتاب الهند انګريزي مقدمه، ص ۳.

[٤] انسکلوپيديا آف اسلام، ج۱ ص ۶۶۳.

[٥] انسکلوپيديا آف اسلام، ج ۱ ص ۶۶٤.

[٦] چچ نامه د اليټ ترجمه، ج ۱ ص ۱۵۰.

[٧] مروج الذهب، ج٤ ص ٤۸.

[٨] کتاب البلدان، ص ۳۲۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر کال په پسرلي خلقو گلونه اچول، نو په نوبهار مشهوره شوې وه. د دې ځاي لوړه جنډۍ له بلخه په ترمذ کي ښکاره کيده، د هندوسستان او چين او کابل پاچهان د دوي په مذهب او بت پرست وه.[١]

علامه قزويني داسي وايي: په بلخ کي د نو بهار وداني او تر ټولو لويه بتخانه وه، چه په وريښمو او جواهر سنبال شوې وه، سل گزه لوړه او سل گزه ارته وه. برامکه د دې ځاي اصلي متوليان وه.[٢]

د اسلامي مؤرخينو له دغو رواياتو څخه هم د بلخ د نوبهار د ودانۍ شهرت معلوميږي او ښايې چه هغه قديمه واره ورانه شوې وي، او لکه ياقوت چه وايي بيرته د برمک له خوا ودانه شوی او "نو بهار" بللې شوې وي.[٣]

په هر صورت دلته زموږ مقصد دا ندي چه د نو بهار تاريخ وليکو فقط د دغو تاريخي رواياتو په سيوري کي غواړو چه د دغه نامه لغوي تحليل وکړو، او په پښتو کي هم ريښه ومومو.

تاسي وليدل چه اصله اوستائي کلمه واره وه په سنسکريت کي په لږ تغير واړه شوه چه معنا ئې ښار او محوطه او کلا غوندي وه ځکه چه د بخدي واره د زرتشتي مذهب مرکز و او بيا نو د بودائيانو بوتون ځني جوړ شوي و په دې لحاظ په اسلامي دوره کي هغه بودائي وهاره هم لفظاً هم معناً لږ څه واوښته او لکه دمخه چه تاسي ډير نور مثالونه وليدل (و) پخپله هم مخرجه حرف (ب) بدل شو (بهار) وگرزيدي او بيا (نو) يعني نوي هم ورسره زيات شو (نوبهار) او تر اسلامي دريمی پيړۍ پوري دغه بودتون موجود و او لکه چه لوړ مو ولوستل د عربو مشهور مؤرخينو ئې ذکر راوړي دي.

د بهار کلمه په پاړسو کي ډيري معناوي لري چه يوه مشهوره معنا ئې بتکده هم ده شمس فخري وايي:

رسيد موسم نوروزکز نسيم بهار   شود بساتين آراسته بسان بهار

فرالاوي وايی:

نه همچون رخ خوبت گل بهار   نه چون تو به، نيکوئي بت بهار

نظامي وايي:

بهار دل افروز در بلخ بود[٤]   کزو سرخ گل را دهان تلخ بود

له دغو بيتو څخه د بلخ د بهار ښکلي توب او زيبائي ښکاري اما له لاندي اسنادو څخه ئې معنا ښه څرگنديږي. منصور رازي وايي:

بهار بتانست و محراب خوبی   بروی دلارام و زلفين دلبر

فرخي وايي:

هنگام خزان است و چمن را بدراند   نو نو زبت زرين هر سوی بهاريست

بل ځاي وايي:

---

[١] معجم البلدان، ج٨ ص ٣٢١.

[٢] آثار البلاد قزويني، ص ٢٢١.

[٣] معجم البلدان، ج٨ ص ٣٢١.

[٤] فرهنگ نظام، ج١ ص ٧٧٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه شهر شهر و بدو اندرون سراي سراي   چه کاخ کاخ و بدو اندرون بهار بهار[1]

په حقيقت کي دغه د بتکدې معنا بهار ته مجازي ده اصلاً خو وداني او کلا غوندي يو شی و او دغه حقيقي معاني ئې اوس په پښتو او پاړسو دواړو کي پاته دي په پاړسو کي باره او بارو د هار او کلا په معناو سته لکه چه قاآني ويلی دي:

صد باره براوردند بهتر   صد باره ز بارهٔ سکندر[2]

د پاړسو د يوار په کلمه کي هم وار په خپل اوستائي شکل موجود دي چه په پښتو کي (ر) په هم مخرج حرف (ل) اوښتې ده او (ويوال) وايو اما پخپله هغه پخواني کلمه (واره) هم په پښتو کي په هغه زاړه مفهوم سته فقط (و) په (ب) اوښتي او (باره) شوې ده چه (باړه) هم تلفظ کيږي.

باره په اوسني پښتو کي د اوبو بند او ډبرين ديوال په معنا ده چه کلا او حصار ته ورته وي او پر کښت او غوجل ئې راگرزوي په اوستا کي چه کومه واره د غوجل لپاره يما جوړه کړې وه شکل او لغت ئې تر اوسه په پښتو کي موجود دي دا کلمه په پښتو ادب کي هم وه لکه چه خوشحال خان وايې:

خوشحاله چا ته وايې پندونه   خلق خوشحال دي په خپل سندونه

که زړه دي وارکا ژبه قراره کړه   مات دي د پند د باړي بندونه

يعني د پند د ديوال او حصار بندونه مات دي او اثر نلري.

رحمان بابا وايې:

باړه وتړه نور هله زراعت کړه   تقوا دار شه هله تمه د جنت کړه

باره يا باړه د محوطې او داسي ځاي په معنا هم راځي چه ترکلي دباندي د بازيو لپاره جوړوي او شاو خوا يو لنډ ديوال پر راگرزوي لکه پدې لنډۍ کي:

دا اوسني داسي زلمی دي   په ساگو ډک شی په تيندک باړو له ځينه

اوس نو موږ له دغو تاريخي او لغوي څيړونو څخه دغه نتيجه اخلو چه په لوي سرکي د کوټې او حصار او کلا او ديوال لپاره چه پر يوه وداني راگرزيدلي وي په آريائي ژبو کي عنصري توري (و=ب) او (الف) او (ر=ړ) دی چه کله (ر) يا (ړ) په ل هم اوړی د دغه مفهوم لپاره په اکثرو آريائي ژبو کي متحد اشکال موجود دي پدې ډول:

اوستا: واره، وار vara د يما ودان کړي ښار په بخدي کي

سنسکريت: واړ var محوطه، ځاي، د ديوال په منځ کي ځاي

سنسکريت: واړا var د يوه ښار څلورمه برخه

سنسکريت: واړی vari غولي، دربار، باغ، محوطه

بودائي: وهار vahar معبد، بودتون

زړه پارسي: بهار bahar بتکده، د بلخ د نو بهار معبد

[1] لغت فرس اسدي، ص ۱۲٤.

[2] فرهنگ نظام، ج۱ ص ٥٦٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاړسي: باره barah بارو baru حصار، کلا

پاړسي: د (دیوار) آخرني جزو (وار) var

انګلیسي: وال wall د دیوار په معنا

پښتو: باره barah یا باړه barah بند دیوال، حصار، کلا

پښتو: د دیوال آخرني جزو وال wall

پدې ډول نو د اوستا د تاریخي نوم (واره) ریښې په ټولو آریائي ژبو مخصوصاً په پښتو کې کښې مښ سته او له دغه څخه هم د پښتو تاریخي رابطه له اوستا او بخدي سره ښه ښکاري.

د تلفظ او معنا لږ څه تحول او تغیر هم د ډیرو پیړیو تیریدلو اثر دی او په پښتو کې چه کوم مفاهیم باره لري هغه اصلي تاریخي مفهوم ته ډیر نژدې دي، دا هم باید دلته هیر نکړو چه لدغي ریښې څخه (هار) تر اوسه هم د ډیرو ځایو په نومو کي سته او په ښکاره د حصار او ښار معنا لري، مثلاً کندهار، ننګرهار، چپرهار، نندهار، وهار چه دا ټول د ځایو او ښارو نومونه دي، او مونږ ته ښکاره کوي چه دغه ریښه د ودانۍ، ښار، حصار په مفهوم له قدیمه موجوده وه او اوس هم سته!

دلته دا خبره هم د ویلو وړ ده چه د نوبهار نوم تر اوسه هم په بلخ کي موجود دي. د بلخ وران ښار جنوبي دروازه ترا اوسه هم "دروازهٔ نوبهار" بولي او لکه محمد صالح ورسجي چه د ۱۰۰٦هـ په حودود کي لیکي: په دغه وخت کي چه لا د بلخ ښار ودان ؤ، او شپږ دروازې ئې درلودې. یو ور ئې نو بهار نومیدي چه بعضو خلقو دروازهٔ سلطان احمد یا دروازهٔ بابه قو هم باله.[1]

بامي Bami

دمخه تاسي د (پکهت=پښت=پښتون) او (بخد=بخدي=بلهیکا) د کلمو په تطبیق او نژدې والي کي د بلخ او باختر د نامه ریښې ولیدلې او دا هم درته معلومه سوه، چه پښتون کام په پښتونخوا کي تر خپریدو دمخه د بخدي په ورشوګانو کي و، نو ځکه د بخدي او بختي او پکهت او پښتون نومونه هم سره نژدې او شریک او له یوه اصله دي. له خورا قدیمي زمانې د بخدي یا بلخ ښار یو صفت له ځانه سره لري، چه دغه صفت په اوستا کي یو ځای سریرا srira یعني ښکلي ذکر کیږي، او وروسته هم دغه صفت بامیک یا بامي دي چه معنا ئې ځلاند یا ښکلي ګڼله شوي، او په پاړسو کي بلخ درخشان یا د دقیقي شاعر په اصطلاح "بلخ ګزین" او د مسعودي مورخ په ترجمه په عربي "بلخ الحسنی" بلل شوی دي.

جیکسن معروف مستشرق وایي: چه د اوستا یوه پهلوي نسخه په سمرقند کي پیدا شوې، او د اتم مسیحي قرن ده، په دغه نسخه کي راغلي دي، چه د ویشتاشت زوي په بلخ بامیک Balkh Bamik کي د نوازک Navazak

[1] د بلخ مزارات، ص ۵۵ قلمي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار جوړ کړ.[۱] دارمستټر وايي: چه بامیک درخشان معنا لري، او په اوستائي ژبه او زند کي ریښه بامیه Bamya ده چه ځلاند ته وايي.[۲]

له دغي تاریخي پلټني ځخه ښکاري چه بامیک زړه اوستائي کلمه ده چه په پهلوي ژبه کي هم پاته وه، او وروسته په پاړسو ادب کي بامي شوه، د پاړسو ادب په لومړیو آثاروکي دا کلمه وینو، مثلاً فرخي سیستاني چه د ٤۲۹هـ په حدودوکي مړ دي وائي:

مرحبا اي بلخ بامي همرۀ باد بهار — از در نوشاد، رفتي یا ز باغ نو بهار

حکیم اسدي طوسي په ٤٥۸هـ هسي وايي:

بفروختن این حال گیتي فروز — سپه راند از امل شه نیمروز

سوی شیر خانه بشادي وکام[۳] — که خواني ورا بلخ بامي بنام

فردوسي طوسي د ٤۰۰هـ په شا و خواکه وائي:

سوي بلخ بامي فرستاده شان — بسي پند و اندر زها داد شان

یا دا:

درم بستد از بلخ بامي برنج[٤] — سپر دو نهادیم یکسر بگنج

علامه البیرني د ٤۱۰هـ په حدودوکي د بلخ ذکرکوي او وائي: بلخ واسمه في القدیم بامي[٥] لکه لوړ چه مختصراً در ښکاره شوه، بامي تل د بلخ سره یو ځاي راغلي دي، او د استعمال له ډول او مورد ځخه هم دا ځرگندیږي، چه بامي د دې ښار لقب ؤ او یا د دې ښار په صفاتو او جغرافیوي اوضاعو اړه لري، چه قدماو بامي بللي دئ.

د پاړسو ژبي د لغاتو پلټونکو او فرهنگ لیکونکو هم د دغي کلمې معنا لکه د استعمال له مورده چه ښکاره کیږي، ضبط کړې وه، یو فرهنگ لیکونکي داسي وائي "بامي د بلخ لقب او تلفظ ئې د راضي پر وزن کیږي."[٦]

د بامي کلمه چه سړی واوري ژر ئې فکر د بامیان خوا ته هم ځي چه بامیان هم یو تاریخي ښار دي او ښایي چه د بلخ بامي او بامیان تر منځ تسمیوي اشتراک هم وي.[۷]

---

[۱] د ویلیم جکسن زوراستري ښووني، ص ۲۷۲.

[۲] د زند اوستا فرانسوي ترجمه، ج۱ ص ۸ نوټه ١٤.

[۳] گرشاسپ نامه ص ۳۳٥.

[٤] شهنامه، ج ۳ ص ۱۲۸٥، ج ٦ ص ٤۸۲.

[٥] قانون مسعودي، ص ٤۳.

[٦] فرهنگ نو بهار، ج ۱ ص ۹۸.

[۷] فرهنگ انندراج، ج۱ ص ۳۷۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بعضي مورخین داسي هم لیکي: چه بلخ بامي د بلخ بامیان په نامه هم ذکر شوي دي، بامي او بامیان دواړه مشهور دي.[1] ذکي ولیدي توغان چه د اسلامي آثارو او زړوکتابو پیژندوني، او د استانبول د پوهنتون د تاریخ استاد او پوهنوال دي هم وایي چه ښایي د بامیان نوم له بامي ځخه اخیست سوي وي، نو بامیان باید بلخیون یعني د بلخیانو په معنا وي، او ښایي چه د بامیان ښار د بلخ خلقو ودان کړي ځاي وي.[2]

لکه چه د دغو محققو تاریخ پوهانو راي ده، باید هم ضرور د بامیان نوم له بامي سره اړه ولري، ځکه چه دا دوه معروف او مشهور ښارونه هر وخت تر یوه اداره لاندي وه، یو ثقافت ئې درلود، د یوه مدنیت مراکز وه نو لیري نده چه موږ د علامه زکي ولیدي خبره ومنو او دګنج دانش په روایت ویسا وکړو.

اوس چه تاسي ته تر یوې اندازې د بلخ بامي د نامه تاریخي او ادبي شهرت ښکاره سو نو به د بامي دکلمې شرح د پښتو ژبي له خوا هم لاندي ولیکم چه دغه کلمه اصلاً پښتو ده او دا نوم هم پښتو دي. د پښتو په اسماء الرجال کي موږ د بامي نوم اوس د یوه قوم پړول وینو، بامیزي د ابدالیو له ځیرک ځخه د پوپلزو په ښاخ کي یوه پښه ده[3] او د دې قبیلې افراد تر اوسه هم په قندهار کي سته د قندهار په اوسنی ښار کي یوه مخصوصه محله د بامیزو کوځه بلله کیږي. د دې قوم په نامه، پدې ډول خو بامي یو علم یعني د سړی نوم دي او موږ ته دا ښکاره کوي چه دا کلمه د نامه (اسم) په ډول زموږ په اسلافو او پخوانو کي مستعمله وه او دوی بامي پر سړو نوم ایښو.

که څه هم د علمي قانون له رویه اسما او اعلام معلول په علت ندي مګر بیا هم د یوه علم اطلاق پر سړیو باندي بیله کومي نژدې یا لیري وجه تسمیي نوی اوکومه رابطه د اسم او مسمي تر منځ هم کله کله موجودیږي که موږ د پښتنو اسماء الرجال او اعلامو ته ځیر سو دا به را ښکاره سي چه د دوي په پخواني ژوندانه کي د قدرت او د طبیعت له مظاهرو سره رابطه ټینګه وه یعني دوي د یوه نوم د ایښوولو پر وخت د هغو شیانو نومونه اخیسته چه هغه شیان د دوي په حیات کي داخل وه او دا هم هغه د طبیعي محیط یوه غیر شعوري اغیزه ده چه پر ټولو مخلوقاتو باندي جاري ده او په پاي کي د اجتماعي پوهانو له خوا دغه د "قانون تطابق محیط" په نامه یادیږي، ښه اوس به نو وګورو چه بامي د څه شي نوم و؟ او له کومي خوا راغي چه د پښتنو په نوموکي ځاي ونیو؟ پښتانه د ګلانو سره ډیره علاقه لري، او د دوي په غروکي طبیعي او غرني ګلان خورا ډیر کیږي. مثلاً په پښتوکي جندي خان، پوپل، ګلاب، غاټول او دغسي نور ډیر نومونه سته چه هر یو د یوه ګل نوم دي بامي هم د دغه ډول نومو څخه ګڼل کیږي او اوس ښکاره او څرګنده او زباده شوی ده چه بامي هم د یوه ګل نوم و مثلاً شیخ اسعد بن محمد سوری د ۴۲۵هـ متوفي چه د پښتو یو خورا پخواني شاعر دي په یوه قصیده کي وایي:

نه غټول بیا زرغونیږي په لاښونو　　　　نه بامي بیا مسیده کا په کهسار[4]

---

[1] ګنج دانش، ص ۱۱۴.

[2] د ذکي ولیدي توغان حواشي پر قانون مسعودي ص ۴۳.

[3] حیات افغاني، ص ۱۱۸.

[4] پټه خزانه، ص ۴۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غټول یا غاټوي یا ختول خو موږ پیژنو چه لاله دي مګر بامي زه تر اوسه نه پیژنم چه د کوم ګل نوم دي؟ ښائي چه غټول د لاله عمومي نوم و او بامي ئې بیا مخصوص خاندان او فرعي قسم وي!

موږ ته دا هم ښکاره ده چه په بلخ کي تر اسلام دمخه یو معبد و چه نووهار ئې باله او شرح یې دمخه راغله. دې بودتون لوي لوي عمارتونه او جګي جنډۍ درلودې چه له لیرو ځایو څخه ئې خلق لیدلو ته ورتله د مورخینو په قول ئې بیرغونه په ترمذ کي دوولس فرسخه لیري لیدل کیده[1] که موږ په تاریخي سترګو وګورو د دې بیرغو آثار په خورا پخوانۍ زمانه کي هم وینو ځکه چه په اوستا کي هم بخدي د جګو او لوړو بیرغو هیواد بلل شوي دي.

د ګلانو استعمال او وجود د بلخ په نوبهار کي هم له قدیمه څخه و ځکه چه هغه معبد به هر کله په ګلو ښکلي و حتي دا رسم اسلامي مورخینو هم لیدلي و یاقوت حموي خپل کتاب ئې تر ۶۰۰هـ وروسته کښلي دي د عمر بن الازرق الکرماني په روایت لیکي چه نوبهار په بلخ کي یو مشهور او لوي معبد و چه هر کله به په حریرو او نورو ښکلیو او قیمتي ټکرانو پوښلي و او د هغه ځاي د خلقو دا دود و چه یوه نوی او ښه بنا به ئې جوړه کړه نو په ګلانو به ئې پوښله او د پسرلي په وخت به ئې لمړني ګلان هم پر دې نو بهار اچول، او د نو بهار پر شا و خوا لکه ښار ډیري ودانۍ وې، چه زایرین به هلته اوسیدل.[2]

د یاقوت له دې روایته ښه څرګندیږي، چه په پخواني بلخ کي نو بهار و او په نو بهاروکي د خلقو دا دود و چه په پسرلي به ئې دا خونه په ګلانو پوښله ځکه چه بامي په پښتو د ګل نوم دي، او بلخ هم بلخ بامیان یا بلخ بامي بلل کیدي، او د دغو ګلانو استعمال د بلخ د خلقو مذهبي دود او رسم و، نو هیڅ لیري نده چه بلخ په همدې سبب بلخ بامي نومیدي، او تر اوسه هم د ګل سرخ د پسرلي میله په مزار شریف کي جاري ده، چه د سخي په مزار کي کیږي.

د ادب او بلاغت په علوموکي دا خبره هم زباده شوې ده، چه یو لغت د زمانې د تیریدلو او د محیط له ګرزیدلو سره سم د معنا او استعمال له پلوه تطور مومي، لکه چه تاسي په دې کتاب کي ډیر ولیدل له حقیقته مجاز ته ګرزي او ډیري نوي نوي معناوي په تقریبي ډول مومي، نو د زړو آثارو په استناد د بامي معنا هم دوه احتماله لري.

لومړی دا چه دا د زاړه سریرا (ښکلي) پر ځاي په حقیقي مفهوم دریدلي وي نو ئې معنا هم ښکلې او درخشان ده، دوهم دا چه معنی ئې اصلاً لکه په پښتو کي چه سته یو ګل وي ځکه چه د ګل او ښکلي توب تر منځ یوه حقیقي او ازلي او خلقتي او طبیعي علاقه سته نو به وروسته د مجاز په ډول د (ښکلي او ځلاند) په معنا مشهور شوې وي.

---

[1] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۰.

[2] معجم البلدان، ج ۸ ص ۳۲۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دواړو صورتو د بامي کلمې اصل او ريښه په پښتو کي سته، او لکه لوړ چه ذکر سوه د پښتو بامي او د بلخ بامي او باميان تر منځ يوه ټينګه علاقه سته، چه دلته د تاريخي او لغوي اسنادو په ويسا په لنډ ډول ښکاره کړه سوه.[۱]

اسپه Aspa

د باختر په تاريخ کي دا کورنۍ ډير شهرت لري او په اوستائي نوموکي د آس په نامه تسميه خورا ډيره ده د هغه وخت خلقو ځانونه د حيواناتو مخصوصاً د آس په نامه يادول او تر اوسه هم دغه آريائي رسم په پښتوکي سته مثلاً ډير خلق خپل نومونه سکاڼ، کورنګ، او مشکي، بورخان بردي، چه د آسانو اقسام دي.

ځکه چه په باختر کي تر اوسه هم ښه اسان پيدا کيږي، نو له قديمه دا رسم عام دي او د بلخ پاچهانو يوه مشهوره کورنۍ داسي ده، چه د اکثرو پاچاهانو د نومو په پاي کي اسپه کلمه راځي[۲] او دا نومونه اکثر هم پښتو دي.

پخپله اسپه د آس مونثه کلمه ده، او تر اوسه هم په پښتو کي دا عام رواج دي، چه د مالدارۍ حساب په مؤنث جنس کوي مثلاً داسي وايي، فلاني زر اوښي لري يا زر ميږي لري، نو ځکه په قديمه زمانه کي هم د آس پر هر ځاي اسپه مستعمله شوې ده. له دغو پاچهانو څخه دغه نومونه چه ټول اوستائي دي کټ مټ پښتو دي:

مثلا خواسپه يعني ښه اسپه چه لومړۍ کلمه ئې هغه (خو=هو=ho) ده چه د پښتو ښه او خه تر اوسه په هغه معنا سته. يا لهر اسپه چه لومړی جزو ئې لهر دي، دا کلمه په پښتو کي د موج او تند او چابک معنا لري، چه کټ مټ ئې دغه معنا په اوستا کي هم درلوده ځکه چه دا نوم په اوستا کي په قديم ډول اورت اسپه Aurat Aspa هم راغلی چه معنا ئې چابک آس دي.[۳] اما لهر په پښتو کي په لوړه معنا داسي مستعمل دي لکه خوشحال خان چه وايي:

خوار خوشحال ئې لکه خس هسي لاهو کړ　　　چه د عشق سيلاب را وخوت لهر لهر

عبدالقادر خان وايي:

ګوره څو عالم به ورک څو به خراب کا　　　لور په لور د غمو سند وواهه کا لهر[٤]

دغسي هم په دغه عصر کي چه اوستا د زردشت له خوا راوړله کيږي مونږ ډير دغسي نومونه وينو: مثلاً د اوستا بيان له قراره د زرتشت څلورم نيکه هچتسپه Haechataspa دي[٥] او دا نوم هم دوه جزوه لري هچت - اسپه. ځني پوهان وايي چه د لومړي جزوه معنا (نم زدن او د اوبو پاشل) دي نو ځکه د هغه لومړي جزو د دوهم سره

---

[۱] دا مضمون د کابل ج۱۳ په ۱٤۹ ګڼه کي هم خپور شوی دي.

[۲] د خاوري ايرانيانو مدنيت.

[۳] ګاتها ص ۹۵.

[٤] آريانا - د ښاغلی بينوا مضمون.

[٥] يسنا ٤٧ فقره ١٥-٥٣-٣.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مناسبت مشکل دي[1] مګر که موږ وګورو دغه لومړي جزو ښکاره ببښتو (وچت) دي چه اوس ئې (هـ) په (و) یا (او) بدلوو، او اوچت هم وایو، نو اوچته اسپه یعني جګه او قوي او مشهوره اسپه.

کاوه Kava

کاوه، کاوي، کوي، کاویا، کي په اوستائي دوره کي ډېره مشهوره کلمه ده او دا یو مجلل عنوان و چه د قدیم مشرانو ته ورکول کیدي، مثلاً کاوي یا کواني یا کیاني د بلخ د مشهورو پاچهانو د کورنۍ نوم دي او په اوستا کي دا عنوان د ویشتاسپ سره ذکر کیږي، چه د زرتشت حامي پاچا و.[2] دغسي دا لقب د ډېرو اوستائي نومو سره راځي لکه کي خسرو، کیقباد او نور.

کوي، کاوي، په ویدا کي هم راځي، او هلته د دانا معنا لري[3] او ځئي ئې د پیشوا او پیغمبر په معناو اخلي، او ارباب انواعو ته هم دا عنموان استعمال شوی دي.[4] په سنسکریت کي کاویه شاعر او سرود ویونکي ته وایي.[5]

په دې ډول تاسي ته ښکاری چه د کاوه کلمه له ویدا او اوستا څخه ژوندۍ وه او د دانا او سردار او روحاني مشر په معناو راتله، د پښتو په پخواني ادب کي هم دغه کلمه مستعمله وه او ظاهراً داسي ښکاري چه د نجات او هوښیارۍ مفهوم ئې درلود مثلاً شیخ رضي لودي د شیخ حمید لودي ورور تر ٤٠٠هـ دمخه له ملتانه د سلیمان غرو ته د اسلام د تبلیغ لپاره راغلي و، دلته ئې وارویده چه د ده وراره نضر ملحد شوي دي، نو ئې یو شعر ورولیږي چه یو بیت ئې دا دي:

نصره! نه مو یې له کهاله　　　　لودي نه بې په کاوه[6]

دلته ښایي چه کاوه دا معنا ولري، چه په دانائي او پوهي او نجابت او سرداري کي داسي نه یې لکه لودي، چه په دغه کلمه کي کټ مټ هغه ویدي او اوستائي زوړ رنګ سته او دا ښکاره کوي چه دغه ریښه پخوا هم په دغه لست کي وه.

د ځایو نومونه

په اوستا کي ډېر د ځایو نومونه ذکر شوي دي چه اکثر زموږ په هواد اړه لري یعني د دې زاړه کتاب جغرافیائي معلومات ټول د هغو ځایو بحث کوي چه زموږ په وطن کي واقع دي، د دې نومو څېړنه هم موږ ته د پښتو لغات په اوستا کي په لاس راکوي او دا را ښئي چه پښتو لغات او کلمات په هغه عصر کي دوني خپاره وه چه د اکثرو ځایو

---

[1] ګاتها، ص ۹۵.

[2] یسنا ٤٦-١٤ او ٥١-١٦ او ٥٣-٢.

[3] مذهب ویدي، ج ۲ ص ۳۳۸.

[4] کاتها، ص ۹۳.

[5] هندوستاني قاموس ٥٥٥.

[6] پټه خزانه، ص ۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومونه پښتو وه. په دې کتاب کي د اوستا جغرافيائي معلومات زموږ مقصد ندي فقط د هغو ځايو نومونه تحليل کوو چه د پښتو لغاتو څرک پکښي معلوميږي.

مانده Mandeh

دا کلمه په پښتو کي اوس عامه ده، مانده لوئې شيلې ته وايي چه د سيل اوبه پکښي بهيږي. په قندهار کي ډير ځايونه په دې نامه اوس هم سته لکه ميل مانده، مړوندۍ مانده، شاشک مانده او نور.

دا نوم له پخوانو زمانو څخه د هيواد د رودو او غرو په نومو کي داخل دي په اوستا کي ډير داسي نومونه سته چه آخره کلمه ئې مانده وي.

لومړي پلا موږ د اوستا د شپاړسو آريائي هيوادو په بيان کي يوولسم هيواد هيتومنت وينو په دې ډول: :له هغو ښو مځکو څخه چه اهوره مزدا پيدا کړي يوولسمه رڼه او مشرفه مځکه هيتومنت Haetument ده.[1]

دا نوم لکه ډارمستتر چه ليکي په يوناني کي ارى منتس Erymanthus او اوس هيرمند او هلمند بلل کيږي.[2]

لکه چه ښکاره ده، د دې نامه اخر جزو منت دي، چه وروسته دا کلمه مند هم ضبط شوې ده، او هتومند Hetumand شوې ده.[3] په ونديداد کي دوه غرونه چه سيامکه او فراييو دي هم ذکر شويدي[4] د ډارمستتر په قول دغه غرونه په بندهيش کي د سياک اومند Siyak-omond(تور غر) او وفار اومند Vafar-omand يعني اورين غره په نومو راغلي دي[5] د دغو غرو په نومو کي اورمند هم دغه مانده دي چه له هغه اوستائي منته سره نژديوالي لري، ځکه چه غر او مانده سره لازم او ملزوم دي، نو کله پر مانده هم د غره اطلاق شويدي. علاوه پر دغه په دوهم نوم کي وفار په ښکاره دغه پښتو واوره ده، چه يو (و) په خپل هم مخرجه حرف (ف) اوښتي دي، او ډارمستتر ئې هم معنا واوره، برف بولي.

نو له دغو تاريخي څيړنو څخه داسي نتيجه اخستلاي شو، چه د اوستا منت mant او د بنداهش مند mand او بيا اومند omand او د يوناني منتس manthus او د دغه اوسني هلمند آخرني مند او د پښتو اوسني مانده ټول سره يو دي.

علاوه پر دغو نومو ډير داسي نومونه هم لرو، چه په پاي کي اوس هم مند راځي، لکه د هلمند په مقابل مالمند او نور. نو له دغه جهته وايو: چه د پښتو مانده د رود او غره په معناو له قديمه پاته دي، او د ډيرو تاريخي نومو ريښه هم له دغه څخه اوړده شوې ده.

راغه Raga

---

[1] ونديداد فرکرد، فقره ۱٤.

[2] اوستا، ص ۷ اومه نوټه.

[3] بنداهش فصل ۲۰ فقره ۱٦، ۱۷.

[4] زمياديشت فقره ۵.

[5] اوستا، ج ۲ ص ۲۸۸- ۷ نوټه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوستا کي چه د شپاړسو هیوادو نومونه راغلي دي، له دغو څخه دولس مملکت راگه ragha یاد شویدي چه درې قومه پکښې اوسیدل.[۱]

که څه هم د دې ځاي د جغرافیائي موقعیت په تعین کي پوهان مختلف دي، څني ئې ري او آزربایگان بولي، څني وائي چه د بدخشان راغ دغه ځاي دي مگر دلته ئې زموږ له جغرافیائې موقعیت سره هیڅ اړه نسته، فقط د یوه اوستائي لغت په حیث ئې اخلو او په پښتو کي ئې مومو.

کټ مټ دغه راغه اوس په پښتو کي د وښو شین دښت ته وایي، چه په پونده و خلقو کي دا لغت ډیر مستعمل دي، خوشحال خان وایي:

چه تل مي ځاي شول غرونه رغونه　　　　زه دا په چا پسې مجنون صفت یم

سپین غر Spinghar

دا غر د هیواد په شرقي ولایت ننگرهار کي ډیر مشهور غر دي، ځکه چه هر وخت ئې سر په واوره پټ وي، نو سپین غر بلل شویدي او دا نوم له قدیمه تر اوسه هم سته.

په اوستا کي دا غر د سپیتاگونا کري Spita-gaona-gairi ذکر شویدي[۲] او لکه پوهان وایي دغه اوسني سپین غر دي.،له دې نامه څخه هم پښتو کلمات په اوستا کي موندل کیږي او دا نوم په ښکاره درې ټوټې لري:

۱- سپتا: چه دمخه ئې شرح ولیکله شوه، او دغه پښتو سپین دي.

۲-گونا: دا کلمه په پښتو کي د مخ رنگ او بڼي ته وایي، مثلاً احمد زېړه گونه راغي یعني د مخ رنگ ئې ژړ و، یو شاعر وایي: ژړه گونه گرزم په دربار کي د خوبانو. نو ئې پخوانی مفهوم ښایي چه مطلق رنگ او ډول و.

۳- دگیري دکلمې شرح دکتاب په لومړی ټوک کي ولیکله شوه، چه دا قدیمه آریائي کلمه او د پښتو اوسني غر ده، نو په مجموعي صورت د دې غره د نامه معنا داسي کیږي: سپین رنگی غر، چه اوس ئې دگونه کلمه حذف شوې او سپین غر ئې پاته دي.

د ځینو وسلو نومونه

د اوستا په تاریخي کلماتو کي چه موږ ئې په پښتو کي ریښې مومو، ځیني د وسلو نومونه هم دي چه اوستایي آریایانو په باخدي کي لرلې.

له دغو کلمو څخه خودهه khaodha ډیره مشهوره کلمه ده[۳] چه د پښتو خول ئې په پښتو او خود ئې به پاړسو کي نمایندگي کوي، (د) ئې په خپل هم مخرجه حرف (ل) تبدیل شوي دي، بله اوستائي کلمه چکوشه chakusha چه د یوې وسلې نوم ؤ او اوس دغه کلمه په پښتو کي د چکوښ په ډول موجوده ده او خپل قدیم

---

[۱] وندیداد، افرگرد، فقره ۱٦.

[۲] ۱۰یسنا ۱۱ فقره هوم یشت ۲.

[۳] ۱۳ یشت، فقره ٤٥؛ یشت ۱۵ فقره ۵۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رنګ ئې ساتلي دي، د دوي بله مشهور وسله غشي او لينده وه چه غشي ته ئې ئي شو ishu وايه او د غشي کلمې ته ډيره نژدې ده.

عمومي مشابهت اونزديوالی

په تيرو دوو برخوکي تاسي ته ښکاره سوه چه عموماً پښتو ژبه لومړۍ له ټولو آريائي ژبو بيا په تيره له ويدي ژبي او سنسکريت او اوستا سره خورا مشابهت او نژدي والي لري تاسي وليدل چه د ويدا او اوستا خورا مهم او عنصري مواد اوس په پښتوکي داخل دي، او د دې ژبي تاريخي اصالت ښکاره کوي.

اوس غواړو چه لږ څه دغه مشابهت او نژديوالي په ښه ډول څرګند کړو، او خپل نظر له ويدا او اوستا څخه په تطبيقي ډول نورو آريائي ژبو ته هم واړوو. الفاظ اوکلمات لکه نور حيه ذوات او ژوندي اشخاص دغسي مستقل، شخصيت او ځانته ژوندون او د ژوندانه اصول او قوانين لري د لغاتو او الفاظو لپاره مور عناصر پيدا کولاي سو لکه له تيرو ابحاثو څخه چه ښکاره سوه د مختلفو ژبو د الفاظو عنصر يو وي او دغه عنصر په خپل فطرت کي معاني او مفاهيم لري چه په هره ژبه کي تطبيق کيدلاي شي په حقيقت کي کلمات او الفاظ له اصواتو څخه جوړيږي. دوه درې ږغونه د يوې معنا لپاره عنصر ګڼل کيږي او نور اصوات چه ور سره زيات سي معنا ئې تغير په مومي.

د مثال په ډول د (س،ت) اصوات په خپل فطرت کي د توقف، دريدلو او استقامت مفهوم لري نو د علم لسان په اصطلاح دغو اصواتو ته د دريدلو او توقف او استقامت د مفهوم "عنصر" ويلاي سو. په پښتو ناسته کښيناستل، دغه عنصر لري، د پاړسو (ايستادن) هم له دغي ريښې څخه دي د انګليسي stand, stay, statue, station, stead, stool او نورکلمات دغه عنصر لري، عين دغه عنصر په سنسکريت کي هم سته[1] په اوستا او سنسکريت دواړوکي (استا) د دريدلو معاني لري.[2]

په دې لنډه څيړنه کي به دلته پر دغه علمي اساس سم د پښتو او نورو آريائي ژبو نژدوالي او مطابقت څه نه څه څرګند کړو.

لومړی بايد هغه قانون چه د حرفو د اوښتلو په خصوص کي مو دمخه لوستي و، را په يادګړو چه د يوه مخرج حروف عموماً او بيا د نژدو مخارجو توري يو له بله سره اوړي اوکله دا ابدال د ليرو مخارجو څخه هم بالواسطه کيږي تر دې قانون لاندي نوکلمات وګورو.

[1] ويدک انډيا، ص ٣٤.

[2] فرهنګ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غویی د آریائیانو د ژوندانه مهم عنصر ؤ ځکه چه دوي زراعت پیشه قوم ؤ په پښتو کي د دې نوم عنصر (غ،و) دي، په سنسکریت کي ئې ګئو مفردګاوس جمع ده په پښتو د غویو ګلې ته ګورم وایي.

دغه ماده په ټولو آریائي ژبو کي سته په زړه جرمني ئې (چو) په نوي جرمني ئې (کر) په انګریزي ئې کاؤ بولي په سلاوي ژبه ګوویاوو (ګورم) او په نوي سرویني ژبه ګوو دار (غوبه) په روسي ګوو یا دینا (د غوايي غوبني) او ګوسو پودین "بادار" ګوس پود خدای، ګوس پووار "د جنوبي سلاو حکام" بلل کیږي یعني د غویو خاوندان چه په زړه سنسکریت کي "ګوپ" نومیدل له دغي مادې څخه د سنسکریت ګوتر (غوجل) هم دي چه وروسته پر کورني او خاندان اطلاق کیدي.[1]

په خپله په پښتو کي د "غویي" له نامه څخه ډیر دغسي نومونه سته چه عنصر ئې (غ،و) (ګ،و) دي مثلاً، غویي، غوا،غوجل (آغیل)، غوبه (پاده بان) غوبون، ګوروان (پاده بان)، غوباړي (مګس حیوانات)، ګوبا (زن ګاو هیکل احمق)، ګورم، ګوار، ګویر (پاده) او نور. که دغه کلمات موږ له لوړو آریائي کلماتو سره کښیږدو، یا ئې د اوستا له (ګو) د پهلوي له (ګوو) او د پاړسو له (ګاو، ګو) سره تطبیق کړو، د آریائي ژبو نژدیوالي سره معلومیږي. وګورئ په پښتو ګوار، ګویر، ګورم سره یو شي دي، دا کلمه په سنسکریت کي ګواره وه چه په پاړسو کي (ګاواره سوه، چه کټ مټ هغه ګوار ته نژدې ده، ابن یمین وائي:

چون شیر شرزه یک تنه مي باش در جهان   مانند ګاو چشم زګاو اره بر مدار

میکس مولر مشهور د ژبو عالم لیکي "چه شعرا له الفاظو څخه اشعار او نظمونه جوړوي که موږ هر لفظ ته په غور وګورو، نو به ښکاره سي چه دغه لفظ هم یو نظم دي، ولي چه د دې چاري ثبوت کوي چه زموږ پلرو او نیکونو پخوا کوم کوم کار کړي اوکوم خیال ئې په ذهن کي موجود ؤ، مثلاً د پتر (پلار)کلمه درې معناوي لري، (۱) غذا ورکونکي (۲) ساتونکي (۳) مشرتوب کونکي. دغه درې خیالات ټینګه اړه سره لري، او تعمق او څیرتوب څیني ښکاري، نو هر وخت چه موږ الفاظ په علمي ډول تجزیه کوو د انسان د دماغ ډیر مهم رازونه او اسرات راته څرګندیږي.[2]

پر دغه اساس موږ د ژبي هر لفظ یو ځانیه مستقل عالم ګڼو، او د تحلیل له لاري ئې مهم مقاصد کشف کولای سو، تاسي دمخه (پتي او پت) بحث ولوست په آریائي ژبو کي لومړی عنصر پا pa دي، وروسته (ت، ر) هم ورسره ملګري کیږي، د پښتو پلار، پت، پالل، پالنه، پال، له دغي ریښې څخه دي. د (پ او ت) په عنصر کي د ساتني او پالني معناوي پټي دي، وګورئ پتري pitri په سنسکریت کي پلار دي، د دې ریښې نور مشتقات دمخه هم د پتي په بحث کي راغلل، یوناني پټریارک (بطریق) هم دغه عنصر لري. د لاتیني پاتر د جرمني او انګلیسي

[1] ویدک انډیا، ص ۳۶.

[2] د الفاظو د سرګذشت دیباچه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

واټر او فادر چه د ټیوټن له فادر څخه جوړ شویدي، د ایټالوي پادري، او د فرانسوي پیر ټول د (پ،ت،ر) له عنصره مشتق دي.[1]

ما ma یوه ماده ده، چه په فطرت کي د (اندازه کولو، او ویشلو) معاني پراته دي، ځکه چه د مور وظیفه په کورنۍ کي دغه کارونه دي. تل غذا ویشي او اندازه ئې کوي، نو په ټولو آریائي ژبو کي دغه ریښه له دغه نامه سره ځي مثلاً د پښتو مور چه د لهجې په اختلاف (میر) هم بلله کیږي. ګویا ریښه ئې هغه (ما) دی چه په نورو ژبو کي (ت،ر) هم زیاتیږي، د سنسکریت ماتار، د اوستا ماتر، د یوناني میتیر، د لاتین ماتر د سلاوي ماتر، د روسي ماتي، د جرمني متر د انګریزي مدر، د ټیوټن موادئیر، د هسپانوي او ایټالوي مادري، د فرانسوي میر، دا ټول له یوه عنصره زیږیدیلي دي، بلکه ډیر نور کلمات هم لرو چه د (ما) له عنصره دي مثلاً (ماس) چه په پښتو ئې، میاشت او په پاړسو ئې (ماه) او په هندي (مهینه) بولي، په سلاوي ژبو کي (میاټس) ده، وجه تسمیه ئې دا ده، چه میاشت د وخت اندازه کول کوي او په اکثرو آریائي ژبو کي له دغي مادې څخه نوم جوړ شوی دي.[2]

د ژبو ابتدائي مواد هم دغه مور او پلار او د نورو خپلوانو نومونه دي، او په ټولو ژبو کي سته، نو ځکه د تطبیق کار هم لومړي له دغو نومو څخه شروع کیږي. ده مور او پلار تحلیلي څیړنه مو ولوسته، اوس به یو څو نور لغتونه هم شروح کړه سي:

ورور، خور: د ورور عنصري حروف (و،ر) دي، واو په (ب) هم اوړي کله (ت) یا (د) هم ور سره راځي، اما خور (خ،ت،ر) دي، چه (خ) په (هـ) او بیا په (س) اوکله په (ش) اوړي (ت) کله وي کله نه وي.

پښتو	ورور	خور
سنسکریت	بهراتر	سواسار
اوستا	براتر	هونهار
یوناني	اردرفوس	اردفي
لاتیني	فراتر	سوردر
ټیوټن	بروتهار	سوسټار
جرمني	بردر	شویستر
انګلیسي	بردر	سستر
ایټالوي	فراټي، فراټیلو	سواورا، سوریلا
پاړسو	برادر	خواهر

لور: د دې نامه عنصر (لـ د) او (و) او (ر) دي، پښتو نوم لنډ او سپک دي، د نورو ژبو دا نسبتاً درانه دي، په دې ډول:

سنسکریت	دوهی تر

[1] ویدک انډیا، ص ۳۸.

[2] ویدک انډیا، ص ۳۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا	دگدهر
پاړسو	دختر
يوناني	تهگاتير
جرمني	ټوختړ
انکليسي	ډاټړ
آئرش	ډير
سلاوي	ډشټړ
روسي	ډاچر، ډاچ

ليور: د ميره ورور ته ليور وايي، عنصري توري ئې (ل=د) او (و،ی) او (ر) دي په لاندي ډول:

پښتو	ليور
سنسکريت	ديور
پاړسو	ايور
روسي	ديور
ليتواني	ديورس
يوناني	داير
لاتين	ليور

(مر، مړ) په سنسکريت کي (م،ر) د مرگ او هلاک لپاره عنصري ړغونه دي، د پښتو (م،ړ) هم کټ مټ دغسي دی، مړ (مرده) مړتوب (مردگي) مړام (مرده مانند) مړامجا (تنبل مانند مرده) مړينه (مرگ) ټول له دغي ريښې څخه دي، دا عنصري توري په اکثرو آريائي ژبو کي د (هلاکت او مرگ) لپاره مستعمل دي د پاړسو (مرگ، مرده) هم ورته نژدې دي، اما په نورو آريائي ژبو کي ريښه بل راز سته.

د آريائيانو لومړی تگ له دريابه ليري ؤ دوي چه شا و خوا سره خپاره سول درياب ئې وپيژاند د سلاو او ټيوټن اقوام چه د بحر اسود او بالټيک پر غاړه اوسيدل هغه دريابونه ډير طوفاني او مهلک او متلاطم وه، نو دوي په خپلو ژبو کي له زړې آريائي آري (م،ر) څخه د بحر لپاره نوم جوړ کړ، ځکه چه بحر د دوي په نظر کي د هلاکت او مرگ ځاي ؤ په دې ډول:[1]

سلاو	موري
لاټيني	مار
ايټالوي	ماري
هسپانوي	ماري
فرانسوي	مير

[1] ويدک انډيا، ص ٤٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جرمني	مير
انګليسي	مير

شکره، کند: ګني د افغانستان د مشرقي خواؤ مخصوصه ميوه ده، په هند کي هم ډير دي د ګني څخه خوږه ماده جوړوي چه په پښتو کي (ګوړه، شکره) بولو، په سنسکريت کي نوم شرکيرا sharkara دي، دا نوم داسي عام دي چه په سامي ژبو کي هم سکر راځي، په اروپائي ژبو داسي دي:

لاتيني	سکارم
انګليسي	شوګر
سلاو	سکهر
جرمني	زوکر
ايتالوي	زکيرو
هسپانوي	اشوکر
فرانسوي	سکري
عربي	سکر
پاړسو	شکر

وګوري، عنصري توري ئې (س=ش) او (ک=ګ) او (ر) په ټولو ژبو کي سته علاوه پر دغه د شکري پاک کړي ډول ته (کند) وايو، چه په پاړسو (قند) شويدي، دا نوم خورا زوړ دي، په سنسکريت کي کهانډ khand و.[1] په اوستا کي (خئذه) شرينۍ ته وايي ځکه چه شکره او قند له هنده څخه عربستان ته وړل کيده، نو عربو سنسکريت کهانډ معرب او په (قند) تبديل کړ[2] او قنديد ئې هم وباله، چه جمع ئې قنود او قناديد راځي[3] په اروپائي ژبو کي هم کيندي او سکري کينډي سته، چه زموږ (قند) ته وايي[4] که په غور ورته وګورو عنصري توري ئې (ک=ق) او (ن) او (د=ډ ذ=ړ) دي، نو کهانډ او قند او کند له يوې ريښې دي، او ښائي چه د اوستا (خئذه) او د پښتو (خوږ) چه دواړه د شيرين په معنا دي، هم ور سره شريک وي، ځکه چه د (ک-خ) ابدال عام دي، او د (د=ذ=ږ) اصوات هم سره ورته دي، (د) په (ذ) بدليږي، په پخوانۍ پاړسو کي عموماً (د) په (ذ) کښل کيدي لکه ميکند=ميکنند، په پښتو د پاړسو ګذر=ګدر بولي. (ذ) په (ز) اوړي، ځکه چه د يوه مخرجه دي. (ز) او (ږ) هم سره بدليږي، لکه دوزخ=دوږخ.

---

[1] هندوستاني قاموس، ص ۵۹۲.

[2] فرهنګ نظام، ج٤ ص ١٤٢.

[3] المنجمد، ص ٤٧١.

[4] ويدک انډيا، ص ١٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تطبيق جدول

د دې څېړني په پاي كه دا جدول چه د آريائي ژبو تطبيق ښكاره كوي د كتلو وړ دي. دا جدول هم د دغو ژبو خپلوي او سره نژديوالي ښه څرګندوي، او د پښتو قدامت هم زيادوي.

پښتو	سنسكريت	اوستا	پاړسو
غنم	ګودهوم		گندم
ښاخ	شاكها		شاخ (درخت)
پاڼه	پرڼه		برگ
اوبه	آپ	آپه	آب
مخ	موكه		روي
غوږ	ګرڼه		گوش
زوړ	جوړن	زورا	پير،كهنه
څرمن	چرمن	چرمن	چرم
كپرۍ،كوپړۍ	كپنال		كله
كشر	كنشتهتير	كاسو	كهتر
مشر	مشر، مهتر		مهتر
نو،نوم	نابهي	نافيه	ناف
ورون	راوني	رانه	ران
ړون، روڼ	روچن	راوچه (روز)	روشن
ستر	ستهوير	ستاورا	بزرگ
مېږ	ميښ	ميشي	ميش
پړ	پت	پريت	ملامت
پيري	آپ سرا	پيريكا	پري
خوب	سواپ	خوفنه	خواب
ښاد		شاته	شاد
سر	شيره	سره	سر
مستې	مستو		ماست
ستوري	ستاره	ستويسه	ستاره
سپين	سپيت (شويت)	سپيتا	سپيد

(c) ketabton.com: The Digital Library

خر	کهر		خر
نوم	نام، نامن		نام
نوي	نو	نوا	نو
انگار	انگار		اخگر
کال	کال (بمعني وقت)		سال
وار (نوبت)	وار		بار
کشپ	گچه چپ		سنگ پشت
کان (معدن)	کهان		کان
کله	کدا	کدا	کي
زوم	جاماتر	زاماتر	داماد
غر	گیری	گیری	کوه
غرمه	گهرمه	گرم	چاشت
جینۍ (دختر)	جینی	جینی (زن)	زن
ژۍ	جیا	جیا	زه
ځمکه	جماکه	زیم	زمین
ژبه (جبه)	جهوا	هرو	زبان
تود	تاپ	تپت	گرم
لس	دش	دسن	ده
ملا	مدهی	میدیه	کمر
شپه	شپ	خشب	شب
کرښ (خط کښل)	کریش	کرښ	کشیدن
ونه	ون	ون	درخت
دوږخ دوغښ		دوژگه، داوژگهه	دوزخ
ماغزه، مازغه	مچه	مزگهه	مغز
اننگي	انیکه	آینیکه	پیشاني
گروې	گریوا	گریوه	چنبرگردن
شا	پرشتها	پرشتي	پشت
هیواد	سد	هد، هدمن	نشیمن
کرل	کرش	کعش	کاشت
مامته		میتنه، میته	کشت زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار		شوتیره	شهر
پوت[1]	پوتره	پوتراو	پسر
نیکه		نیاکه	جد
تره (مذکر) ترروئ (مونث)	بهراترویه	براتوپریه	عم، عمه
سخر، خسر	سوسوره	هوسوره	خسر
ژمی	هیم (برف)	زیم، زیار	زمستان
غښتلي	ستاتر	خشتاوي	قوي و دلیر
دښت	دش	دش	دشت
غوا	گئو		ماده گاو
سپی	شوک	شپان	سگ
بزه، وزه	آج	بوزیه	بز
ستن	ستهوڼ	ستونه	ستون
وینی	شونی	وهونی	خون
نر	نر		نر
ماښام	شایم		شام
کرښت	کرشټ		کشت
بلگ	ورک		برگ
زنگل	جنگل		جنگل
ورجي	بریهی		برنج
شیدې	کهشیر		شیر
آس، اسپه	اشوا	اسپا	اسپ
چندال	چنډال		جندال (بیهوده)
مرغه	مرگه	میریغه	مرغ

[1] خوشحال خان وایي، چه د پلار په بدگوئۍ سر شي پوت، په پښتوکي د زوي معنا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه برخه

پښتو او سنسکریت او اوستا ته مقایسوي کاته،
او په اساسي اصولو کي مشابهت
(۱) ږغپوهنه، فونولوژي
صایت توري ـ زورکي ـ مقایسه - صامت توري -
د اصواتو تطبیق له سنسکریت او اوستا سره،
(۲) تلفظ
ابتداء په ساکن ـ خج یا ایکسینت
(۳) گرامر
اسماء - کمیت - جنس - اعداد - افعال - د تانیث حروف -
د نفي حروف - د کلماتو د ساختمان اصول

ضمایم
پښتو او میدي ژبه - پښتو او زړه پارسي (فرس قدیم)
د زړو ژبو او پښتو عروض - پاي
د کتاب مآخذ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ږغپوهنه Phonology

(۱) ږغونه او توري

د ژبي اساس هغه ږغونه او اصوات دي، چه له خولې څخه را وزي، دا اصوات چه سره یو ځاي سي، یوه کلمه ځیني تشکیل کیږي. د اصواتو او ږغو د ښکاره کولو لپاره ځیني اشکال وضع شوې دي، چه هغه موږ حروف او توري بولو.

هره ژبه ځانته ځیني مخصوص اصوات لري، او ځیني اصوات بیا د اکثرو ژبو تر منځ مشترک دي، د ژبو د مخصوصو اصواتو د مقایسې له خوا موږ کولاي سو، چه د دوي نزدیوالي یو له بله ومنو.

په ټولو ژبو کي ځیني توري صایت (ږغیز) وي، چه د دوي په واسطه د نورو صامتو توریو تلفظ کیږي او دغه لومړي ډول توریو ته چه د تلفظ واسطه دي، حروف علت vowels وایي، دوهم ډول توري چه صامت او صحیح دي، حروف صحیحه consonants ئې بولي.

دلته زما مقصد دا دي، چه پښتو او سنسکریت او اوستا ته د اصواتو او ږغونو د مقایسې په سترگه وگورم او تهجي حروف ئې سره پر تله کړم.

صایت توري (حروف عله) او حرکات vowel system

د پښتو په الفبا کي ږغیز توري یعني هغه حروف چه د صحیحو توریو د تلفظ لپاره کارکوي، اساساً درې دي (ا، و، ی) دا توري هم په لوي سرکي هر یو دوه ډوله ږغ لري، لنډ ږغ، او اوږد ږغ.

د لنډ ږغ صورت ئې دا دي، چه د حرکت کار ورکي لکه په (کړ) کي چه (ک) مفتوح دي، په حقیقت کي د (ک) او (ړ) د ږغ ښکاره کولو لپاره د الف یوه نماینده (یعني زور) راغلي دي، او په تلفظ کي کومک ور سره کړي دي.

دغسي هم (و) د پیښ کار ورکوي، که سپک او لنډا داسي مثلاً (پړ) او (پل) چه د پیښ د اظهار لپاره باید (پوړ) او (پول) ولیکل سي، دغسي هم (ی) په لنډ ږغ سره د (زیر) کارکوي، لکه (خږ) او (پس) چه د زیر د اظهار لپاره باید (ي) هم ورسره ولیکله سي (خیږ او پیس).

نو په پښتوکي دا درې توري هغه وخت صایت توري بولو، چه دمخه توري ئې متحرک او دوي پخپله وچ (ساکن) وي. اما که دغه درې توري په اوږده ږغ یعني درانه ډول اداء سي، نو ولاړ الف او مجهول (و ـ ی) ځیني جوړیږي لکه کار، نور، تیر.

اما یو بل صوت هم دغه حروف لري، لکه د پاړسو (بود) او (نمود) یا (تیر او شیر) چه دغه راز اصوات پښتو نلري، نو صایت توري ټول دا شکل مومي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

توري	لنډ ږغ (د حرکت حالت)	اوږد ږغ
الف	زور لکه بر، لر	(آ) لکه آس، آره (ا) لکه باد، لار
و	پیښ (و) لکه سر (سور) لر (لور) پل (پول)	مجهول واو: لور، پور، سور
ی	زیر(-) لکه تر (تیر) منه (مینه)	مجهوله یاء: تیر، مینه

زورکي یا مخصوص حرکت

لکه لوړ چه وویل سوه، د پښو حروف علت درې دي، او هر یو دوه حالته لري، چه ټول شپږ سي، د درو حرکاتو تر منځ یو بل حرکت هم سته، چه موږ ئې زورکي بولو، دا حرکت اصلاً د زور او زیر او پیښ تر منځ یو مخصوص صوت دي، چه د درو حروفو علت صوت، پر درو نورو اقسامو ویشي په دې ډول:

۱- د الف سره (آ) لکه تر، پړ، بر چه دلته د الف په نمایندګي د حرکت کار ورکوي، او که د کلمې په پای کي راسي، نو ئې د اظهار لپاره (هـ) لیکله کیږي، له دغه جهته (هـ) هم که حرکي کار ورکي، له صایتو حروفو څخه شمیرله کیږي. مثلاً ښځه، پسه چه تر (هـ) دمخه زورکی دي. او (هـ) ئې فقط په اعرابي کیف لیکله کیږي دغسي (هـ) چه په پښتو کي ډیره ده، له حروف علت څخه ګڼله کیږي او په درج او ترکیب کي د حروف علت حکم پر جاري کیږي.

۲- که دغه زورکي د (واو) دمخه راسي، نو ئې صوت په مخصوص ډول ورګرزوي، چه د (آؤ) ږغ پکښې وي، لکه کټو.

۳- که زورکي د (ی) دمخه راسي، نو ئې صوت داسي وي (آئ) لکه کوئ، تللئ، بخښلئ او نور.

د صائتو حروفو ټول ږغونه

له لوړو پلټونو څخه موږ د پښتو د صایتو حروفو ږغونه په دې ډول ضبط کولای شو، یعني حرکات د مختلفو صایتو حروفو سره دغه ږغونه لري:

(الف)

۱- الف د حرکت په شکل (زور) دي لکه کر، بل، بر، چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ الف تر زور وروسته ولاړ الف. لکه کال، بار چه دمخه حروف ئې زور لري.

۳ـ الف تر الف وروسته لکه آس، آره چه دمخه حروف ئې هم زور لرونکي الف دي.

٤- الف د پڅ حرکت په شکل، چه زورکی دي، لکه کر، بل، بر، چه د (ک،پ) صوت په منځني ډول ښکاره کوي، او په پښتو ليک کي اکثراً (هـ) نمايندگي کوي.

(و)

٥- لنډ معروف واو د حرکت په شکل چه (پيښ) دي لکه کر (کور) بر (بور) چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي او لنډ ږغ لري، اوکله دکلماتو پاي ته هم راځي لکه پاو، نياو.

٦- اوږد واو مجهول چه له دوو پيښو څخه جوړيږي، لکه کور، بور چه اوږد ږغ لري.

٧- واو چه دمخه ئې زور وي، لکه ځور، بور، چه د (او) ږغ لري.

٨- واو چه دمخه زورکي وئ لکه کټو چه د (او) ږغ لري.

(ي)

٩- لنډه معروفه يا د حرکت په شکل چه (زير) دي، لکه تير، پير، چه د (ت،پ) ږغ ښکاره کوي، اوکله ئې ږغ دکلمو په پاي کي مطلق وي، لکه پاي، ځاي.

١٠- اوږده مجهوله ياء چه له دوو زيرو څخه جوړيږي، لکه تېر، پېر چه اوږد ږغ لري.

١١- ياء چه دمخه ئې زور وي لکه ښی، تی چه د (ای) ږغ لري.

١٢- ياء چه دمخه زورکی وي لکه ښۍ، تی چه د (ای) ږغ لري.

له لوړي څېړني څخه تاسي د صايتو حرفو ١٢ شکله زده کولاي سواي، دغه دوولس شکله، پر اساسي درو ږغو بنا کيږي، ځکه چه صايت حروف او د دغو ږغونه د ژبي د فونيک phonics (ږغپوهني) اساس دي نو سړی کولای سي، چه د مقايسې او پر تللې لپاره کار ځيني واخلي.

د دغي لوړي خبري د څېړني لپاره لاندي پښتو حروف علت او ږغونه ئې له سنسکريت او اوستا سره پر تله کيږي، چه د دغو ژبو سره نزديوالي او د پښتو اصالت ښه ځيني معلوميږي.

مقايسه

مشهور انگليسي مستشرق هـ جوليس اگلنگ H. Julius Eggeling د ايډنبرگ د مقايسوي فيلولوژي پروفيسور، د سنسکريت د صايتو حروفو په باره که داسي ليکي:

"له هندي ايرانيو دورو څخه (چه آريائي اقوام لا سره گډ وه) د دوي د ژبو حروف علت vowel system په ارث پاته شوی، او تغير ئې ندي کړي، اما فقط هندي ايراني لنډو دوو مرکبو صائتو حروفو په دې ډول تغير کړي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دوو صائتو توریو څخه مرکب آریائي ږغونه[1] چه ای ai او au وه، او په اوستا کي اې ae+ او ao لوستل کیده، هغه وخت چه د هندگرامر پوهانو واخیسته، نو ئې په اې E او O تبدیل کړه، اما هغه اوږده ږغیز مرکبات چه آي ai آو au وه په لنډ دول ئې ai-au وویل.

مثلاً د اوستا ډئیو daevo د سنسکریت ډیوه devah

د اوستا هومو houmo د سنسکریت سومه somah

د اوستا یوکسایس uxsais د سنسکریت یوکتهي ukthaih

د اوستا گاوش gaush د سنسکریت گئوه gauh

د هندي ایراني دورې د واویل سیستم سادگي له دې څخه ښکاري، چه فقط د aa (اـآ) ږغونه دوني ډیر او قوي وه، چه د هندو اروپائي ټولو صائتو توریو پر ځاي ولاړ وه، مثلاً د E-O-A-U پر ځاي فقط A اود د E-O-A پر ځاي فقط آ A ویل کیدئ، او دغه دوولس هندو اروپائي ډفتونگه Au-ou-eu-ai-oi=ei=au-ou-eu-ai-ei-oi ټول د سنسکریت په څلورو ږغو Au-Ai-O-E کي سره یو ځاي کیږي.

له لاندي جدول څخه د اصواتو مقابله ښه معلومیږي:

هندو آروپائي	سنسکریت
i=oi-e	E-i
لکه یوناني leipi چه وروسته	rekah=recati
loipei وروسته elipa سو	aricat

په دې ډول د سنسکریت واویل سیستم له قدیمه پر دغو ږغو باندي بنا دي.[2]

A:A-I.E.Ai.U.O.Au.R.Ar

د اوستا حروف علت هم د سنسکریت سره تقریباً یو او نژدې دي، او اساساً پر اوږدو او لنډو ډولو باندي ویشل کیږي[3] اوکوم تنوع چه لکه سنسکریت دا ژبه وروسته د حروف علت لامله مومي، او له پښتو سره لږ اختلاف پیدا کوي هغه هم ښائي چه د محیط او زمانو اغیزه وي. د پښتو د صائتو جروفو ۱۲ ږغونه چه دمخه ولیکل سوه، په لاندي ډول له سنسکریت او اوستا سره سمیدلاي سي:

---

[1] د دوو صائتو توریو مرکب ږغ ته په علمي اصطلاح dipthong وائي، لکه ای، او، وی.

[2] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ٦٥٥.

[3] د اوستا گرامر، ص ۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(الف)

۱- زور په سنسکریت او اوستا کي سته، خو د زیر او پیښ تر منځ یو صوت لري. نو ځکه باید د پښتو زورکی ته نژدې وګڼل سي، اما اساساً زور او زورکی د پښتو له پلوه دوه بیل بړغونه دي، چه د کلماتو معاني هم اړوي لکه: تِل، تَل، بِل، بلَ او نور. د الف وچ بړغ هم عام دي.

۲- د الف اوږد بړغ (آ A) هم سنسکریت هم اوستا لري او د دې لپاره چه له هغه بل الف څخه ئې تفریق وسي نو په دواړو بړغو کي بیل شکل ځان ته لري.

(و)

۱- واو معروف د حرکت په شکل (u) په دواړو ژبو کي لکه پښتو شته، او ځانته بیل شکل هم لري.

۲- د واو، بل صوت (u) په اوستا او سنسکریت کي سته، چه په پښتو کي دا بړغ نسبتاً اوږد او د مجهول واو په شکل دي، چه نژدې دغه مجهول آواز ته ئې هم دغه ژبې لري.

۳- تر واو دمخه که زور وي دا بړغ په سنسکریت او اوستا دواړو کي سته (au).

٤- تر واو دمخه چه زورکی راسي، دا صوت هم په تخمیني ډول (ښائي چه کټ مټ نه وي) په دغو ژبو کي سته ځکه چه د اوستا هغه (au) په سنسکریت کي بل بړغ لکه (ai) مومي چه دغه پښتو بړغ ته نژدې دي.

(ی)

۱- لکه واو، یا هم دغسي ده چه معروف بړغ ئې د زیر په شکل په دروسرو ژبو کي سته، او په سنسکریت او اوستا که بیل شکل هم لري.

۲- بل بړغ ئې اوږد دي چه موږ مجهوله یا ورته وایو، او په سنسکریت او اوستا کي دا بړغ هم تقریباً پښتو ته نژدې سته.

۳- تر یا دمخه چه زورکي راسي، دا صوت هم په تخمیني ډول په دواړو ژبو کي سته.

٤- تر یا دمخه چه زور وي، دا حرف په دواړو ژبو کي بیل بړغ او شکل لري.[1]

توضیح: ځیني حروف علت چه په سنسکریت کي سته، لکه خفیف لام او (ر) غالباً دا هغه نوي اثرونه دي، چه پر سنسکریت باندي د هند په ورشوګانو کي سوي دي، که نوي اساسي صایت حروف ئې د پښتو سره مشترک دي.

صامت (صحیح) حروف Consonants

ټوله ژبې ځیني صحیح حروف هم لري، چه بړغونه ئې د صائتو حروفو په کومک ښکاره کیږي. دغه صامت حروف د ژبو اساسي بړغونه دي، چه په اکثرو ژبو کي سره مشترک دي، او ممکنه ده چه ځیني ژبې مخصوص صامت توري هم ولري.

[1] دا تطبیق د فرهنګ نظام (ج٤) اوګرامر اوستا، او د بریتانیکا (ج۱۹) له رویه په تخمیني صورت شوی دي، ځکه چه د تخمین او تقریب لاس ور سره دي، او په دې موضوع کي مفصل معلومات نسته نو که تیروتي یم، معافي غواړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته تر هر څه دمخه بايد په دې پوه سو، چه د ژبو په صوتي سيستم کي د محيط او اقليم او اجتماعي ضروریاتو اثر دوني دي، چه په نزدو اقليمو کي دغه ږغونه سره اوړي لکه ژبه چه احتياج پيدا کړيده دغه ږغونه هم ضرورت منځ ته را باسي، مثلاً يو توري په يوه ځاي کي خلق يو راز وائي، بل ځاي هغه توري بل ډول ږغ لري، دغه طبيعي احتياج دي چه ژبي او د ژبو ږغونه سره اړوي.

مجرد ږغونه او مرکب ږغونه

د صامتو توريو ږغونه موږ پر دوه ډوله ويشلاي سو، يو هغه ږغونه دي، چه اساساً او پخپله يو ږغ او مجرد صوت وي، له يوه مخرجه څخه په يوه وار راوزي، دغو ته موږ مجرد ږغونه او يوازيني توري ويلاي سو.

ځيني داسي ږغونه هم په ژبو کي سته، چه دوه ږغه سره ګډ شوي او يو رنګ ئې موندلي وي، داسي ږغونه موږ مرکب ګڼو او هغه توري چه نمايندګي ئې کوي، ګډ توري ئې بولو.

د ژبو د تطبيق او نشوونما به سلسله کي مجرد اصوات لمړني دي، وروسته چه په نويو خلو کي لويږي، او نويو محيطو ته ځي په ځينو تورو نوي اصوات ګډيږي، او مرکب صورت مومي، د پښتو ژبي الفباء ته چه سړی ځير شي، له ديرشو توريو څخه مجرد اصوات دغه دي:(ب،پ،ت.ټ،ج،چ،خ،څ،ځ،د،ډ،ر،ړ،ز،ژ،س،ش،غ،ک،ګ،ل،م، ن).

اما څلور صايت توري (ا،و،هـ،ی) خو بيل دي، د صحيحو او صامتو حروفو په ډله کي نه شميرل کيږي، نور نو دغه توري مرکب صوتونه لري (ږ،ښ،ڼ)

(ڼ) يو خيشومي ږغ دي، چه له (ړ) او (ن) څخه مرکب شوی دي:

ړ ← ڼ ← ن

او (ږ، ښ) داسي توري دي، چه مختلف اصوات لري، او په ډول ډول اداء کيږي، په حقيقت کي مبدا، هغه اساسي او مجرد توري (ژ، ش) دي، چه د نورو توريود ترکيب په سبب ئې ږغونه ګرزيدلي دي.

دا نقشه وګوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

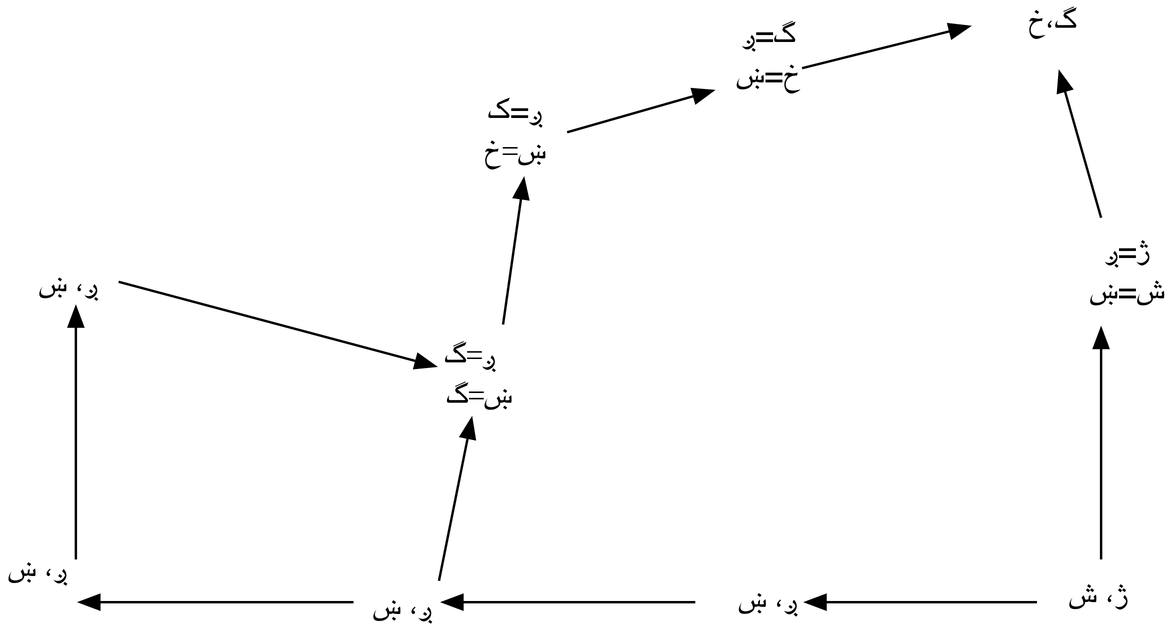

په دې نقشه کي د دوو توریو گډ صوت په (=) سره د دوي تر منځ ښکاره سوي دي، وگوري د (ژ) مرکب ږغ داسي تغیر مومي:

ژ ← (ژ=ږ) ← ږ ← (ږ=گ) ← گ

اما د (ش) ږغ هم داسي مرکب کیږي:

ش ← (ش=ښ) ← ښ ← (ښ=خ) ← خ

اوس چه تاسي ته د مرکبو او مجردو اصواتو تشریح وسوه، نو به ولاړ سو، د ږغو د مقایسوي بحث comparative phonology پر اساس به صحیح او صامت توري هم د سنسکریت او اوستا سره وگورو.

د سنسکریت او اوستا مرکب ږغونه

د سنسکریت ټول تهجي حروف ٤٦ دي، چه له دغو څخه ۲٥ اصلي او صامت او نور صایت او د اعراب توري دي، پنځه ویشت صامت توري هم پر پنځو برخو ویشل کیږي:

۱- ستونیز (حلقي) gutturals

۲- تالوئیز (کامي) palatals

۳- ژبیز (زباني) cerebrals

غاښیز (دنداني) dentals

٥- شونډیز (لبي) labials

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه هر ډول له دغو څخه پنځه توري لري.[1]

اما په دغو توريو کي اکثر مرکب توري دي، چه له مجرد بړغ سره يو د (هـ) سپک بړغ ملګري کيږي، مثلاً (که، ګه، چه، جه، ټه، ته، دهـ، په، به) نو ځکه موږ دا ويلاي سو، چه اصلاً آريائي بږغونه چه په اصلي آريائي ژبه کي وه، هغه مجرد بږغونه دي، چه د پښتو په اصلي حروفو کي سته دغه د ترکيب صورت ئې وروسته مونډلي دي او دا اصوات په پښتو کي هغه وخت وي چه د حرفو حرکت زورکي وي. په دغه صورت کي مرکب بږغ مومي چه لکه نيمه (هـ) داسي ويل کيږي نو ګويا هر حرف که په زورکی ووايو د (هـ) يو سپک صوت مومي چه هغه موږ نه ليکو.

دا هم بايد ووايو چه د مرکبو اصواتو طبيعت شرقي دي نه غربي يعني له بخدي څخه غربي خوا ته تر اروپا پوري مرکب اصوات چه د (هـ) په خلط جوړ شوي دي لږ دي بلکه سته هم نه بالعکس د بخدي شرقي خوا ته په هندکي دا بږغونه ډير دي او سنسکريت او نوري هندي پراکريت ژبي ټول داسي مرکب بږغونه د (هـ) به خلط لري. پښتو موږ پوره غربي يعني له ايراني څانګي څخه نسو بللاي چه دغه بږغونه په نيم ډول پکښي سته، او هم ئې شرقي يعني هندي نسو ګڼلاي ځکه چه لکه هندي ژبي مرکب بږغونه ئې پوره او بشپړ ندي.

د اصواتو تطبيق

دمخه د پښتو ژبي د الفبا مجرد او مرکب بږغونه وپيژندل سوه اوس هغه ټول د سنسکريت او اوستا له اصواتو سره لاندي تطبيق کوو.

ب: په دواړو ژبو کي دا مجرد صوت سته. سنسکريت ئې مرکب صوت (ب، هـ) هم لري چه په اوستا کي نسته.

مثالونه: د اوستا بغه bagha (خدای) مجرد بږغ B

د سنسکريت باټ bat (لار) مجرد بږغ B

مرکب به لکه د پښتو اوبه، مرکب بږغ Bh ب زورکی لري.

پ: په سنسکريت او په اوستا کي سته چه په دواړو ژبو کي مرکب صوت په Ph هم لري چه د اوستا بږغ ئې (ف) او د سنسکريت بږغ ئې پښتو زورکی لرونکی (په) ته نژدې دي.

اوستا پ: لکه پرتو peretu (پل) مجرد بږغ P

ف: لکه فروشي frovashi (مقتدر) مرکب بږغ F, Ph

سنسکريت: پ لکه پاتي pati (کاغذ، خط) مجرد بږغ P

سنسکريت: پهه لکه پهاند phand (بوريا، تور) مرکب بږغ PH مرکب ته نژدې پښتو بږغ ئې لکه پړ (ملامت) په (در) پ زورکي لري.

ت: په اوستا کي سته او په سنسکريت کي هم چه په دواړو ژبو کي مرکب بږغ (تهـ) Th هم لري، مثلاً:

[1] د ماکډونل ويديک ګرامر او فرهنګ نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا: ت لکه تنو tanu (تن) مجرد ږغ T

اوستا: تهه لکه تهوخش thvaxa (يو نوم دي) مرکب ږغ TH

سنسکريت: ت لکه تاپ tap (تود) مجرد ږغ T

سنسکريت: تهه لکه تهالي thali (تالۍ) مرکب ږغ TH

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه: تل (هميشه) تلل (وزن کردن) ت زورکي لري.

ټ: اوستا دا ږغ نلري، اما سنسکريت ئې هم مفرد ږغ T او هم مرکب ټهه TH لري مثالونه:

سنسکريت: ټ لکه ټسر tasar (ټيسر) مفرد ږغ T

ټهه لکه ټهانو thanu (ټانه) مرکب ږغ TH

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه: کوټل (کوفتن) ټهل (تحمل) ټ زورکی لري.

ج: په اوستا او سنسکريت کي سته چه مرکب ږغ هم په سنسکريت لري (جه) JH

اوستا: ج لکه جفر jafar (ژور) مفرد ږغ J

سنسکريت: ج لکه جاتر jatru (زاير) مفرد ږغ J

سنسکريت: جهه لکه جهاټ jhat (سايبان) مرکب ږغ JH

مرکب ته نزدې پښتو ږغ: جر (اسم صوت) جگ (بلند) چه زورکی لري

چ: په اوستا او سنسکريت کي سته چه (چه) مرکب ږغ هم لري مثلاً

اوستا: چ لکه چش chash (چشيدن) مفرد ږغ CH

سنسکريت: چ لکه چاتر chatur (لايق) مفرد ږغ CH

سنسکريت: چه لکه چهند chhand (عروض) مرکب ږغ CHH

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه چغ (پردهٔ ني) چخ (خليده) چ زورکی لري.

خ: په اوستا کي سته چه يو مرکب ډوله ږغ بل، هم لري، خو khv مثلاً مفرد ږغ ئې لکه خرتو khratu (خرد) او مرکب ږغ ئې لکه خوفن khofna (خواب) سنسکريت پخپله دا صوت نلري، او په عوض کي (ک،که) تلفظ کوي. په پښتو کي هم که په زورکي وويل سي، د (خه) ږغ ورکوي، مثلاً خر (اسم صوت) خړ (خاکي)

دلته دا هم بايد وويل سي، چه د سنسکريت او اوستا له مقايسې څخه داسي معلوميږي چه په مرکزي آريائي ژبو کي دا ږغ يو مستقر ږغ ندي، ځکه نو په سنسکريت کي په مستقل ډول نسته، او له پښتو څخه هم لکه د (ک ، که) خوا ته، او لکه د (ښ،ش) خوا ته ميل کوي. مثلاً د پښتو خر په سنسکريت کي کهر او د پښتو پخول په هندي کي پکاول سو، د خان کلمه هنديان کان وايي، پخپله په پښتو کي هم ځني قبايل چه د (خ) تلفظ کوي هغه کلمات بيا نور قبايل په (ښ،ش) اړوي مثلاً (خه، ښه، شه) چه دمخه د دې ابدال نقشه تاسي وليدله نو گويا (خ) د پښتو نيم مجرد توري دي، او پوره استقلال او استقرار نلري.

څ: دا يو قسم صوت دي چه د (ت،س) يا (ث، ت) گډو اصواتو ته نزدې دي، پخپله په سنسکريت او اوستا کي نسته، مگر نوري آريائي ژبي ئې لري، مثلاً روسي (ځ) لري، د الماني (تست Z) صوت هم دې ته نزدې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځ: دا صوت د (ز،ج) تر منځ ویل کیږي، په پاړسو کي عوض (ج) دي، مثلاً جان=ځان. هغه څوک چه دا صوت نسي اداکولاۍ، عوض ئې (ز) وایي، له دې معلومیږي چه د دغو دوو توریو له جنسه دي.

په سنسکریت کي دا بږغ نسته، بلکه د (ج) خوا ئې غالبه ده، مثلاً روج په سنسکریت کي روز ته وایي، چه په پښتو ئې روځ بولي، ارز په پارسي قدر او قیمت ته وایي چه (ز) په (ج) هم آوړي ارج او ارجمند ځیني جوړیږي، په سنسکریت کي هم ارج په دغه معنا دي. د پښتو ارځ او ارځیدل هم کټ مټ دغسي دي. مگر (ز=ج) په (ځ) اوښتي دي، چه کله په (ز) هم ارزیدل ویل کیږي.

له دې څخه معلومیږي چه د (ځ) بږغ اصلاً په مرکزي آریائیانو کي و، مگر په هند او ایران کي په غوض نور نور بږغونه دریدلي دي. اوستا یو حرف لري، چه بږغ ئې (ځ) ته نزدې دي، هغه (ذ dh) دي، چه دا حرف هر وخت د کلماتو منځ ته وي مثلاً پوخذه pukhdha (پنځم) چه هغه (ذ) په پښتو (ځ) بدل شوې دي.

د: په سنسکریت کي غاښیز حرف دي چه په اوستا کي هم سته دا صوت عموماً په ټولو ژبو کي مشترک دي، سنسکریت ئې مرکب صوت (دهـ) هم لري مثلاً:

اوستا: (د) لکه درفش drafsha (بیرق) مجرد بږغ D

سنسکریت: (د) لکه دته datta (داده) مجرد بږغ D

سنسکریت: (د هـ) لکه دهرم dharm (انصاف، مذهب) مرکب بږغ Dh

مرکب ته نزدې پښتو بږغ لکه در (بطرف مخاطب) دي (هست) دال زورکی لري.

ډ: دا حرف اوستا نلري، په سنسکریت کي سته او مرکب صوت (ډهـ) هم لري، داسي معلومیږي، چه د (ډ) طبیعت شرقي دي، که بخدي د آریا مرکزي ځاي وگڼو نو غربي خوا ته دغه توري نه ویل کیږي، شرقي خوا ته سته مثلاً:

سنسکریت (ډ) لکه ډاین dayan (ساحره) مجرد بږغ D

سنسکریت (ډهـ) ډهگ Dhig (خوا، نزدې) مرکب بږغ Dh

پښتو بږغ چه مجرد دي لکه ډم (آب ایستاده) ډب (زمین عمیق) ډ زور لري.

پښتو بږغ چه مرکب ته نزدې دي ډم (مطرب) ډب (اسم صوت) ډ زورکی لري.

ر: په اکثرو آریائي ژبو او په اوستا او سنسکریت کي سته دا توري په سنسکریت کي نیم صوتي semi vowel کیف هم لري، مثلاً:

اوستا: (ر) لکه رتو ratu (سردار دیني) مفرد بږغ R

سنسکریت: (ر) لکه راج raj (حکومت) مفرد بږغ R

ړ: د دې توري طبیعت هم شرقي دي، اوستا او پارسي ئې نلري، پښتو او سنسکریت دا بږغ لري او په مخرج کي د (ر) او (ډ) تر منځ ویل کیږي، په سنسکریت کي د کلماتو په سر کي ډیره لږ وي، مگر په منځ او پاي کي ډیره ده مثلاً :

سنسکریت: (ړ) لکه ړوړا rora (ډبره) مفرد بږغ R

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو: (ړ) لکه ړوند، پړ، پړاو، او نور.

ز: سنسکریت دا ږغ نلري، په عوض کي (ج) وایي لکه (روز ـ روج) یا (زانو=جانو) یا (زن=جني) د دې توري طبیعت غربي دي او په پښتو کي متعدد ساري لري، مثلاً کله په (ژ) کله په (ج) کله په (ځ) اوړي. مثال:

اوستا: (ز) لکه زاته zata (زاده) مفرد ږغ Z.

ژ: دا ږغ هم سنسکریت نلري، او په پښتو کي مستقلاً موجود دي، اوستا ئې هم لري. مثلاً ژنو znu (زانو). دا حرف هم په پښتو کي د (ز، ج) سره خپلوي لري، مثلاً (ژبه=زبه=جبه) چه درې ډوله ویله کیږي. خو طبیعت ئې غربي دي، د شرق خوا ته چه نزدې کیږي، په (ج) اوړي، لکه د پارسي (اژدر) او د سنسکریت اجگر.

ږ: لکه دمخه چه تاسي ته وویل سوه، دا توري مرکب صوت لري، نو ځکه متغیر دي، له تیري نقشې څخه ئې تاسي ته د ږغ تغییر هم ښکاره سو، په سنسکریت او اوستا کي د دې نظیر نسته، له (ژ،ج) سره اوړي مثلاً:

کږ =کج =کوږ یا اژدهار = اږدهار اما پخپله پښتانه ئې د (گ) ساري گڼي.

س: په سنسکریت کي له مهمو حروفو څخه دي، په اوستا کي هم سته په اکثرو ژبو کي دا ږغ عام دي، مثلاً

سنسکریت: (س) لکه سات sat (اوه) مجرد ږغ S

اوستا: (س) لکه ستو stu (ستایل) مجرد ږغ S

په پښتو کي دا ږغ (څ) ته نزدیوالي لري او کله کله سره اوړي هم مثلاً سرگند، څرگند.

ش: دا هم مهموس حرف دي، په سنسکریت او په اوستا کي سته مثلاً:

اوستا: (ش) لکه هورشته hvarshta (ښه رشه) مفرد ږغ Sh

سنسکریت: (ش) لکه شاپت shapit (معلون) مفرد ږغ Sh

ښ: دمخه مو دا توري په مرکب صوت سره در وښوه د دې صوت نظایر په آریائي ژبو کي سته ، مثلاً روسي کټ مټ (ښ) لري، دغسي هم په اوستا کي یو مشدد (ش) سته چه شکل ئې هم بیل دي مثلاً شاته shata (یعني ښاد) چه په پارسي (شاد) شوي دي. دا ږغ د پښتو (ښ) ته نزدې دي، او په پښتو ئې هم عوض دغه (ښ) دي.

سنسکریت هم یو بل راز (ش) لري چه ږغ ئې له اصلي (ش) څخه بیل دي، او جلا شکل هم لري، د ژبي سر چه په تالو پوري ونښلي، دا ږغ ادا کیږي، د پښتو (ښ) اصلي مخرج هم دغه دي چه وروسته په (ښ=خ) او (خ) بدل سوي دي. د سنسکریت دغه راز (ښ) مرکب صوت هم لري؛ او د هند په ښارو کي مختلف ږغونه لري. مثلاً کله د (ک) سره گډ سي او د (کش، کهي، چه) ږغ ورکوي لکه لکشمي=لکهمي=لچهمي (دولت) دا ږغ په پاړسو کي په (ش) اوړي، مثلاً د پښتو کښت په پارسي کشت چه په برج بهاشا ژبه کهیت شوي دي، او لدغو ټولو مثالو څخه د دغه توري مرکب والي ثابتیږي.

غ: په حقیقت کي دا توري او (گ) له یوې کورنۍ دي، د سنسکریت او اوستا په حلقي توریو کي آوازونه سته، اوستا یو ږغ (گه) لري، چه پښتو ږغ ته نزدې دي، سنسکریت هم دغسي ږغ لري، مثلاً:

سنسکریت :(گه) لکه گهات ghat (وژل) مرکب ږغ Gh

اوستا: گه لکه گهژر ghzar (موج) مرکب ږغ Gh

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو د (غ) بڼغ په پښتو کي مجرد و، مگر په شرقي هجرت کي د هند خوا ته دا بڼغ (گ) ته مايل سو، او يو راز صوت ځيني پيدا سو، چه د (گ=غ) تر منځ دي، لکه داغ =داگه=شغال = شگال.

ک: په اوستا او په سنسکريت کي سته، چه بل مرکب ډول (که) هم لري. مگر د اوستا صوت ئې پښتو ته نزدې، او د سنسکريت بڼغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کيږي، او لږ څه ليري دي. د دې توري طبيعت د (خ) خوا ته نزدې دي، او د سنسکريت بڼغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کيږي. نو گويا دغه (ک=که) شرقي لوري ته تل د (خ) نمايندگي کوي، ځکه چه شرقي آريائيان (خ) نشي ويلای.

اوستا: (ک) لکه کامه kama (کام) مجرد بڼغ K

سنسکريت: (ک)= کاټ kat (کاټ) مجرد بڼغ K

(که) = کهال khal (پوست، ډنډ) مرکب بڼغ Kh

گ: په اوستا کي مجرد بڼغ (گ) او په سنسکريت کي هم سته، مگر د سنسکريت بڼغ ئې خورا په حلق کي ادا کيږي، چه کټ مټ د پښتو سره يو راز ندي او د حلقي توريو طبيعت هم دغه دي چه پخپل شرقي هجرت کي خورا پسې حلقي کيږي، مثلاً:

اوستا: (گ) لکه گامه gama (گام) مجرد بڼغ G

سنسکريت: (گ) لکه گوند gond (گند) مجرد بڼغ G

په سنسکريت کي که دا بڼغ مرکب سي (گه) نو (غ) ته نزدې کيږي، لکه دمخه چه وويل سوه.

ل: دا بڼغ په اوستا کي نسته، او نه په زړه پاړسو کي و، مگر په پهلوي کي پيدا سوی دي. په اوستا کي عوض خپل قريب المخرج توري (ر) و، او په سنسکريت کي کله (ر) او کله (ل) وي په حقيقت کي (ل، ر) په اکثرو آريائي ژبو کي سره اوړي، د پښتو ديوال په پاړسو ديوار دي، چه په انگليسي که هم دغه ريښه وال wall سته. د سنسکريت (ل) په اوستا کي د (ر) بڼغ ورکوي مثلاً:

سنسکريت: شريلاس shrilas (ښکلي)

اوستا: سريرو sriro (ښکلي)

سنسکريت: هوکلپته huklpta (ښه جوړ شوې)

اوستا: هوکرپته hukerepta (ښه جوړ شوې)

م: دا توري په اوستا او به سنسکريت کي سته چه په خيشومي اصواتو کي شميرل کيږي او په دغو دواړه ژبو کي عموماً سره يو دي او په پښتو او نورو آريائي ژبو کي هم عام دي، خو کله د (ن) سره اوړي مثلاً لنبه=لمبه.

سنسکريت: (مه) لکه نامه nama (نوم) مجرد بڼغ M

اوستا: مه لکه نمه nama(نوم) مجرد بڼغ M

ن: په سنسکريت کي مجرد بڼغ (نه) دي، او مرکب بڼغ هم د پښتو (ڼ) په ډول سته. په اوستا کي هم د لومړي ډول په مقابل کي او هم د دوهم ډول په مقابل کي حروف سته چه دوهم صوت ئې د پښتو (ڼ) ته نزدې دي، او په تيينکو کي ويل کيږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا: (ن) لکه نافيه nafya (ناف، نو) مجرد بږغ N
اوستا: (ان) لکه انتر antara (اندر، دننه) تقريباً مرکب بږغ N
سنسکريت: (نه) لکه نابهي nabhi (نو، منځ) مجرد بږغ N
سنسکريت: (ڼه) لکه ورڼ vran (آماس) مرکب بږغ [1] N

(۲) تلفظ Pronunciation

لکه دمخه چه وويل سوه، د پښتو او اوستا او سنسکريت د بږغيزو او صحيحو توريو تر منځ ډير مشابهت دي، او په درو سرو ژبو کي د اعرابي حروفو په کومک د اصلي حروفو تلفظ کيږي، لاندي د تلفظ ځيني خصوصيات راوړل کيږي:

ابتداء په ساکن

په سنسکريت کي په ساکن توري ابتداء کيده، او لکه چه ځيني محققين وائي، دا خاصيت د آريائي ژبو دي، او هر څوني چه ژبي غربي خوا (يا سامي خوا) ته ميل کوي، دا خاصيت ځيني ځي.

پښتو او سنسکريت دا آريائي مذيت تر اوسه خوندي کړي دي، په اروپائي ژبو کي هم عمومي دي مگر په پارسي ژبه کي ښائي چه له دې جهته نسته، چه پر دغي ژبي د سامي ژبو اثر خورا ډير لويدلي دي، ښائي چه پخپله په اوستا او لومړنۍ پهلوي کي په ساکن ابتداء کيده، مگر وروسته چه د سامي تمدن اثر پر ايران ولويد نو ابتداء په ساکن محاله سوه.

ډير داسي کلمات په پارسي ژبه کي سته، چه يو زايد الف د تلفظ د سهولت لپاره په سر کي ور اچول شوي دي، لکه اشگرف=شگرف، اشکم=شکم، اشتر=شتر، اسمندر=سمندر.

ښائي چه اصلاً دا کلمات پخوا په ساکن سره شروع کيده، مگر وروسته چه سامي اغيزي ډيري سوې، يو زايد الف ور اچول سوي دي.[2] نو د ساکن د ابتداء په خاصيت کي پښتو ډيره سنسکريت ته ورته ده، او ښائي چه دا خاصيت دواړو ژبو له اصلي آريائي ژبي څخه موندلي وي.

خج (ايکسينت) Accent

ايکسينت يعني د تلفظ زور او د بږغ تکيه چه په پښتو ئې خج بولو په اکثرو آريائي ژبو کي اوس هم سته، مگر په سنسکريت کي خورا ډير ؤ، له ويدا او قديمو گرامر پوهانو له بيانه ښکاري، چه د سنسکريت ايکسينت يو ډول

[1] دا تطبيق د بريتانيکا (ج ۱۹) او ويديک گرامر، او اوستا گرامر، او فرهنگ نظام او گاتها، او دروس پهلوي په کومک ليکل سوي دي.
[2] سخندان فارس، ص ٥٦ - فرهنگ نظام، ج٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسيقيت درلود، او د ټونيک tonic په رنگ و، د ږغ فشار نه و، او پخوا ئې درې ډوله درلوده (۱) لوړ خج udatta (raised) (۲) کښته خج anudatta (unraised) (۳) لوړېدونکي او ګښته کيدونکي خج the svarita (raising-falling) چه هغه لومړی ډول ئې د هندو اروپائي ژبو د خج سره ډير مشابهت لري، او د سنسکريت خجونه اکثراً په شعر کي وه.

علاوه پر دغه چه له ايکسينت څخه په نظم کي کار اخيستل کيدي، او په ويدي قديمو متونو کي هم موجود و، او وروسته هم هر ويد ځانته د ايکسينت سيستم درلود، په عمومي ډول هم ټولو ويدي الفاظو پر يوه يا دوه سلايبلو باندي ايکسينت درلود، لکه چه په هندو اروپائي ژبو کي سته. او کله به هم په ترکيبي الفاظو کي ايکسينت مکرر کيدي چه غبرگ خج double accent ورته وايو. د سنسکريت د مرکباتو ايکسينت accentuation of compounds بيل احکام او اصول درلوده، او تقريباً په ټولو گرامري احکامو کي ايکسينت بيل بيل اثر کاوه.[1]

د اوستا په قديمو نسخو کي (پر خلاف د ويدا) هيڅ ډول ايکسينت نه ليدل کيږي، او نه په ليک کي راغلي دي[2] او له دغه جهته هم ايکسينت په پارسي کي خورا لږ مراعت کيږي. مگر په پښتو کي ايکسينت يو د تلفظ مهم رکن دي او ډير کلمات په همدغه ذريعه کي څه هم په حروفو او حرکاتو کي سره يو وي، خو په خج سره بيليږي، مثلاً وړي (برده) وړۍ (پشم) توري (حرف، تلخه) تورۍ (ترائي) اته (مقياس طول باندازهٔ يکدست) اته (هشت) چه له دې قسمه کلمات په پښتو کي خورا ډير دي، او لکه ايکسينت چه په سنسکريت کي ډير عموميت درلود او عموميت لري په ښتو کي هم کټ مټ هغسي دي.

نو سړي داسي ويلاي سي چه ايکسينت د آريائي ژبو يو مهم خاصيت دي، او ښائي چه په آريائي اصلي ژبه کي هم و، مگر وروسته چه ويدي او سنسکريت ژبه په هند کي د علم ذريعه وه، او د آريائيانو اکثر علمي او ادبي آثار هم نظم وه، نو په سنسکريت کي خج ډير انواع وموندل، او په نظم کي ډير داخل سوه.

(۳) گرامر Grammar

د پښتو گرامري ساختمان او بنيه ډيره قوي ده او په اساسي قواعدو کي هم له زړو آريائي ژبو سره ورته ده. د مقايسوي څيړني د تکميل لپاره زه غواړم چه دلته د گرامر ځيني اساسي او بنيادي مواد له سنسکريت او اوستا سره وگورم او په خورا لنډ ډول ئې شرح کړم.

[1] بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵ - ويديک گرامر، ص ۷۷-۱۰۷.
[2] اوستا گرامر، ص ۲-۲۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسماء Nouns

د ژبې له اساسي ارکانو څخه نومونه (اسماء) دي چه د جملې په ترکيب کي هم دغه مواد ډير په کار کيږي او د استعمال چاري ئې هم تفاوت کوي.

په پښتو کي اسماء ځانته مخصوص حالتونه لري چه په هر حالت case کي د هغه اسم په آخر پوري حرکات يا حروف نښلي لکه فاعلي، مفعولي، ندائي او نور حالتونه.

په سنسکريت او اوستا کي هم اسماء اته حالتونه لري، او په هر حال کي ځيني اسماء په آخر کي تغير مومي. د اسم حالتونه په اوستا او سنسکريت کي دا دي: (۱) فاعلي nominative (۲) مفعولي accusative (۳) آلي instrumental (٤) مفعولي بالواسته dative (٥) عليت ablative (٦) اضافي يا ملکيت gentive (۷) ظرفي lacative (۸) ندائي vocative[۱].

ښايي چه په آريائي ژبو کي دغه حالتونه له هند اوروپائي مشترکي دورې څخه پاته وي، په پښتو کي هم اسماء دغسي حالتونه لري عمومي نومونه او مخصوصاً بيا هغه نومونه چه د پاي حروف ئې ږغيز (صايت) دي په مختلفو حالتو کي تغيير مومي او اکثر دغه ذکر شوي حالتونه د پښتو اسماء هم لري.

مگر له ځينو آريائي ژبو څخه دغه د حالتو په سبب تغير وتلي، او دا قديم خاصيت ئې بايللي دي مثلاً فارسي او انگليسي دا خاصيت لږ لري.

کميت Number

په سنسکريت او اوستا کي نوم د شمير له پلوه پر درې ډوله دي مفرد، تثنيه، جمع. مگر په اوستا کي تثنيه يو مخصوص کيف لري، چه د ظرفي حالت يو مخصوص شکل ښکاره کوي[۲] او عمومي نده.

مگر وروسته له آريائي ژبو څخه تثنيه ووتله او فقط مفرد او جمع پاته شول، په پښتو او پارسي او اکثرو اروپائي ژبو کي تثنيه نسته. ښائي چه تثنيه اصلي آريائي ژبني خاصيت نه وي، او د سامي مدنيت يوه اغيزه وي، ځکه چه په اکثرو سامي ژبو کي دا خاصيت تر اوسه هم پاته دي.

د دې خبري يو دليل دا دي چه بيله سنسکريته په نورو آريائي ژبو کي تثنيه اوس نده پاته، نو که دغه خاصيت خاص آريائي واي، ښائي چه داسي به په عمومي ډول نه زايل کيداي.

له دې څخه چه په اوستا کي هم دا خاصيت، د سنسکريت غوندي قوي او مطرد ندي، معلوميږي چه اصلي آريائي به نه وي، علاوه پر دغه تثنيه په پهلوي ژبه کي هم نه وه، او فقط مفرد او جمع ئې درلوده.[۳]

---

[۱] اوستا گرامر، ص ٦٢ - بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹٥٥.

[۲] اوستا گرامر، ص ٦٢.

[۳] دروس پهلوي، ج ا ص ۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنس Gender

سنسکريت او اوستا دواړو تذکير او تأنيث درلود، او د جنس له پلوه کلمات سره بيليده، په دواړو ژبوکي درې جنسه اسماء موجود وه:

١- مذکر masculine

٢- مؤنث feminine

٣- مخنث neuter[١]

داسي ښکاري، چه دغه د جنس gender تقسيم په اصلي آريائي ژبه کي هم وو، وروسته چه سنسکريت او اوستا او پښتو ځيني وزيږيدې، هم د دغو درو جنسو تقسيم پکښي پاته سو. په پهلوي کي هم د تذکير او تأنيث لحاظ کيدي، مگر له پارسي ژبي څخه بالکل ووت. په ځينو اروپائي ژبوکي تر اوسه هم د مذکر او مؤنث وجود لږ او ډير سته.

په پښتوکي هم لکه سنسکريت او اوستا مذکر او مؤنث اجناس موجود دي، چه لکه هغه ژبي مؤنثات ځانله نښانې او علايم لري، اما مخنث چه په الماني او روسي کي هم سته، هغه کلمه ده، چه ظاهراً د مؤنث علامه نلري، او په مقابل کي نر جنس هم موجود نه وي، مگر مؤنثه شميرله کيږي، دې ته مونږ اوس سماعي مؤنث وايو، چه د سنسکريت دگرامر په اصطلاح ئې مخنث بولي.

اعداد Numerals

د اعدادو په نومو او ترتيب کي اکثر آريائي ژبي سره نزدې دي سنسکريت، اوستا، پښتو هيڅ بيلتون نه سره لري او په خاص ډول پښتو ور نزدې ده په عمومي هندو اروپائي ژبو او په سنسکريت کي له يوه تر لسو پوري اعداد بيل نومونه لري، وروسته پر عشري سيستم برابر، هغه تر لس ګنبته اعداد له ١٠، ٢٠، ٣٠ او تر سله پوري ور سره يو ځاي کيږي، سل زره په ويدائي دوره کي loksoh بلل کيده، چه وروسته د lakh کلمه ځيني جوړه سوه.[٢]

په سنسکريت او اوستا کي کټ مټ لکه اوسنۍ پښتو ، تر آحاد وروسته چه عشرات شروع کيږي، نو لومړي آحاد وروسته عشرات تلفظ کيږي، په يوناني او لاتيني کي هم دغسي دي. مگر په پارسي کي دا نظام لکه انگليسي تر شلو پوري د سنسکريت او اوستا په شان دي خو تر شل لوړ اوړي، يعني لومړی عشترات وروسته احاد ويل کيږي.

مثلا په سنسکريت کي وايو ايکاده شه (١١) دواده شه (١٢) په اوستا کي وايو دايوه ده سه (١١)، دوه ده سه (١٢) چه په پارسي او انگليسي کي هم دا نظام قايم دي، يازده، دوازده eleven, twelve او نور مگر وروسته چه تر شل لوړ سي، په پارسي او انگليسي کي دا نظام گرزي، دمخه عشرات وروسته آحاد ذکر کيږي لکه بيست و يک

---

[١] اوستا گرامر، ص ٦٢ - بريتانيکا، ج ١٩ ص ٩٥٦.

[٢] بريتانيکا، ح ١٩ص ٩٥٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

twenty one او نور، مگر په پښتو او سنسکریت او اوستا کي تر آخره پوري لومړي احاد، وروسته عشرات ویل کیږي. لاندي د اعدادو د نومو جدول وگوري، چه پښتو ته څنگه نژدې دي.[1]

اعداد	پښتو	اوستا	سنسکریت
۱	یو	aeva ایوه	ekam ایکم
۲	دوه	dva دوه	dva دوا
۳	درې	thri تهري	tri تري
٤	څلور	catwar چتور	catvar چتوار
۵	پنځه	panca پنچه	panca پاڼچه
٦	شپږ	shvas ښوش	sas شش
۷	اوه	hapta هپته	sapta سپتا
۸	اته	asta اشته	asta اشتا
۹	نه	nava نو	nava ناوه
۱۰	لس	dasa دسه	dasa داشه
۲۰	شل (ویشت)	visaiti ویسیتي	visati ویشتي
۳۰	دیرش	thrisat تهریست	thriset تریشت
٤۰	څلویښت	catwarest چتوریست	catwarisat چتواریشت
۵۰	پنځوس	pancasat پنچاست	pancasat پنچاشت
٦۰	شپیته	shvasti ښوستي	sasti ششتي
۷۰	اویا	haptaiti هپتایتي	saptati سپتتي
۸۰	اتیا	astaiti اشتایتي	asiti اشیتي

[1] اوستا گرامر، ص ۱۰٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹۰	نيوي	navaiti نوايتي	navati نوتي
۱۰۰	سل	sata سته	sata شتا

په دې ډول پسله سله هم په درو سرو ژبو کي احاد تر عشراتو دمخه دي، او لکه د اعدادو نومونه چه په درو ژبوکي سره نزدې دي، نظم او قواعد ئې هم دغسي سره ورته دي.

افعال Verbs

په افعالوکي هم د سنسکريت او اوستا او پښتو مشابهت سره ډير دي، د زمانو اقسام او معروفو او مجهولو افعالو ډولونه، او د افعالو اوښتنه د سوابقو او لواحقو په واسطه، او ضمير او تصريف او تغير دا ټول هغه خصوصيات دي، چه په پښتوکي اوس هم سته.

د پښتو اکثر مصادر لکه سنسکريت يوه اسمي ريښه لري چه له هغه څخه بيا د اداتو په الحاق افعال بندکيږي، فقط فرق دوني دي، چه د پښتو افعال تثنيه نلري، او د سنسکريت افعال ئې لري، په دې خصوصيت کي پښتو له پارسي او اروپائي ژبو سره نزدې ده.

د تأنيث حروف

په سنسکريت کي هم لکه پښتو د تأنيث حروف سته، چه که کومه کلمه وغواړي چه مؤنثه ئې کړي، هغه حروف ئې پاي ته راوړي: (آ ـ ی)[1] او په پښتوکي دا کار (هـ) ورکوي مثلاً خرـخره، وزـوزه، او نور.

د نفي حروف

په سنسکريت کي هم د نفي حروف لکه پښتو (آـن=يه ـ نه) دي، چه دا حروف په پښتوکي د نفي لپاره استعماليږي، مثلاً: نه ځم ـ يه نه ځم.

دکلماتو د ساختمان اصول

په پخوانو آريائي ژبوکي که مطالعه وسي، اوکلمات او الفاظ ئې په غور وکتل سي نو دا ښکاره کيږي، چه اکثر اسماء اوکلمات مشتق دي. او جامد اسماء لکه په سامي ژبوکي چه سته په آريائي ژبوکي نسته. اوستا او سنسکريت دواړه دا خاصيت لري او د آريائي ژبو عمومي ډول دغسي دي.

سنسکريت جامد اسماء نلري، علماء وايي: چه ټوله کلمات ئې ريښې لري، او مشتق دي، او ټول معلول په علت دي، او د سنسکريت دکلماتو ټولي اصلي ريښې تر ٤۰۰ زياتي ندي، نو د سامي ژبو هغه کليه چه (اسماء

[1] فرهنگ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

معلول په علت ندي) په آریائي ژبو کي نه تطبیق کیږي، او که موږ پښتو ته وګورو، کلمات او الفاظ ئې عینا لکه اوستا او سنسکریت له ریښو څخه مشتق دي.

مثلاً اشوه چه په سنسکریت کي آس ته وائي، له (اش) او (وه) څخه جوړ سوی دي، (اش) تګ ته وایي او دا ریښه تر اوسه هم په پښتو کي سته هغه وخت چه خر یا آس شړي وایي (اشه=برو) او (اش) دګوچنو په ژبه بوده ته هم وایي، د سنسکریت (وه) یو لاحقه ده، چه مصدر اسم کوي.

نو د پښتو اش=آس=اسپه د سنسکریت (اشوه) دواړه له دغي ریښې څخه را وتلي دي، هم له دغي ریښې څخه (سپور=سور=سوار) جوړ سوي دي، چه (اسپ بار) وو.[1]

دغسي هم ډیر نور کلمات چه مثلا اوس په پارسي کي د بسیطو الفاظو په ډول راغلي دي، پخوا ئې ریښې درلودې. هغه وخت چه د سنسکریت او اوستا څخه پهلوي ته راغلي، د اشتقاق ریښې ئې ورکي شوې، مثلاً آزردن (ځورول) د دې مصدر ریښه په سنسکریت کي (جر) وه یعني زړیدل، ذلیل کول. (آ) چه سابقه ده د نزدی او طرف په معنا دمخه ئې راغله (آجر=آزر) سو، چه په پهلوي او پارسي کي آخر ته مصدري (دن) ور زیات سو، نو آزردن سو.[2] د پښتو ځورول او زړیدل هم دواړه دغه د (جر) ریښه لري، او دا مصادر د (ځور=زور= زوړ = جر) له ریښې څخه را وتلي دي.

د دې خبري لپاره یو بل مثال هم دا دي، چه نشستن پارسي مصدر مرکب دي، په سنسکریت کي ریښه (سد=ست) ده، (نی) سابقه ده، چه دکښته معنا لري نو کلمه (نی سد=نی شد) وه په پلهوي کي آخر دال په (س) واوښت، او مصدري علامه ور سره ملګرې سوه (تن) نی شستن سو، چه په پارسي کي (ی) هم حذف سوه، نشستن پاته سو.[3]

که موږ په غور وګورو د پښتو ناست او ناستل چه وروسته یوه سابقه (کښې) عیناً د هغه (نی) په معنا په سر کي ور زیاته شوې ده، له دغو ریښو څخه دي ځکه چه عنصر ئې هغه (سد-ست) دي چه په سنسکریت کي هم و، او د پښتو په (سته) کي هم تر اوسه سته.

پر دغه اساس ګویا آریائي زړې ژبي ټولي دکلماتو د ساختمان لپاره اصول او ریښې لري، چه د پښتو ژبي اوسني ژوندي اکثر کلمات هم دغسي دي، او ضرور یوه ریښه مومي او له بسیطوالي او جامدوالي څخه مرکب والي ته ځي.

مثلاً لومړۍ پلا چه هدیره یعني قبرستان کلمه سړی ووائي، داسي ښکاري، چه بسیط کلمه ده حال دا چه دا کلمه مرکبه ده هډ یعني استخوان دیره یعني قرارګاه، دا دوې کلمې سره ونښتې یو (د) یا (ډ) حذف سو هدیره

[1] فرهنګ نظام، ج ۳.
[2] فرهنګ نظام، ج ۳.
[3] فرهنګ نظام، ج۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني جوړه سوه. دغسي هم مثلاً پزه يا پوزه په پښتو کي بيني ته وايو په پارسي پوز د انسان او حيوان د مخ راوتلي برخي ته وائي. پوزه هم په پارسي جگ او راوتلي ځاي ته وائي. په پهلوي کي هم پوز په دغو معناو مستعمل و[1] او (پوز-پوزه-پزه) په آريائي ژبو کي مستعمل او عنصري توري ئې (پ-ز) دي نوگويا په پښتو کي (پزه-پوزه) چه (بيني) ته ويل شوې دي معلول په علت دي او دا نوم په يوه مناسبت پر ايښو شوی دي چه د آريائي ژبو د لغاتو له ساختمانه سره سم دي.

دا قديم اصول لکه په سنسکريت او اوستا کي چه پر لغاتو او کلماتو باندي جاري وه، تر اوسه هم په پښتو کي جاري دي، که عوام وغواړي چه د يوه نوي شي لپاره نوم وضع کړي طبعاً له دغو اصلي قواعدو څخه کار اخلي. مثلاً تحت البحري د نوي عصر له اختراعاتو څخه ده چه حسب الضروره ئې په پښتو کي اوبتل obtal بللې ده. دا نوم مرکب دي له اوبه او (تل=عمق) څخه دغسي هم ايروپلان يعني طياره الوتکه بولي ځکه چه الوزي او د گرامافون ريکارد ټيکله بولي ځکه چه لکه ټيکله گردی دي.

[1] فرهنگ نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضمایم

پښتو او میدي ژبه

لکه چه د کتاب په لومړیو برخو کي هم اشاره وسوه، میدیان یا مادیان آریائي خلق وه، چه د قبل المسیح د اومي پیړۍ په ابتداء کي دوي په غربي ایران کي یو سلطنت جوړ کړ، مؤرخین وائي چه دا خلق تر مسیح لس پیړۍ دمخه هلته تللي وه.[1]

په دې کتاب کي موږ نور له دغه ماد قومه سره اړه نلرو، خو ځکه چه دوي هم قدیم آریائي اقوام دي او ژبه ئې هم پسله اوستا څخه قدیمه آریائي ژبه ګڼله کیږي، نو ښائي چه د ژبې د قدامت له پلوه د پښتو سره تطبیق کړه سي.

دارمستتر وائې چه اوستا هم لومړي په مادي ژبه نوشته سوې وه، او دغه مادي ژبه له پخوانۍ پاړسو Old Persian سره ډیره نزدي وه، او اوسنۍ کردي ژبه هم له مادي ژبې څخه مشتقه سوې ده.[2] ځکه چه دغه میدي اقوام هم پسله عمومي هجرته چه آریائیانو له باختره کړي دي، د ایران په ورشو ګانو کي سره خپاره سوي دي، نو ښائي چه د دوي په ژبه کي هم باختري آثار وي.

متأسفانه له میدي ژبې څخه موږ ته اوس څه ندي پاته چه هغه د پښتو سره مقابله کړو، فقط هیروډوت د مؤرخینو پلار، له دغي ژبې څخه یوه کلمه ضبط کړیده او هغه سپاکه spaca ده، چه سپۍ bitch معنی لري.[3]

ګریرسون وائي: چه میدي ژبې د ایران په شرقي خوا کي ویلې کیدې ځکه نو د پامیر او د هندوکش د جنوب ژبې لکه غلچه، اورمړي، بلوڅي او پښتو ټوله په میدي ډله کي داخلوي، چه د ده په اصطلاح نن پرشک Non-Persic ژبې دي.

د دغو ژبو نزدیوالي هم له دې خبري څخه ثابتوي، چه په اورمړي ژبه spuk او په پښتو سپۍ spae هغي یوي کلمې ته چه له میدي ژبې څخه پاته ده، ډیري نزدې دي، حال دا چه په پهلوي او پارسي ژبې ئې سګ sag بولي چه له میدي څخه لیري کلمه ده.[4]

که د میدي ژبې نور کلمات او الفاظ اوس موجود واي، نو به د پښتو مطابقت له دغي زړې ژبې سره ښه ښکاره سوي واي، خو دلته پر دغه یوه کلمه اکتفا وسوه، چه د پښتو سره نزدیوالي لري.

[1] ایران قدیم، ص ۳۹.
[2] ایراني مطالعات.
[3] د هیروډوټ جغرافیا، ص ۲۸۹.
[4] لنګوستک سروې آف انډیا، ج ۱۰ ص ۲-۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه فارسي (فرس قديم)

د مورخينو په اصطلاح زړه پارسي يعني فرس قديم Old Persian هغه ژبه ده، چه پخوا په خاص ايران "پارس" کي ويله کيده، او د مخامنشي دورې رسمي ژبه وه، د دوي نوشتې او دفاتر او ډېر ليکونه ټول په دغه ژبه دي، پاچهانو په دغه ژبه خبري هم کولې، مگر اوس د دغي ژبي آثار بيله ځينو ليکونو چه پر ډېرو پاته دي، بل څه نسته.[1] له دغو ليکونو څخه د ژبو پوهانو فقط د زړې پارسي ٤٠٠ الفاظ موندلي دي، چه په ميخي خط کښلي سوي دي.[2]

زړه پارسي زند ژبي ته ډېره ورته وه، لکه زند ٢٤ توري لري، اما لږ څه تر زند ساده ده، په دغه ژبه چه ډېر ليکونه په ايران کي سته، د هخامنشي دورې د مؤسس، کوروش (٥٥٩-٥٢٦ ق.م) له عصره شروع کيږي، او په درو څلورو ژبو په ميخي خط کښلي شوي دي، يعني يو مطلب هم په زړه پارسي هم په آسوري هم په عيلاي ژبه نوشته سوی دي.[3]

که څه هم زړه پارسي له پښتونخوا څخه ليري په پارس کي پيدا سوې وه، او بايد له پښتو سره ډېره نزدې نه وي، مگر بيا هم ځکه چه ريښې يې له اوستا سره نښتي دي، او د باختر له سرچينې څخه اوبه خور مومي نو به ضرور لغوي قرابت سره لري.

په لاندو کرښو کي زه د زړې پارسي، يو څو کلمات له پښتو سره مقابله کوم، کم چه له هغې ژبي څخه اوس پاته او ما ته معلوم دي، له دغي مقابلې څخه به ښائي د قديمو ژبو روابط، د پښتو سره تاسي ته ښکاره سي:

ا- اورمزد: چه په اوستا کي اهوره مزدا دي، او د دې کلمې شرح دمخه ليکلې سوې ده، چه لومړي جزو يې د پښتو اور دي، د ايران د زړې پارسي په ډېر ليکو کي هم (اور مزد) ضبط سوې ده.[4]

٢- منه: يعني (آدم، سړی)[5] چه دمخه د دې کلمې ريښه په سنسکريت او ويدا کي د (منو) تر عنوان لاندي در وښوولې سوه، او پښتو ئې تر اوسه هم ژوندۍ ده.

٣- آبي: يعني (اوبه، آب) چه د پهلوي آو او د اوستا آپ هم ور نزدې دي.[6]

٤- هو: يعني ښه چه په سنسکريت کي (سو) دي او د پښتو ايجابي (هو) اوس ژوندۍ کلمه ده.

---

[1] د ايران د ادبياتو تاريخ. براون، ج١ ص ١٤٠.

[2] د شفق تاريخ ادبيات ايران، ص ٤.

[3] د همائي تاريخ ادبيات ايران، ج ١ ص ١٣٨.

[4] آثار العجم.

[5] آثار العجم.

[6] آثار العجم او فرهنگ نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٥- دروکا: یعني دروغ چه په اوستا کي درواغه او په سنسکریت کي دروه او په پهلوي کي دروغ و[۱] په اوسنۍ پښتو کي درواغ او دروه دواړه ژوندي دي.

٦- وسپا: یعني اسپ، چه په سنسکریت کي (اشوه) او په اوستا کي (اسپه) او په اوسنۍ پښتو کي (آس–اسپه) دي. چه شرح ئې دمخه هم تیره سوه.

٧- یوترا: یعني پسر. دا کلمه د استخر د داریوش په کتیبه کي د زوي په معنا راغلې ده.[۲] چه په اوستا کي هم (یو تهره) او په سنسکریت کي (پتره) او په پهلوي کي پور=پوس=پوش وه.[۳]

د پښتو (پوت) هم په دغه معنا دي، چه دمخه ئې ذکر وسو.

٨- پیسو pisu: یعني پیس، دا کلمه په پښتو کي هم تر اوسه (پیس) ده، چه په عربي دا مرض برص بولي او په اوستا کي (پئیسه) او په پهلوي کي (پسک) وه.[٤]

٩- پمون pamon: یعني گرک، چه اوس په پښتو کي پم یعني گرگ او پمن گرگین سته.

١٠- نامکا namka: یعني نام، دا کلمه په سنسکریت کي (نامن) او په اوستا کي (نامن) او په پهلوي او پارسي کي (نام) ده، په پښتو کي (نوم) بولي، په زړه پارسي کي (نامکا) وه، په هخامنشي کتیبو کي د یوې میاشتي نوم (انامکا) و، یعني بې نومه.[٥]

١١- مرگا marga: یعني مرغ دا کلمه په سنسکریت کي مرگه (جاندار و چارپا) او په اوستا کي مرغه او په پهلوي کي مروک وه.[٦] په زړه پارسي کي مرگازانا د یوې میاشتي نوم و، چه د ایران په زړو کتیبو کي ذکر راغلي دي. مرگا یعني مرغه او (زنا) یعني زوول. ځکه چه دا میاشت د مرغانو د زوکړي وخت و، نو په دغه نامه یاده سوې ده.[٧] د پښتو مرغه (پرنده) او (زوول) دغو قدیمو کلمه ته نژدې دي.

١٢- ویاخنا vyakhna: دا هم په زړه پارسي کي د یوې میاشتي نوم و، چه په اوسني پارسي ئې اسفند بولي، کلمه داسي معنا لري: وی یعني بی، اخنا یعني یخني او ساړه. لومړي جزو ئې هغه د پښتو (یه) = د سنسکریت (۱) دي چه په زړه پاسي کي (وی) هم و. دوهم جزو ئې (اخنا) دغه اوسني د پښتو (یخني) کلمه ده، چه اوس د سرما او زمستان په معناو مستعمله ده.

---

[۱] فرهنگ نظام، ج ۳ ص ٤٥.
[۲] نمونهٔ ادبیات ایران.
[۳] فرهنگ نظام، ج ۲ ص ۱۲٤.
[٤] فرهنگ نظام، ج۲ ص ۱۵۱.
[٥] تاریخ عمومي عالم، ج۱ ص ۳۷۷.
[٦] فرهنگ نظام، ج٥ ص ۱۱۰.
[٧] تاریخ عمومي عالم، ج۱ ص ۳۷۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په اوستا کي (ايسي) ده، چه (س) په (خ) اوښتي دي، او په سنسکريت (يخ) د بريښيدلو په معنا و، چه د يخي صفت دي، او د سنسکريت (ج) په اوستا کي په (س) اوښتي و.[1]

له دې لنډې مقايسې څخه چه فقط په يو څو لغتو کي وسوه، د پښتو نزديوالي له هغي زړې پارسي ژبي سره هم ښکاري، او دا څرگندوي، چه زړې پارسي هم باختري عناصر درلوده.

[1] فرهنگ نظام، ج٥ ص ٥٤٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زړو ژبو او پښتو عروض Versification

په آريائي اقوامو کي زاړه کتب او آثار ټول نظم دي، لکه د کتاب په لومړيو برخو کي چه اشاره وسوه، ريگويدا او گاتها دواړه يو راز نظم دي، دا نظمونه په مخصوصو لحنو او وزنو ويل کيده، تر دې حده چه اسلامي مورخينو د زردشت کتاب اوستا زمزمه باله.[1] علاوه پر دغو کتابو د هند آريائيانو ډير نور منظومات هم درلوده، د دوي قصص او روايات لکه مهابهارتا او رامابنا او نور ټول منظوم وه، په دوي کي نظم دوني رواج درلود، چه اکثر علوم لکه طب، نجوم، رياضيات ئې منظوم کړي وه، او دا منظومات به ئې په يادوله، البيروني دا مطلب په ښه ډول تصريح کوي، حتي دي وايي چه ما د اقليدس او مجسطي او اسطراب ترجمه په سنسکريت کي دوي ته وکړه، دوي فوراً په اشلوک يعني يو راز نظم تبديل کړه.[2]

ځکه چه نظم په دوي کي ډير رواج درلود، او اکثر ديني او علمي او ادبي متون ئې منظوم وه، نو هم له دې جهته د نظم کولو علم (چهند) لکه دمخه چه مو ويلي دي، په ويدي علومو کي ډير اهميت درلود، او پر هر عالم لازمه وه، چه دا علم زده کړي.

د آريائي اقوامو قديم منظومات، په سنسکريت او اوستا او پهلوي ژبو کي د سلايبل (هجا) په حساب وه لکه اوس چه په اروپائي ژبو کي هم دغه نظمي اصول جاري دي، د منظوماتو د ټوټو د سلايبل (گړ) تناسب او په شمير کي مطابقت ضروري و، قافيه ډيره لازمه نه وه.[3]

که څه هم د سنسکريت علم العروض (چهند) ډير ارت علم دي، او هم ډير کتابونه پکښي کښل سوي دي، او علامهٔ البيروني پخپل کتاب الهند کي يو باب د دغه علم د تفصيل لپاره مخصوص کړي دي، مگر اساسي قاعده هغه د سلايبل (گړ) شمير دي. البته د شعر ټوټې په هر موقع کي د گړ په حساب بيل بيل رنگ مومي، او اوزان او بحور هم له دې لامله تغير کوي.

د پښتو د خپل شعر او نظم اساس هم د گړ حساب دي، چه د يو نظم او شعر ټوټې د دغه حساب له رويه بايد برابري وي او دا ډول اشعار تر اوسه هم په پښتو کي سته، ټول ملي اشعار يعني هغه شعرونه چه د پارسي او عربي په تقليد کي ندي ويل سوي، دغه رنگ او خاصيت لري.

البته پښتو ځني مدون او مردف اشعار هم لري چه د پارسي د غزل قصيدې، رباعي او نورو بحورو پر وزن ويل سوي دي، مگر که دقت وکړو هغه هم تر عربي عروض چه خليل بن احمد ته منسوب دي، نسي لاندي کيداي.

---

[1] د مسعودي مروج الذهب.

[2] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۸۱.

[3] فرهنگ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو گويا ټول پښتو اشعار، کم چه په ديوانو کي مضبوط دي يا شفاهي اشعار چه خلق ئې لولي، او سينه په سينه نقل کيږي، د سلايبل او گړ پر حساب برابريږي، مثلاً د پښتو د ملي شعر يو مهم وزن لنډۍ ده، چه د دغه لومړۍ مسرۍ به ضرور (۹) گړه، او دوهمه مسرۍ به ئې (۱۳) وي،چه د يوې لنډۍ مجموع گړونه (۹+۱۳)=۲۲ کيږي.

د پښتو علم العروض (چهند) هم پر دې اساس بنا کيږي، او دا د گړ حساب يو خاص آريائي عروضي اساس دي چه په ټولو هندو اروپائي ژبو کي له قديمه پاته دي. د پښتو او سنسکريت او اوستا زاړه منظومات ټول تر دې علمي اساس لاندي دي، او په ټولو اروپائي ژبو کي دا قانون په نظم کي جاري دي.

اما د خليل بن احمد عروض يو سامي اساس دي، چه پارسي ژبه ئې هم تر خپل اثر لاندي کړې ده، او دا کار هم تر اسلام وروسته درې څلور سوه کاله پس سوي دي، البته د پارسي زاړه آثار به هم لکه پهلوي پر قديم آريائي قانون برابر وه.

پاي

تر دې ځايه ما د لوي ښتن په مدد د پښتو ادب لومړۍ ټوک وکيښ، او په دې برخه کي مي هغه ابحاث سره يو ځاي کړه، کم چه د پښتو پر اصالت او قدامت دلالت کوي.

ځکه چه دا کتاب پخپل مبحث کي اول کتاب دي، او دمخه چا په دې کارگوتي ندي پوري کړي، او هم ماخذ او مراجع نسته، نو که زه په ځينو خبرو کي تير وتي يم، ښائي چه پوهان به ما وبخښي.

کابل، جوی شير، د سهار ۹ بجې ۲۳ د جوزا ۱۳۲٤

(c) ketabton.com: The Digital Library

استدراک

بد=بت

دکتاب په ۷٦ مخ کي د (بد=بت) بحث سته، او هلته د البيروني له کتاب الهند څخه د (بدهـ) اصل بيان شوي دي، وروسته چه ما آثار الباقيه وکوت البيروني وايي چه د ماني په (شاپورگان) کتاب کي هم د هندوستان مشهور داعي (بودا) د (بد) په ډول راغلي دي. د آثار الباقيه فاضل مترجم (صيرفی) په حاشيه کي ليکي، چه (بد) په عربي کي هم د (بت) په معنا و لکه ابوالعلاء معری چه د دنيا غندنه کوي او وائي:

و القلب من اهوائه عابد ما يعبد الکافر من بده

(د آتار الباقيه ترجمه، ص ۲۲۹)

تومان

په ۱۳۱ مخ کي چه د زردشت نوم سپينتمان تحليل شوي دي د نامه آخره ټوټه (تومان) دي چه په پښتو ئې تومنه بولي. دا نوم په صريح ډول البيروني (سفيد تومان) ليکلي دي چه د (سپين تومان) پارسي شکل دي.

د آثار الباقيه فاضل مترجم چه د دغه کتاب ځيني برخي، له قديمو نسخو څخه لاس ته راوړي دي، هلته د زردشت په مبحث کي دا کلمه راغلې ده (د آثار الباقيه د ترجمې آخر).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب ماخذ

دکتاب په لیکلو کي ما له ځینو کتابو څخه اسفاده کړیده، او هر مقصد چه مي له یوه کتابه را اخستي دي، د مخو په لاندي برخه که مي هغه کتاب او مخ او ټوک ښولی دي، دلته فقط د هغو کتابو نومونه بیل راوړم. (حبیبي)

١- قاموس فیروز آبادی
٢- اقرب الموارد
٣- معیار اللغه
٤- تعریفات سید شریف جرجانی
٥- دایرة المعارف بستانی
٦- علم الادب
٧- جواهر الدب هاشمی
٨- ارشاد القاصد سخاوی
٩- روح تنقید، محی الدین قادري
١٠- ادبیات انکلیسی بروک
١١- د ادبیاتو زدکړه جان مورلی
١٢- عین الادب و السیاسه د ابن هذبل
١٣- مقدۀ ابن خلدون
١٤- طبقات الادباء
١٥- محجم الادباء - یاقوت
١٦-کشف الظنون - حاجی خلیفه
١٧-کشاف اصطلاحات فنون - تهانوی
١٨- تاریخ ادبیات ایران - جلال همائی
١٩- نفایس الفنون
٢٠- انسکلوپیډیا بریتانیکا
٢١- انسکلوپیډیا - امریکانا
٢٢- زبدة الصحایف فی اصول المعارف
٢٣- الفلسفة اللغویه - جرجی زیدان
٢٤- آرینز - گورډن چائیلډ
٢٥- پښتو گرامر - راورټی
٢٦- تمدن ایرانیان خاوري - جیگر
٢٧- ایران قدیم - پرینا
٢٨-کمبرج هستري آف انډیا - ج ١
٢٩- ویدک انډیا راگوزن
٣٠- تاریخ هریوډوت- مکالي
٣١- تمدن هند - گوستاو لوبون
٣٢- هند قدیم
٣٣- تاریخ هندیها - هنتر
٣٤- اثار عتیقۀ آریا
٣٥- هند ریگویدي - داس
٣٦- هند و اروپائی - دولا واله دوپوسن
٣٧- تاریخ افغانستان - کهزاد
٣٨- هند قدیم - پاینکار
٣٩- اوستا - دارمستتر
٤٠- میخي خطوط - ویسباخ
٤١- مردمان قدیم
٤٢- مقدمۀ تاریخ هند قدیم - اکبر شاه
٤٣- ریگویدا ـ گریفت
٤٤- اتهروا ویدا - گریفت
٤٥-گاتها - پور داؤد
٤٦- قاموس پښتو - راورتي
٤٧- قاموس پښتو - پښتو مرکه (قلمي)
٤٨- تاریخ مرصع - افضل خان خټک
٤٩- تاریخ ادبیات ایران - براون
٥٠- تاریخ شرق اقصی
٥١- هند مدنیت بخش
٥٢- ریگویدک کلچر
٥٣- حیات افغاني - حیات خان
٥٤- آریانا - کهزاد
٥٥- مها بهارت اردو - افق
٥٦- مطالعات افغانی
٥٧- جغرافیای هیرودوت - ویلر
٥٨- جغرافیای تاریخي ایران - بارتولډ
٥٩- انسکلوپیډیاي اسلام
٦٠- تاریخ باختر - راولسن
٦١- تاریخ الکامل ابن اثیر
٦٢- تاریخ طبري - ابن جریر
٦٣- تاریخ سیستان
٦٤- عمل صالح (شاه جهان نامه)
٦٥- پښتانه شعراء - حبیبی
٦٦- پټه خزانه - ناشر حبیبی
٦٧- متریدیتس، ج١ - ایډلنگ
٦٨- وقایع کابل- الفن سټون

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦٩-گرامر پښتو - بیلو
٧٠- ترانهاي ملي افغان - دارمستتر
٧١-گرامر پښتو - ترومپ
٧٢- سلسلهٔ لسانیات اکادیمي لنین گراد، ج ٤
٧٣-گرامر پښتو - لوریمر
٧٤- راپورت السنهٔ هند ـ گریرسن، ج ١٠
٧٥- علم ادیان ـ فرلانگ
٧٦- معلومات هندي ـ ویبر
٧٧- مذهب ویدي - اولډنبرگ
٧٨- مذهب ویدي - بلومفیلډ
٧٩- تاریخ ابو الفداء
٨٠- حدود العالم
٨١-گزیټر افغانستان
٨٢- نسبت نامهٔ افاغنه - عبدالسلام خان
٨٣- فرهنگ اوستا
٨٤- خورده اوستا
٨٥- قاموس هندي و انگلیسي ـ ډنکن فوربس
٨٦- السنه پامیر
٨٧- طبقات ناصری (قلمی) جوزجانی
٨٨- فرهنگ نظام - محمد علی
٨٩- ویدا در ممالک شمال - لاکمینا
٩٠- تاریخ ادبیات سنسکریت - مکډونل
٩١- جغرافیاي شمال غرب هند
٩٢- آرین ساختن هند - دوت
٩٣-کتاب الهند - البیرونی
٩٤- بودهست انډیا
٩٥- تعلیمات ویدا
٩٦- التنبیه و الاشراف - مسعودی
٩٧- مفاتیح العلوم - خوارزمي
٩٨- المنجد
٩٩- الصیدله - البیروني
١٠٠- مخزن الا دویه
١٠١- فقه اللغه پښتو - یعقوب حسن خان
١٠٢- دساتیر آسماني
١٠٣- منوشاستر
١٠٤- مجلهٔ آثار عتیقهٔ هند، ج١١
١٠٥- زین الاخبار - گردیزي
١٠٦- آداب الحرب - فخر مدبر
١٠٧- آثار الباقیه - البیرونی
١٠٨- تفسیر الجواهر - طنطاوی جوهری
١٠٩- تاریخ ادبیات ایران ـ شفق
١١٠-گرامر اوستا - جکسون
١١١- جورنال ایشیاتک سوسایتی ١٨٧٢
١١٢- مروج الذهب مسعودی
١١٣- دبستان مذاهب - فاني
١١٤- لغت فرس - اسدي
١١٥- تاریخ عمومي عالم ـ رضا اخوی
١١٦- فرهنگ ناصری
١١٧- مجلهٔ آریانا -کابل
١١٨- تعلقات هند و عرب - سید سلیمان ندوی
١١٩- فتوح البلدان - بلاذری
١٢٠- چچ نامه، ترجمهٔ الیت
١٢١-کتاب البلدان ـ ابن فقیه همدانی
١٢٢- آثار البلاد ـ قزوینی
١٢٣- مزارات بلخ (قلمی) محمد صالح ورسجی
١٢٤- معلومات زرتشتي - جیکسون
١٢٥-گرشاسپ نامه
١٢٦- شهنامه - فردوسی
١٢٧- قانون مسعودی - البیرونی
١٢٨- فرهنگ نوبهار
١٢٩- فرهنگ انندراج
١٣٠-گنج دانشش
١٣١- مجلهٔ کابل
١٣٢- سرگذشت الفاظ - میکس میولر
١٣٣-گرامر ویدی - مکډونل
١٣٤- سخندان فارس ـ آزاد
١٣٥- آثار العجم - فرصت
١٣٦- دروس پهلوی
١٣٧-کتاب الهند - البیروني
١٣٨- مطالعات ایراني - دارمستتر
١٣٩- نمونهٔ ادبیات ایران

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library